

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

РОЖИК ЄВГЕНІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 343.98 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**НАСЛІДКИ ЗЛОЧИНУ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО
АНАЛІЗУ**

081 - Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Є.М. Рожик

Науковий керівник –

Аркуша Лариса Ігорівна,
доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Рожик Є.М. Наслідки злочину як об'єкт криміналістичного аналізу. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертація є першим у вітчизняній науці спеціальним комплексним дослідженням наслідків злочину як об'єкту криміналістичного дослідження. У роботі обґрунтовано, що наслідки злочину – це зміни в навколишньому матеріальному середовищі та ідеальні відображення, які виникають внаслідок події злочину, та містять в собі інформацію про слідову картину та злочинний результат. Наслідки злочину є як теоретичною конструкцією, так і мають конкретне прикладне криміналістичне значення.

Автором зазначається, що криміналістичне значення наслідків визначається насамперед можливістю встановлення істотних обставин події злочину та ідентифікації причетних осіб, що проявляється у вирішенні ідентифікаційних, діагностичних, а також превентивних завдань, так як дозволяють виявити фактори, що детермінують вчинення злочину та/або усунути їх, або ускладнити вчинення нових злочинів у типових його проявах. Також для наслідків злочину, як результату взаємодії суб'єкта злочину з зовнішнім середовищем, властиві певні специфічні закономірності відображення. До їх числа віднесено: об'єктивно повторювані комплекси матеріальних наслідків, характерних для різного роду криміналістичних ситуацій при вчиненні злочинів; відносна схожість в процесах формування образної і словесної інформації, пов'язаної з подією злочину, в свідомості потерпілих, свідків, підозрюваних і обвинувачених з урахуванням психофізіологічних, метеорологічних, тимчасових і інших чинників; відносна стійкість наслідків (властивість певний час зберігати свою форму та

структуру); відтворюваність, що відноситься до слідів злочину; темпоральність.

На підставі аналізу теоретичних положень наук кримінального циклу, а також матеріалів практики розроблено класифікацію наслідків злочину. Так, залежно від значення, яке вони несуть для розслідування, наслідки злочину поділяються на основні та додаткові. Залежно від умислу злочинця до моменту вчинення злочину виокремлено первинні (заплановані) та вторинні (незаплановані). Наслідки злочину розрізняються залежно від джерела походження, на такі, що: виникли через діяльність суб'єкта злочинну (убивство тощо); спричинені впливом джерел живої природи; спричинені впливом джерел неживої природи. Залежно від можливості сприйняття наслідків злочину людиною вони поділяються на видимі і невидимі. Також, залежно від криміналістичного значення та вибору методики розслідування наслідки злочину можна поділяти залежно від об'єкту посягання відповідно до норм КК України. Наслідки злочину залежно від їх фізичної матерії можуть бути матеріальними та нематеріальними (ідеальні відображення).

У роботі на підставі аналізу детермінаційних та кореляційних зв'язків, що існують між елементами криміналістичної характеристики обґрунтовано, що наслідки злочину є повноцінним елементом структури. Наслідки є тією складовою, на підставі якої правоохоронні органи визначають методику та тактику розслідування злочину, що пов'язано з тим, що первина інформація, яка свідчить про наявність або відсутність події злочину, відображається в результаті, тобто кінцевій цілі певних дій. У роботі обґрунтовується, що наслідки злочину є елементом криміналістичної характеристики, тобто системи, для якої характерна взаємозалежність та взаємообумовленість внутрішніх елементів. Наслідки злочину є невід'ємною складовою будь-якого злочину, вони є фундаментальним елементом як для кваліфікації дій злочинця, так і безпосереднього розслідування події злочину. До того ж окремі особливості інших складових криміналістичної характеристики безпосередньо

впливають на наслідки злочину, що відображає їх індивідуалізований характер.

На підставі концепції структури особи злочинця розробленої професором В.В. Тіщенком обґрунтовується взаємозв'язок та залежність між вказаними елементами криміналістичної структури злочину. Центральним елементом вивчення в процесі розслідування злочину є саме особа злочинця з її особистісними ознаками, що існують в нерозривній єдності. Набір таких ознак та властивостей є суто індивідуальним для кожної особи, однак піддається класифікації та типології, що створює передумови до розвитку криміналістичних напрямів досліджень розслідувань конкретних типів або груп злочинів, де критерієм спорідненості є саме наслідки злочину. Саме виявлення і дослідження цих наслідків, а через них - властивостей особи злочинця (в окремих випадках жертви) є пріоритетним напрямком у встановленні фактичної події злочину. Інформація про типові ознаки та властивості осіб злочинців дозволяють правоохоронним органам виявити схильних до вчинення злочинів або значно звузити коло підозрюваних, з'ясувати мету та мотив вчинення злочину, побудувати версії та спланувати тактичні операції тощо.

У дисертаційному дослідженні описано, що на первинному етапі, тобто формуванні мотиву на вчинення певного злочину, особа свідомо моделює подію злочину та наслідки, які є для неї бажаними (прогресне мислення). Обґрунтовано, що особа злочинця є складною системою, яка постійно взаємодіє з зовнішнім середовищем, тобто може відбуватися переосмислення події злочину та підлаштовування під обстановку злочину, яка впливає на виникнення додаткових наслідків злочину, що не охоплювалися на попередніх етапах готування, які проявляються, як правило на стадії посткримінальної поведінки.

У роботі автором обґрунтовується, що при проведенні розслідування, слідчий першочергово стикається з наслідками злочину, які далі

відображають спосіб вчиненого діяння (ретроспективний аналіз події злочину). Саме спосіб злочину відіграє одну із визначальних ролей у формуванні інформації про подію злочину і особу, що вчинила його. Пізнання способу вчинення злочину, що здійснюється в органічному поєднанні із наслідками, можна розглядати як метод практичної діяльності, як один із шляхів встановлення істини у конкретній справі. Принципова можливість для цього створюється завдяки тому, що кожен спосіб вчинення злочину залишає тільки йому властивий наслідок. Досліджуючи такі наслідки, слідчий на стадії виявлення і розслідування злочину може побудувати уявну модель того, що сталося, висунути версію про спосіб, що застосовувався, а подекуди й версію про особу злочинця.

Взаємозв'язок наслідків злочину та способу, як елементів криміналістичної характеристики простежується у їх значеннях: 1) розшуковому, тобто використання відомостей про спосіб вчинення злочину для розшуку осіб, причетних до нього, слідів, знарядь злочину та інших доказів; 2) пізнавальне, тобто використання відомостей про спосіб для розкриття події злочину. В окремих випадках науково-обґрунтована інформація про типовий спосіб та наслідки злочину дозволяють правоохоронним органам виявити і латентні наслідки злочину, про які на первинному етапі розслідування через різні фактори відомо не було, та вчинити додаткові слідчі дії для їх підтвердження. Власне спосіб характеризує діяльність злочинця, відбиває відповідну схему зв'язків та відносин елементів, що входять до єдиної структури злочинної діяльності.

У роботі зазначається, що з метою об'єктивного виявлення наслідків злочину необхідним є аналіз операцій і прийомів на всіх етапах злочинної діяльності: готування до злочинного діяння, вчинення та приховування. Під час готування формуються наслідки, що притаманні тільки вказаному етапові і не характерні для інших. Такі зміни відбуваються як у матеріальному середовищі (придбання та підготовку знарядь вчинення злочину, вчинення дій,

які направлені на полегшення вчинення злочину тощо), так в ідеальних відображеннях, що проявляється в отриманні та засвоєнні нової інформації, навичок, необхідних для досягнення злочинного результату. Наслідки злочину на стадії готування до злочину можна поділяти на умовні, тобто такі, в межах яких особа отримує спеціальні знання, визначає можливість реального досягнення задуманого тощо та безпосередні, тобто, на досягнення яких була направлена діяльність особи. Важливим є врахування, протягом якого часу і наскільки інтенсивним було готування до вчинення злочину, це дозволить судити про професійність злочинця та в подальшому встановити обставини, що можуть свідчити про посткримінальну поведінку злочинця, наприклад, імітування або приховування злочину. На стадії безпосереднього вчинення злочину реалізується сам злочинний намір особи, а тому формуються наслідки злочину у виді змін матеріального середовища, та ідеального відображення. На етапі посткримінальної поведінки формуються наслідки, що свідчать про вчинення дій злочинця після досягнення злочинного результату, що може включати в себе дії по приховуванню, інсценуванню або маскуванню події злочину.

Під час взаємодії суб'єкта злочину з обстановкою та об'єктом посягання утворюються наслідки, які відображають інформацію про подію, що відбулася. Обстановка злочину розглядається не тільки як матеріальне, а також як морально-психологічне середовище, у цьому проявляється взаємозв'язок із іншими елементами криміналістичної характеристики, а саме особою злочинця та наслідками злочину. Елементи обстановки злочину знаходяться у різних видах зв'язку, як функціональних, так і кореляційних. При взаємодії обстановки злочину з іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів лишаються наслідки в самій обстановці злочину і в системі, яка з нею взаємодіяла. Тобто зміна середовища, будучи відображенням події злочину, є результатом взаємозв'язку елементів, що беруть участь в акті відображення.

У дисертаційному дослідженні описано кореляційний зв'язок між обстановкою злочину та наслідками злочину. З цієї позиції описано закономірні зв'язки, що існують між певними видами обстановки вчинення тих чи інших категорій злочинів та певними типами злочинців, використаними злочинцями знаряддями і наслідків їх застосування, злочинними цілями і засобами їх досягнення, особистими якостями злочинців і вибором ними певних способів підготовки, вчинення і приховування злочинів, предметами злочинного посягання і способами вступу з ними у взаємодію.

Складовою обстановки злочину також є негативні обставини злочину. У цьому контексті варто зазначити, що якщо сліди є підтвердженням взаємодії обстановки злочину з іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів, тоді їх відсутність також може бути джерелом криміналістичної важливої інформації і є одним із видів наслідків злочину. Наведені обставини вказують на наявність штучно створених елементів в обстановці злочину, функціональна спрямованість яких передбачає введення в оману слідства. У роботі обґрунтовано, що процес формування негативних обставин проходить певні етапи, що прямо відображають як розумову діяльність особи, так і реальні дії, щодо приховання події злочину. За наявності негативних обставин в обстановці злочину, як наслідків злочину слід говорити про наявність подвійного об'єктивного відображення – злочинного діяння та інсценування. До того ж слід указати на наявність подвійного суб'єктивного відображення, первинного у свідомості злочинця і вторинного у свідомості слідчого, який здійснює розслідування кримінального правопорушення.

У дисертаційному дослідженні зазначено, що у змістовному порівнянні дефініцій та змісту наслідків злочину і версій злочину вони є категоріями різного порядку, які перебувають у тісному взаємозв'язку. У процесі побудови версій наслідки злочину займають центральне місце – саме на підставі наслідків слідчий здійснює аналіз події, що відбулася та первину кваліфікацію злочину. Наслідки злочину відображають первину інформацію про подію

злочину, що відображає результат дій особи злочинця, обстановку злочину, а також ідеальні відображення про подію злочину. На підставі первинної інформації слідчий визначає типові версії події, що відбулася для здійснення ефективного планування розслідування та прогнозування дій злочинця, що можуть бути пов'язані, у тому числі, з протидією розслідування.

Зв'язок наслідків злочину та версії простежується на всіх етапах формування останніх. На стадії формування або висунення версії слідчий аналізує результат злочину, а також матеріальні зміни середовища (сліди) та ідеальні відображення про подію злочину (спогади) у свідків. При співставленні цих складових формуються первинні версії про подію злочину висувуються імовірний спосіб вчиненого злочину, з використанням методів аналогії, порівнянні і дедукції для співставлення обставин конкретної події злочину з типовими, які сформовані для підставі матеріалів практики та наукових досліджень. При формуванні версій відбувається уявне співвіднесення події злочину, яка відбулася, з тим, які ще сліди, явища, обставини повинні існувати в реальній дійсності. Конкретизація і деталізація таких питань є умовою побудови надійних версій. У межах наступного етапу проводиться фактична перевірка наслідків злочину, які прогнозовані в межах попереднього етапу з тими, які реально настали. У випадку, якщо передбачувані і фактичні наслідки не співпадають, це означає, що вказана версія є непридатною для використання. Також слідчий повинен перевірити, чи наявні наслідки злочину не обумовлені іншими зв'язками та закономірностями, що не включені до цієї версії. Етап перевірки версій необхідний для того, щоб з'ясувати, чи висунуті версії можуть існувати в реальній дійсності у конкретних умовах вчиненого злочину, тобто, чи відображають вони об'єктивну істину. Версії, як правило, перевіряються при здійсненні слідчих дій (або інших залежно від стадії та суб'єктів, які їх перевіряють).

Наслідки злочину є джерелом інформації про подію злочину та злочинний результат, на підставі яких слідчий формує версій з врахуванням конкретних слідчих ситуацій. Це означає, що тотожні наслідки злочину залежно від різних слідчих ситуацій можуть сприйматися по-різному, що призводить до формування різних версій події злочину, що відбулася. У роботі обґрунтовано, що характерною рисою слідчої ситуації є першочергово об'єктивність. Слідча ситуація складається, як правило, з обставин, що безпосередньо пов'язані із подією злочину. До них варто віднести виявлені наслідки злочину, часові інтервали з моменту вчинення злочину та початку розслідування, зібрані докази, а також джерела їх надходження, наявні в розпорядженні слідчого матеріальні ресурси, а також засоби криміналістичної техніки. Крім факторів та обставин, які безпосередньо пов'язані із подією злочину, можуть існувати і інші, що можуть сприяти або створювати певні труднощі в процесі розслідування. Це свідчить про те, що слідча ситуація є складною і динамічною системою, яка може змінюватися під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Сформована слідча ситуація у процесі розслідування змінюється на підставі виявлення нових обставин, а також виявлення, наприклад, нових наслідків злочину, що не були відомі на первинних етапах. У значній частині випадків слідчі ситуації на ситуації початкового етапу розслідування найчастіше формуються через певний збіг обставин. Таку систему змін ситуації можна описати наступним чином: первина ситуація – завдання – реалізація завдання – досягнутий результат – нова ситуація. У вказаній моделі наслідки злочину відіграють одну із фундаментальних ролей, так як перехід від однієї ситуації до іншої відбувається на підставі виявлених або перевірених версій, на підставі наслідків злочину.

Процесуальне закріплення конкретних наслідків злочину відбувається за допомогою слідчих дій. За допомогою речових слідчих дій фіксується інформація щодо наслідків, які відображаються в матеріальному середовищі, а ідеальні відображення фіксуються за допомогою особових (вербальних)

слідчих дій. Фактично залежно від конкретного виду наслідків злочину слідчий застосовує чітко визначені слідчі (розшукові) дії. Нехтування таким правилом є неприпустимим, адже це може спотворити результат від її проведення та не буде відображати інформацію про реальну подію, що відбулася.

У дисертаційному дослідженні обґрунтовано, що вчення про тактичну операцію, як складова частина криміналістичної теорії пошуково-пізнавальної діяльності, має тісні зв'язки з наслідками злочину як структурним елементом криміналістичної характеристики злочину, слідчими версіями та ситуаціями. Так, із врахуванням розвитку науки і техніки з'являються нові види наслідків злочину або ж їх приховання, вказане зумовлює пошук нових видів або удосконалення вже існуючих шляхів виявлення вказаних наслідків, що реалізується через засоби криміналістичної тактики. Взаємозв'язок наслідків злочину і тактичної операції можна зобразити в схемі: наслідки злочину - слідча ситуація - задача (завдання) подальшого розслідування - тактична операція (операції). Цей процес носить свого роду детермінаційний характер, що визначається основоположним змістом наслідків злочину. Фактично без наявних наслідків неможливим є визначення завдань та формування і проведення тактичних операцій.

Тактична операція виступає в ролі як найбільш доцільної форми, так і оптимального засобу, а також необхідної умови ефективного впливу на ситуацію, що склалася. У цьому контексті безпосереднім об'єктом тактичного впливу виступають саме наслідки злочину, інформація про які відображається в матеріальному середовищі, а також люди, речі, документи та інше, що відносяться до числа пізнаваних при розслідуванні систем. Поряд з цим в ролі зазначених об'єктів виступають носії та джерела інформації (наприклад, наслідки злочину у виді ідеальних відображень), які можуть розглядатися як особливого виду системи засобів пізнання. Тактичні операції проводяться для досягнення найрізноманітніших цілей, що детерміноване необмеженою

кількістю та видами самих наслідків злочину, а тому і слідчих ситуацій. До їх числа можна віднести: виявлення результату злочинної дії; встановлення якої-небудь обставини, наслідку, включених в кримінальний процесуальний предмет доказування, а також допоміжних фактів (способу вчинення злочину, особи невідомого потерпілого по його трупу, особи, яка вчинила злочин, що зник з місця події тощо); викриття винного; знаходження знаряддя злочину.

Ключові слова: наслідки злочину, криміналістична характеристика, сліди, обстановка злочину, негативні наслідки злочину, особа злочинця, спосіб вчинення злочину, слідчі версії, слідчі ситуації, тактичні операції, властивості наслідків злочину.

SUMMARY

Rozhik E.M. Consequences of the crime as an object of forensic analysis. Qualifying scientific work on the rights of the manuscript. The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 - the Law. - National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2021.

The dissertation is the first in native science special comprehensive study of the crime consequences as a forensic research object. In the scientific paper is substantiated that the crime consequences are changes in the surrounding material environment and ideal representations arising from the event of a crime, and contain information about the crime scene and the criminal result. The crime consequences are a theoretical construction and have a specific empiric forensic value.

The author notes that the forensic significance of the crime consequences is determined primarily by the possibility of establishing the essential crime circumstances and the identification of its participants, which is appeared in the solution of identification, diagnostic, and preventive tasks, as they allow to identify the factors that determine the crime commission and either eliminate them or complicate the new crimes' commission of in its typical circumstances. In addition,

for the crime consequences as an interaction result between the crime subject and the external environment, certain specific reflection patterns are inherent. They include objectively repetitive material consequences sets, which are typical for various forensic situations during the crimes' commission; relative similarity in the processes of forming figurative and verbal information, related to the crime in the minds of victims, witnesses, suspects, and accused persons including psychophysiological, meteorological, temporary and other factors; relative stability of consequences (ability to keep its shape and structure for a certain time); reproducibility related to the crime traces; temporality.

Based on the criminal sciences theory and practice materials analysis crime consequences classification is developed. Depending on the importance they have for the investigation, the crime consequences are divided into basic and additional. Depending on the offender's intent before the crime's commission, there are primary (planned) and secondary (unplanned). The crime consequences vary depending on the source of origin: arose due to the activities of the crime subject (murder, etc.); caused by the influence of wildlife sources; caused by the influence of inanimate sources. Depending on the person's ability to perceive the crime consequences, they are divided into: visible and invisible. Also, depending on the forensic significance and the investigation methodology choice, the crime consequences can be divided depending on the encroachment object by the norms of the Criminal Code of Ukraine. The crime consequences, depending on their physical matter, can be: tangible and intangible (ideal reflections).

Based on the analysis of the determinative and correlation relations that exist between the elements of the criminalistics crime characteristic, it is substantiated that the crime consequences are a full-fledged element of the structure. Crime consequences are the component based on which law enforcement agencies determine the methodology and tactics of crime investigation, this is because the primary information that indicates the presence or absence of a crime event is displayed as a result, ie the ultimate goal of certain actions. This substantiates that

the crime consequences are an element of forensic characterization, ie a system characterized by the interdependence of internal elements. The crime consequences are an integral part of any crime, they are a fundamental element both for the qualification of the offender's actions and for the direct crime investigation. In addition, some features of other criminalistics crime characteristic components directly affect the crime consequences, which reflects their individualized nature.

Based on the concept of the criminal's personality structure developed by Professor V.V. Tishchenko substantiates the relationship and dependence between these elements of the criminalistics crime structure. The central element of the study in the process of a crime investigating is the offender's identity with his personal characteristics, which exist in inseparable unity. The set of such features and characteristic is purely individual for each person, however, it is subject to classification and typology, which creates the preconditions for the development of the forensic area of research about investigations of specific types or groups of crimes, where the cognition criterion is precisely the consequences of the crime. The identification and study of these effects, and through them - the offender characteristics (in some cases victims) is a priority in establishing the actual crime event. Information on the typical features and characteristics of criminals allows law enforcement agencies to identify prone to committing crimes or significantly narrow the circle of suspects, find out the purpose and motive for the crime, build versions and plan tactical operations, etc. The dissertation research describes that at the initial stage, ie the formation of a motive for committing a certain crime, a person consciously models the crime event and the consequences that are desirable for them (progressive thinking). It is substantiated that the offender's identity is a complex system that constantly interacts with the external environment, in other words, there may be a rethinking of the crime event and adjustment to the crime scene, which affects the occurrence of additional crime consequences, which were not covered in the previous stages of preparation, which are appeared at the stage of post-criminal behavior.

In the theses, the author substantiates that during the investigation, the investigator initially faces the crime consequences, which reflect the mean of crime commission (retrospective analysis of the crime). Means of the crime play one of the decisive roles in the formation of information about the crime event and the offender.

Scrutiny of means of the crime is committing in an organic combination with the crime consequences, can be considered as a method of practical activity, as one of the ways to establish the truth in a particular case. The fundamental opportunity for this is created because each means of crime committing leaves only its own consequence. Investigating such consequences, the investigator at the stage of detection and investigation of the crime can build an imaginary model of what happened, put forward a version of the method used, and in some cases a version of the offender's identity.

The relations between the crime consequences and the means of crime as elements of criminalistics crime characteristics can be traced in their meanings: 1) search, ie the use of information about the method of crime committing to search for persons involved in it, traces, crime instruments, and other evidence; 2) cognitive, ie the use of information about the means of crime for crime disclosing. In some cases, scientifically-based information about the typical means and consequences of the crime allows law enforcement agencies to identify the latent consequences of the crime, which at the initial stage of the investigation was not known through various factors, and take additional investigative action to confirm them. In fact, the means of crime that characterizes the offender's activities reflect the appropriate scheme of connections and relationships of the elements that are part of a single structure of criminal activity.

The theses pointed out that to objectively identify the crime consequences, it is necessary to analyze the operations and techniques at all stages of criminal activity: preparation for a criminal act, commission, and concealment. During preparation, crime consequences that are inherent only in this stage and are not typical for others are formed. Such changes occur in the material environment

(acquisition and preparation of tools for crime committing, committing actions aimed to facilitate the crime commission, etc.), in ideal reflections, which is appeared in the receipt and assimilation of new information, skills needed to achieve a criminal outcome. The crime consequences at the preparation stage for the crime can be divided into conditional, within which a person receives special knowledge, determines the possibility of real achievement of the intended, and so on and direct, ie, to achieve which the activity of the person was directed. It is important to consider how long and how intense the crime preparation was, this allows to determine the offender's professionalism and further establish the circumstances that may indicate the offender's post-criminal behavior, for example, imitating or crime concealing. At the stage of direct crime commission, the person's criminal intention is realized and therefore the crime consequences are formed in the form of changes in the material environment and ideal reflection. At the stage of post-criminal behavior, crime consequences are formed which indicating the commission of criminal acts after achieving a criminal result, which may include actions to conceal, stage, or mask the crime.

During the interaction of the crime subject with the situation and the object of encroachment, the consequences are formed, which reflect the information about the event that took place. The crime scene is considered not only as material, as well as a moral and psychological environment, this shows the relationship with other elements of criminalistics crime characteristics, namely the offender's identity and the crime consequences. The crime scene elements are in different types of communication, both functional and correlative. At the interaction of a crime scene with other elements of the criminalistics crime characteristic crimes consequences remain in the crime scene and in the system that cooperated with it. Thus, a change of environment, being a reflection of the crime event is the result of the elements' relation, which participating in the act of reflection.

The dissertation research describes the correlation between the crime scene and the crime consequences. From this position the natural connections existing

between certain types of crime scenes and certain types of crime, the tools used by criminals and the consequences of their usage, criminal goals and means of their achievement, personal criminals' features and their choice of certain preparation means, committing and concealing crimes, objects of criminal encroachment and ways to interact with them.

Negative crime circumstances are also a component of the crime scene. In this context, it should be noted that if the traces are evidence of the interaction of the crime scene with other elements of the criminalistics crime characteristic, then their absence can also be a source of forensic important information, and is one of the types of crime consequences. These circumstances indicate the presence of artificially created elements in the crime scene, the functional orientation of which involves misleading the investigation. In the theses, it is substantiated that the process of formation of negative circumstances goes through certain stages, that directly reflect a person's mental activity actual actions of crimes' concealment. In the presence of negative circumstances in the crime scene, as a crime consequences should be considered as the presence of a double objective reflection - criminal act and staging. In addition, the presence of double subjective reflection should be indicated, primary in the minds of the offender and secondary in the minds of the investigator, who investigates a crime.

In the dissertation research, it is noted that in the meaningful comparison of definitions and the content of the crime consequences and crime versions they are categories of a different order that are closely interrelated. In the process of versions' construction the crime consequences occupy a central position - based on the crime consequences, the investigator analyzes the event, which happened, and the initial crime qualification. The crime consequences reflect the primary information about the crime, reflecting the result of the offender's actions, the crime scene, as well as ideal reflections on the crime event. Based on the primary information, the investigator determines the typical versions of the event which took place to carry

out effective investigation planning and predicting the offender's actions, which may be related, to opposition to the investigation.

The connection between the crime consequences and the version can be traced at all stages of the version formation. . At the stage of forming or proposing a version, the investigator analyzes the crime outcome, as well as material changes in the environment (traces) and ideal reflections on the crime event (memories) of witnesses. When comparing these components, the primary crime versions are formed, put forward a probable way of crime committing, by using methods of analogy, comparison, and deduction to compare the circumstances of a particular crime with typical, which are formed based on practice materials and scientific research. During the versions' formation take place imaginary correlation of crime event with traces, phenomena, circumstances should exist in reality. Concretization and detailing of such issues is a condition for reliable versions' construction. In the next stage, the actual verification of the consequences of the crime is carried out, which are projected within the previous stage with those that actually occurred. If the expected and actual consequences do not match - it means that the specified version is unusable. The investigator must also check whether the existing crime consequences are not due to other connections and patterns, which are not included in this version. The version verification step is needed to determine if the released versions may actually exist in the specific crime conditions, in other words, whether they reflect objective truth. Versions are usually checked during investigative actions (or others depending on the stage and the subjects who check them).

The crime consequences are a source of information about the crime event and the criminal result, based on which the investigator forms versions taking into account specific investigative situations. This means that the identical crime consequences may be perceived differently depending on different investigative situations, which leads to the formation of different versions of the crime that took place. In the theses, it is substantiated that the characteristic feature of the investigative situation is first of all objectivity. The investigative situation

commonly consists of circumstances directly related to the crime. These include the identified crime consequences time intervals from the moment of crime commission and the beginning of the investigation, gathering evidence, as well as the sources of their arrival, available to the investigator material resources, including forensic equipment. In addition besides factors and circumstances that are directly related to the crime can exist others that may facilitate or create certain difficulties in the investigation process. This indicates that the investigative situation is a complex and dynamic system, which can change under the influence of both external and internal factors. The formed investigative situation is changing during the investigation, based on the emergence of new circumstances, and identifying, for example, new crime consequences that were not known in the initial stages. In a significant number of cases, investigative situations in the situation of the initial stage of the investigation are often formed due to a certain coincidence. This system of changes in the situation can be described as follows: primary situation - task - task realization - achieved result - new situation. In this model, the crime consequences play a fundamental role, since the transition from one situation to another is based on detected or tested versions, based on the crime consequences.

Procedural consolidation of specific crime consequences takes place with the help of investigative actions. By means of material investigative actions the information on crime consequences that are reflected in a material environment is fixed, and ideal reflections are fixed by means of personal (verbal) investigative actions. In fact, depending on the specific type of crime consequences, the investigator applies clearly defined investigative (search) actions. Ignoring such a rule is unacceptable, because it can distort the result of its implementation and will not display information about the actual event that occurred.

In the dissertation research it is substantiated that the doctrine of tactical operation, as an integral part of the forensic theory of search and cognitive activity, has close ties with the crime consequences as a structural element of the criminalistics crime characteristics, investigative versions, and situations. Thus, with

the development of science and technology, new types of crime are emerging, or their concealment, determines the search for new species or improvement of existing ways to identify crime consequences, which is realized through the means of forensic tactics. The relationship between the crime consequences and the tactical operation can be depicted in the diagram: crime consequences - investigative situation - task (task) of further investigation - tactical operation (operations). This process has a kind of deterministic nature, which is determined by the fundamental content of the crime consequences. In fact, without the available crime consequences, it is impossible to define tasks and form and conduct tactical operations.

The tactical operation serves as both the most appropriate form and the optimal means, as well as the necessary conditions for effective influence on the situation. In this context, the immediate object of tactical influence is precisely the crime consequences, information about which is reflected in the material environment, as well as people, things, documents, and others belonging to the number of systems recognizable in the investigation. Along with this, these objects are media and sources of information (for example, the consequences of a crime in the form of ideal reflections), which can be considered as a special kind of system of means of cognition. Tactical operations are carried out to achieve a variety of goals, which is determined by the unlimited number and types of crime consequences, and therefore the investigative situations. These include: detection of the result of a criminal act; establishing any circumstance, consequences included in the criminal procedural subject of evidence, as well as supporting facts (the method of crime committing, the identity of the unknown victim according to his corpse, the person who committed the crime, who disappeared from the crime scene, etc.); exposing the culprit; finding the crime instrument.

Keywords: consequences of a crime, criminalistics crime characteristics, traces, situation of a crime, negative consequences of a crime, identity of a criminal,

means of committing a crime, investigative versions, investigative situations, tactical operations, properties of consequences of a crime.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Список публікацій здобувача, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. Рожик Є.М. Поняття та сутність наслідків злочину у криміналістиці. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 4. С.133-139.
2. Рожик Є.М. Класифікація наслідків злочину: криміналістичний аспект. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С.278-287.
3. Рожик Є.М. Місце негативних обставин у системі наслідків злочину. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 4 (25). Т. 3. 2018. С.129-132.
4. Рожик Є.М. Співвідношення способу вчинення злочину та наслідків злочину. *Право і суспільство*. 2020. № 6. Т. 2. С. 200-207.
5. Рожик Є.М. Особа злочинця та наслідки злочину: криміналістичний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2020. № 48. С. 83-87.

Список публікацій здобувача, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Рожик Є. М. Наслідки злочину як об'єкт дослідження у розслідуванні кримінальних правопорушень. *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.)*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 425-427.

7. Рожик Є. М. Негативні обставини в структурі наслідків злочину. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). У 3 т. Т. 3. Одеса : Гельветика, 2020. С. 377-378.

8. Рожик Є. М. Класифікація наслідків злочину у криміналістиці. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Львів, 14–15 лютого 2020 р.) Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С.90-92.

9. Рожик Є. М. Зміст способу вчинення злочину на наслідків злочинів: криміналістичний аналіз. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17–18 січня 2020 р.) Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 61-63.

10. Рожик Є. М. Співвідношення обстановки та наслідків злочину. *Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку* : матеріали міжнар. наук.практ. конф. (м. Харків, 6–7 березня 2020 р.) Харків : ГО «Східноукраїнська наукова юридична організація», 2020. С. 78-80.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИНУ.....	11
1.1. Поняття наслідків злочину.....	11
1.2. Класифікація наслідків злочину.....	34
1.3. Місце наслідків злочину в системі криміналістики.....	50
РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОДІЯ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИНУ З ДЕЯКИМИ ЕЛЕМЕНТАМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ..	66
2.1. Особа злочинця та наслідки злочину.....	66
2.2. Спосіб злочину та наслідки злочину.....	83
2.3. Обстановка злочину та наслідки злочину.....	104
РОЗДІЛ 3. ВИКОРИСТАННЯ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИНУ У РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	123
3.1. Значення наслідків злочину у конструюванні слідчих версій та ситуацій.....	123
3.2. Значення наслідків злочину у формуванні системи слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій.....	144
ВИСНОВКИ.....	163
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	174
ДОДАТКИ.....	198

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Українське суспільство знаходиться на стадії докорінних змін як у соціальній, так і правовій площині. Постійні інституційні реформи в державних органах, безсистемність у правовому регулюванні різних правових відносин є факторами, а подекуди детермінантами злочинної діяльності, яка охопила всі сфери життя суспільства. Кримінальна діяльність, які і будь-які види законної діяльності людей залишає у матеріальному середовищі та ідеальному відображенні певні результати, які є наслідками такої поведінки.

Наслідки злочину є відносно новою категорією криміналістичного вчення. Зараз відбувається етап її становлення, наукового пошуку ознак та властивостей, а також механізмів та практик її використання у прикладному руслі – для розслідування злочинів та протидії злочинності. Наслідки злочину відноситься до міждисциплінарних категорії, так як досліджується і іншими науками кримінального циклу, а саме кримінального права в контексті визначення шкоди та кваліфікації дій злочинця, кримінології для визначення відносних показників злочинності тощо. У зв'язку з цим дослідження наслідків злочину у межах криміналістичного вчення варто проводити в концептуальному поєднанні із результатами наукових напрацювань у вказаних напрямках, що дозволить виявити нові особливості та напрями розвитку вказаного концептуального напрямку.

Теоретико-методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження стали праці таких вітчизняних та зарубіжних фахівців із криміналістики, кримінального права та кримінології, як Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, О. Я. Баєва, В. Д. Басая, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, О. М. Васильєва, А. І. Вінберга, І. О. Возгріна, В. К. Гавло, В. Г. Гончаренка,

І.В. Гора, Г. А. Густова, О. О. Ейсмана, А. В. Іщенко, Є. П. Іщенко, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, В. Я. Колдіна, В.А. Колесник, О. Н. Колесніченко, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, В. Є. Корноухова, І. М. Лузгіна, Г. А. Матусовського, С. І. Медведєва, М. А. Михайлова, В. О. Образцова, М. А. Погорецького, М. О. Селіванова, М. В. Салтевського, В. М. Стратонова, В. В. Тіщенко, О.М. Цільмак, В. Ю. Шепітька, А. В. Шмоніна, Б. В. Щура, М. П. Яблокова, І. М. Якімова та інші. Незважаючи на наявність наукових робіт, присвячених вивченню теоретичних основ криміналістичної характеристики злочинів, дослідження наслідків злочинів у цій системі, не знайшло цілісного відображення в існуючих наукових працях криміналістичної спрямованості, що зумовлює необхідність проведення такого вивчення.

Останнім часом дослідження наслідків злочину, проводились, як правило, з кримінально-правових позицій. Так, П.С. Берзін захистив докторську дисертацію на тему «злочинні наслідки в механізмі кримінально-правового регулювання» (2010 р.), О.М. Миколенко – кандидатську дисертацію на тему «Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином» (2005 р.), Р.І. Лемеха – кандидатську дисертацію на тему «Поняття істотної шкоди за кримінальним правом України» (2017 р.). Вивченню кримінологічних особливостей наслідків злочинів присвячено докторську дисертацію І.Б. Медицького «Наслідки злочинності в Україні: теоретико-прикладні засади» (2021 р.). Безсумнівно, названі роботи мають наукову цінність, однак з огляду на специфіку досліджень вони не висвітлюють велику кількість питань, пов'язаних із предметом криміналістичних досліджень.

Однак нині відсутнє комплексне криміналістичне дослідження наслідків злочинів, що зумовлює необхідність його проведення з урахуванням наукових

результатів, отриманих у суміжних науках. Вказане обумовлює теоретичну та практичну значущість цього дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри криміналістики «Сучасні наукові засоби і методи розслідування злочинів: проблеми теорії і практики» на 2016–2020 рр. як складової частини плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U1842).

Мета і завдання дослідження. Відповідно до встановленого об'єкта (злочинна діяльність, що спрямована на підготовку, вчинення та приховування злочинів, та діяльність з розслідування злочинів) і предмета (наслідки злочину як об'єкт криміналістичного аналізу) її метою є дослідження проблеми наслідків злочину як об'єкт криміналістичного аналізу.

Для досягнення поставленої мети в роботі були визначені такі завдання:

розкрити поняття та властивості наслідків злочину;

здійснити класифікацію наслідків злочину та охарактеризувати сутність її складових елементів;

охарактеризувати місце наслідків злочину в системі науки криміналістики;

обґрунтувати взаємозв'язок між особою злочинця та наслідками злочину, як складовими криміналістичної характеристики злочинів;

дослідити співвідношення значення категорій способу вчинення злочину та наслідків злочину;

проаналізувати співвідношення обстановки злочину та наслідків злочину з позицій криміналістики;

розкрити значення наслідків злочину у конструюванні слідчих версій та ситуацій;

описати значення наслідків злочину у формуванні системи слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій.

Методи дослідження. З врахуванням специфіки предмета дослідження та завдань, що ставляться у роботі, дисертаційне дослідження ґрунтується на принципах об'єктивності й методологічного плюралізму. Методика дослідження складалася із чотирьох рівнів наукової методології: філософських, загальнологічних, загальнонаукових і конкретно-наукових методів. Основним методом на філософському рівні був діалектичний метод пізнання, за допомогою якого вдалося з'ясувати сутність та зміст категорії наслідки злочину (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3., 2.1, 2.2, 2.3). Формально-догматичний метод використовувався для тлумачення окремих положень чинного законодавства України та доктринальних підходів до розуміння категорій, відповідно до поставлених завдань (підрозділи 3.1, 2.2). За допомогою системно-структурного й формально-логічного методів визначено основні властивості наслідків злочину як структурного елементу криміналістичної характеристики злочинів (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3). Для пошуку та з'ясування сутності й природи відносин під час вчинення злочинів та формування наслідків необхідним було використання загальнологічних методів наукового пізнання, до яких належать аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія (усі підрозділи). За допомогою контент-аналізу вивчено наукові дослідження з проблематики теми та матеріали кримінальних справ (вироки) (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3).

Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали наукові праці вчених у галузі криміналістики, кримінального та кримінального процесуального права, філософії, логіки та інших наук.

Нормативною основою дисертації є Конституція України, акти кримінального та кримінального процесуального законодавства України, а також інші нормативно-правові акти.

Емпіричну базу дослідження становили результати аналізу у кримінальних справах (вироки), що містяться у відкритому доступі в Єдиному державному реєстрі судових рішень на офіційному веб-порталі судової влади, постановлені в період із 2010 р. по лютий 2020 р.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці криміналістичним дослідженням наслідків злочину. У межах проведеного дослідження отримано такі результати, що характеризуються науковою новизною:

уперше:

- сформульовано концепцію розуміння наслідків злочину як змін в навколишньому матеріальному середовищі та ідеальних відображеннях, які виникають внаслідок події злочину, та містять в собі інформацію про слідову картину та злочинний результат;
- запропоновано класифікацію наслідків злочину залежно від: значення, яке вони несуть для розслідування; умислу злочинця до моменту вчинення злочину; джерела походження та наявності фізичної матерії; можливості сприйняття наслідків злочину людиною і т.д.;
- обґрунтовуються, що наслідкам злочину як результату взаємодії суб'єкта злочину з зовнішнім середовищем властиві як загальні, так і певні специфічні закономірності відображення;
- запропоновано відносити наслідки злочину до структури криміналістичної характеристики у якості самостійного елементу, що знаходиться у взаємозалежному та взаємообумовлюючому зв'язкові із іншими елементами структури;

- сформульовано концепцію розуміння наслідків злочину як фундаментального елемента криміналістичної характеристики злочинів, на основі якого відбувається конструювання слідчих версій та ситуацій, а також формування системи слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій;

удосконалено:

- положення щодо взаємозв'язку структури особистісних характеристик та ознак особи злочинця, що у своїй взаємодії детермінують вчинення злочину та появу певних наслідків злочину;

- положення щодо моделювання розслідування події злочину, як ретроспективного аналізу слідчим, де через призму наслідків пізнається спосіб вчинення конкретного злочину, який, як і наслідки, має специфічні ознаки;

- положення щодо закономірностей зв'язків, що існують між певними видами обстановки вчинення злочинів та певними типами наслідків злочинів, особистими якостями злочинців і вибором ними певних способів підготовки, вчинення і приховування злочинів;

набуло подальшого розвитку:

- положення щодо віднесення негативних обставин до наслідків злочину, що відображають діяльність особи на етапі посткримінальної поведінки;

- положення щодо процесу формування негативних обставин, який проходить певні етапи, що прямо відображають як розумову діяльність особи, так і реальні дії, щодо приховання події злочину;

- положення щодо вчення про тактичну операцію, як складову частину криміналістичної теорії пошуково-пізнавальної діяльності, яка має тісні зв'язки з наслідками злочину, як структурним елементом криміналістичної характеристики злочину, слідчими версіями та ситуаціями.

Практичне значення одержаних результатів. Одержані результати дослідження мають як теоретичне, так і практичне значення та можуть бути використані у:

науково-дослідницькій роботі – як підґрунтя для подальших наукових досліджень наслідків злочину, а також при визначенні пріоритетних напрямків їх дослідження;

нормотворчій і правозастосовній діяльності – для удосконалення слідчої та оперативно-розшукової діяльності з виявлення, розслідування та протидії злочину (довідка про впровадження у діяльність Волочиської окружної прокуратури Хмельницької обласної прокуратури (Додаток Б), довідка про впровадження в діяльність Головного управління Національної поліції в Хмельницькій області (Додаток Б) та довідка про впровадження в діяльність Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Хмельницької області (Додаток Б));

навчально-методичному процесі – під час підготовки та викладання у закладах вищої освіти навчальних дисциплін «Криміналістика», «Методика і тактика розслідування злочинів», «Основи слідчої діяльності» (акт впровадження від 10 березня 2021 р. (Додаток В)).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні й практичні положення та висновки дисертаційного дослідження були обговорені на засіданнях кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія», а також оприлюднені на міжнародних і всеукраїнських наукових, науково-практичних конференціях, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 14-15 лютого 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні

проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Харків, 17-18 січня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку» (м. Харків, 6-7 березня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки, що були сформульовані у дисертаційному дослідженні, викладено в десяти публікаціях, у тому числі чотирьох наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, одній науковій статті, опублікованій у періодичному виданні іншої держави (Республіка Польща), а також у п'яти тезах доповідей на міжнародних і всеукраїнській науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені окресленою проблематикою, метою та завданнями, а також теоретико-методологічними засадами дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, поділених на вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (245 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 209 сторінок, з яких основного тексту – 173 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИНУ

1.1. Поняття наслідків злочину

Зараз Україна знаходиться на шляху реформ значної частини соціальних інституцій, що в кінцевому результаті націлене на становлення її як правової та демократичної держави. Як свідчить історія, супутником майже будь-яких соціальних реформ є не тільки позитивні надбання, а й певні негативні наслідки. Одним із таких негативних «супутників» є злочинність. Вказане зобов'язує та є безумовною необхідністю її дослідження, що зі свого боку детермінує пошук нових або удосконалення вже існуючих шляхів протидії цьому явищу. Саме злочинна діяльність, розвиток якої спостерігається останнім часом, визначає потребу в удосконаленні наявних теоретичних та практичних засобів та способів її протидії.

Як і будь-який вид людської діяльності, злочинна діяльність залишає по собі відповідні наслідки у навколишньому середовищі, що призводить до зміни його структури. Саме під час дослідження вказаних змін слідчий ретроспективно відтворює подію злочину та дії, які вчиняються для досягнення злочинного результату.

Наслідки злочину, як категорія науки криміналістики, є відносно новою та такою, що зараз проходить етап становлення. Вона більш притаманна іншим науками кримінального циклу: кримінального права та кримінології тощо. У зв'язку з цим дослідження наслідків в криміналістиці варто проводити в концептуальному симбіозі з результатами наукових напрацювань у вказаних науках. Варто відзначити, що криміналістика за своєю суттю є прикладною, що і обмежує та визначає предмет цього дисертаційного дослідження. Для термінологічної точності у цьому підрозділі буде проведене дослідження

поняття, змісту та ознак наслідків злочину як з позицій криміналістики, так і інших наук кримінального циклу, що видається абсолютно виправданим. Також для чіткого розуміння зазначеної категорії буде проведено аналіз наявних суміжних та дотичних категорій, які використовуються вченим та описано їх фундаментальні відмінності. Адже будь-яка теорія може претендувати на статус самостійної лише у разі, якщо вона має понятійний апарат, що відрізняється від понятійного апарату інших теорій. Диференціація наук кримінального циклу веде за собою не лише роздільне дослідження певних питань, але й породжує неоднозначне застосування окремих термінів [152, с. 66]. Тому для встановлення точного значення терміну, забезпечення повного та точного мовного вираження правових приписів в одних випадках достатньо застосування простих способів тлумачення (граматичного, семантичного, логічного та ін.), а в інших – виникає необхідність використання різних прийомів і правил у ході тлумачення [169].

Як зазначають вчені, для позначення наслідків як самостійного правового явища в науках кримінального циклу використовуються такі загальні поняття, що охоплюють більш конкретні: наслідки; наслідки злочинного діяння; наслідки злочинної поведінки; суспільно небезпечні наслідки; злочинні наслідки; шкідливі наслідки; наслідки злочину або злочинів; сліди-наслідки; наслідки злочинного діяння (дії, бездіяльності); шкода; злочинна шкода; збитки; злочинні збитки; злочинний результат та ін. Однак варто звернути увагу, що використання різних термінів для позначення одного і того ж явища веде не тільки до плутанини, а й створює ілюзію псевдонауковості. Адже наявність слів, які по-різному звучать, вільно чи невільно примушує вдатись до пошуку відмінностей між ними, встановлення значення кожного з понять, які позначаються. Водночас вживання таких термінів нерідко буває цілком

виправданим: коли кожен із них несе різне смислове навантаження [210, с. 75, 80].

Звернемося до аналізу змісту наслідків злочину з позицій визначення в юридичних словниках. Так, в Академічному тлумачному словнику зазначено, що наслідок – це те, що виходить, впливає з чого-небудь; результат [192, с. 192]. В Толковому словнику Ожегова, під наслідками розуміється те, що слідує, витікає з чого-небудь, результат [163]. Варто звернути увагу, що наслідки є однією з ключових категорії в діалектиці, яка є саме тією теорією, яка дає точне уявлення про рух, зміну і розкриває взаємозв'язок речей в об'єктивній дійсності. Саме в діалектиці одними із ключових теорій є причина і наслідок, що є майже нерозривними, а тому у нашому дисертаційному дослідженні ми будемо використовувати саме таке значення загально філософської категорії «наслідок».

Як зазначають, В.В. Клочков і В.О. Образцов, злочин як об'єкт наукового і практичного пізнання являє собою специфічний різновид людської діяльності - процес взаємодії злочинця і навколишнього середовища, що породжує зміни, які мають значення для встановлення істини у кримінальній справі [81]. Такі зміни відображають сам факт вчиненого діяння, можуть характеризувати особистість злочинці тощо.

Зазвичай відображення визначається як взаємодія матеріальних тіл або як результат цієї взаємодії. Так, зазначає М. Корнфорт, що процес відображення включає в себе такий взаємозв'язок між двома особливими матеріальними процесами, при якому особливості першого процесу відтворюються у відповідних особливостях другого [101, с. 315]. Відображення притаманне всій матерії, остільки всякий матеріальний процес відбивається в інших матеріальних процесах пов'язаних з ним. Із закону діалектики про взаємозв'язок і взаємозумовленості явищ матеріального світу впливає

висновок про те, що взаємозв'язок при відображенні є один з необхідних і універсальних зв'язків об'єктивної дійсності: якщо всякий матеріальний процес пов'язаний з іншими процесами, то не існує ізолюваних явищ, а значить, не існує і принципово не відображуваних явищ [101, с. 315].

Власне подія злочину є однією із матеріальних процесів дійсності, а тому перебуває в зв'язку і взаємозумовленості з іншими процесами, подіями та явищами, відбивається в них і сама виступає відображенням якихось процесів. Як зазначає В.І. Корюкін, будь-яка подія пов'язана зі змінами у навколишньому середовищі. Зміни в середовищі передують настанню події, настання події, зі свого боку, викликає зміни в навколишньому середовищі. Для того щоб дізнатися про подію, ми повинні виділити пов'язані із нею зміни. Такий зв'язок існує об'єктивно [104, с. 42, 43].

До формулювання поняття наслідки злочину можна підходити з різних сторін. Так, О.О. Кваша пропонує розглядати наслідки злочину як філософську категорію в рамках вчення про причинність. Традиційно в сучасних умовах розвитку наук кримінального циклу панівною є позиція, що в основі розуміння причинного зв'язку має бути філософське вчення причинності як учення про об'єктивні закономірності розвитку природи й суспільства [79, с. 335]. Згідно з філософським підходом, причина виступає як чинник, який зумовлює наслідок. Водночас правомірним є зворотне твердження, що наслідок визначається через причину. У філософському розумінні наслідок можна розглядати в двох аспектах: в широкому і вузькому сенсі слова. У широкому сенсі суспільно небезпечний наслідок притаманне будь-якому злочину, оскільки в результаті його вчинення порушуються суспільні відносини. У вузькому сенсі суспільно небезпечні наслідки – це ті наслідки, до яких законодавець пов'язує кримінальну відповідальність, що особливо характерно для злочинів з матеріальним складом [79, с. 334].

Звернемося до робіт вчених криміналістів, що досліджували окреслені питання. Як зазначає Р.С. Белкін зміни в середовищі, що пов'язані з подією, є: «результатом взаємодії між ними, результатом відображення події в середовищі. Тільки по ним можна судити про зміст події. Сам процес виникнення інформації є процес відображення, а її виникнення - результат цього процесу. Будь-яка подія злочину обов'язково (як і будь-який процес) відображається в навколишньому середовищі остільки і процес виникнення інформації про злочин носить необхідний, повторюваний, стійкий і загальний характер, тобто є закономірністю. Процес виникнення інформації про злочин виступає, таким чином, як необхідний, об'єктивний зв'язок всіх сторін, сил, тенденцій тощо» [14, с. 118-123]. До таких відображаючих об'єктів Р.С. Белкін відносить елементи складу злочину, однак не всі вони відіграють однакову роль в акті відображення. Так, безпосередньо відображуваними об'єктами є: «суб'єкт і об'єктивна сторона злочину. Суб'єкт злочину як особистість відбивається через свої властивості (як прояв особистості) і через засоби і способи дій; дії (або бездіяльність) відображаються через засоби і способи їх здійснення. Таким чином, властивості особистості, засоби і способи дій виступають як засіб відображення» [14, с. 118-123]. Варто звернути увагу, що у кримінально-правовому аспекті суб'єкт злочину проявляється тільки через об'єктивні ознаки, які йому притаманні та дії, тобто сам відображаючим об'єктом не стає. На противагу цьому у криміналістичному аспекті, коли мова йде про встановлення конкретної людини, яка вчинила злочин, розглядаються всі форми вираження особистості зовні, тобто не тільки її поведінка, але і її властивості, по відображенню яких, наприклад, на навколишнє оточення можна ідентифікувати суб'єкта. Тобто у кримінально-правовому значенні зміст суб'єкту злочину обмежується загальними юридичними ознаками, що необхідні для встановлення наявності або відсутності складу злочину, а у

криміналістичному цей зміст значно ширший та обумовлений завданнями, що стоять перед слідчим.

Зі свого боку М.П. Яблоков зазначає, що: «подія злочину як одне з матеріальних явищ дійсності, виходячи з основних положень теорії діалектики, має властивість відображення своїх характерних рис в навколишньому його середовищі у вигляді різного роду слідів-наслідків. Оскільки середовище, що оточує злочин вельми різноманітне через наявність в ній різних об'єктів неживої природи і людей, то ця кримінальна подія залишає зміни (відбивається) в ній у вигляді матеріальних або нематеріальних (ідеальних) слідів-наслідків. В результаті чого виникає інформація про всі обставини і особливості цього діяння» [241, с. 17-21].

Тобто у найзагальнішому розумінні наслідки злочину є результат взаємодії суб'єкту злочину з об'єктами матеріального світу при вчиненні злочину.

Як було зазначено, категорія наслідки злочину у криміналістиці значно ширша від змісту, що визначено в кримінальному праві. Так, як зазначає В. Лоєр, під злочинним результатом (наслідками злочину) в кримінально-правовому вченні про злочин розуміється передбачені кримінальним законом зміни в навколишньому середовищі, які виникають під впливом дії або бездіяльності суб'єкта злочину і належать до об'єктивних ознак складу злочину. Ці наслідки прямо або побічно завдають шкоди тим чи іншим охоронюваним законом об'єктам або принаймні створюють небезпеку такого заподіяння [134]. Як зазначає Р.В. Вереша: «загалом наслідки у науці кримінального права можна розглядати у двох площинах: у площині об'єктивно виявленого злочину та в площині конкретно виписаного в законі складу злочину. Щодо першого положення, то тут злочинні наслідки є об'єктивним виявленням суспільної небезпечності будь-якого злочину, а

характер заподіяної злочином шкоди повністю залежить від характеру об'єкта посягання, яким є особисті блага людини та інші соціальні цінності. Злочин завжди посягає на певний об'єкт і завжди спричиняє суспільно небезпечні наслідки або створює реальну загрозу заподіяти йому шкоди. Без виявлення та аналізу суспільно небезпечних наслідків матеріального складу злочину майже неможливо визначити суб'єктивні ознаки складу такого злочину, оскільки наявність певної форми вини особи у вчиненні злочину завжди пов'язана з психічним ставленням суб'єкта злочину не лише до свого діяння, а й до суспільно небезпечного наслідку такого діяння. Сутність другого положення полягає в тому, що суспільно небезпечні наслідки злочину або вказуються у самій нормі (чи однозначно випливають з її змісту), якою визначається конкретний склад злочину, або не вказуються. Ця відмінність покладена кримінальним правом в основу поділу складу злочину на матеріальні та формальні» [36].

Зазвичай у кримінально-правовій доктрині під наслідками злочину розуміють шкідливі зміни в охоронюваних законом суспільних відносин (об'єктах), що являються його результатом. Також досить часто наслідки злочину трактуються дослідниками як зміни, що відбуваються в об'єкті посягання внаслідок події злочину [214, с. 143]. В. В. Мальцев вважає, що злочинні наслідки – це суспільно небезпечна шкода, яка відображає властивості злочинного діяння та об'єкта посягання, спричиняється винною поведінкою, від якої окремі суспільні відносини охороняються засобами кримінального права [142, с. 27].

Варто погодитися з професором В. М. Кудрявцевим, що наслідком діяння прийнято вважати передбачену кримінально-правовою нормою матеріальну та нематеріальну шкоду, яка спричиняється злочином об'єкту посягання – охоронюваним законом суспільним відносинам та їх учасникам [122, с. 167].

М.Й. Коржанський визначає суспільно небезпечний наслідок як протиправні зміни суспільних відносин, які полягають у повному або частковому, тимчасовому або постійному перешкодженні чи ліквідації можливості реалізації суб'єктом суспільних відносин своїх прав та інтересів. На його думку, в злочинних наслідках важливо розрізняти їх фізичну та суспільну сутність. Фізична сутність злочинних наслідків полягає в конкретних змінах, які настають у зовнішньому світі, – вилучене у власника майно, заподіяні потерпілому тілесні ушкодження, смерть людини тощо[96, с. 162]. Вказане трактування сутності наслідків злочину є близьким до змісту, якого ми додержуємося у нашому дослідженні. З цього приводу, майже ідентичною є позиція Т.В. Церетелі та В.Г. Макашвілі, які розрізняють наслідки в широкому (заподіяння шкоди суспільним відносинам) та у вузькому (конкретна шкода, передбачена складом злочину) значенні [223, с. 104; 139, с. 49].

Досить спірною є позиція В.С. Прохорова [122, с. 42] та Р.С. Орловського [166], які поділяють наслідки: 1) як шкоду, яка спричиняється охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам (об'єкту); 2) як шкоду, яка спричиняється безпосередньо учасникам суспільних відносин або предмету. Адже суспільні відносини є нерозривними з суб'єктами таких відносин, якщо немає людини – немає і відносин. До того ж шкода, завдана об'єкту злочину, завжди реальна, оскільки має прояв в об'єктивній дійсності. Варто погодитися з професором М.С. Таганцевим, що ніякий злочин не може бути без змін у зовнішньому світі, не може існувати без наслідків [17, с. 111].

Наслідки злочину являють собою результат кримінальної дії або бездіяльності суб'єкта, що спричиняє негативні зміни в об'єктивній дійсності соціально значущої сфери [166]. Відтак наслідки злочину відображаються у матеріальному середовищі та ідеальному відображенні (свідомості).

Варто звернути увагу на співвідношення категорії наслідки злочину та результат злочину. Так, переважно в юридичній літературі результат і наслідки злочину розглядаються як тотожні поняття. Так, в основу наукової позиції Н.Д. Дурманова, А.Н. Ігнатова, А.С. Міхліна, Ю.А. Красикова покладена ідея недоцільності теоретичного розмежування понять «наслідки злочину» та «результат злочину», оскільки таке розмежування не має ні теоретичного, ні практичного значення [148, с. 61-64]. Вказана позиція авторів є виправданою та буде використовуватися у наших подальших наукових пошуках.

Звернемося до криміналістичного значення категорії наслідки злочину, що за обсягом ширше кримінально-правового. Воно охоплює шкідливий соціально значущий результат, і інші зміни в навколишньому світі, що мають значення для виявлення і розслідування злочинів (сліди). Такий підхід є важливим з точки зору розробки криміналістичної характеристики злочинів, яка може здійснюватися з урахуванням, чи спричинили злочинні дії (бездіяльність) або не призвели до настання шкідливих наслідків, ознак наслідків і слідів злочину. При вивченні наслідків і відображенні даних про них в характеристиках беруться до уваги латентність або очевидність, характер, види, масштаби, причини шкідливих наслідків, співвідношення місць їх виникнення з місцем скоєння злочинних діянь, локалізація шкідливих наслідків з точки зору соціальних сфер суспільства (в сфері праці, відпочинку і т. д.) та інші ознаки обстановки злочину (в містах і на селі, на відкритій місцевості, в приміщеннях і т. д.) [134]. Однак і вказаний підхід є досить усіченим та не відображає повністю значення категорії «наслідки злочину». Так, зміст категорії злочинні наслідки включає в себе: зміни у об'єктивному матеріальному та нематеріальному середовищі, що завдають шкоду охоронюваним законом інтересам (об'єкту злочину); сліди злочину. У зв'язку

з цим проаналізуємо ці категорії окремо для визначення найбільш повної дефініції категорії наслідки злочину.

Так, за тлумачним словником слід – це те, що вціліло, збереглося від руйнування, знищення, загибелі тощо [70, с. 577], залишок або ознака, що зберігається від чого-небудь [164, с. 728]. Під слідами злочину криміналісти переважно розуміють матеріально-фіксовані зміни в середовищі, до того ж вживають і термін слідова картина як сукупність, матеріальних та ідеальних слідів відображень злочину; відбиття в пам'яті людей ознак злочину на момент його виявлення [111, с. 354]. Так, М.В. Салтевський прямо визначав, що слідова картина конкретного злочину – це реальна матеріальна слідова обстановка на конкретний момент часу, що відображає й зберігає різну інформацію про конкретну подію злочину та особу, яка вчинила його в даній обстановці [183, с. 421].

У свою чергу наслідок – це те, що виходить, впливає з певних обставин, дій, причин; результат, підсумок [70, с. 304]. Очевидно що зміни, які виникають у об'єктивні дійсності після вчинення злочину (як його результат) є наслідками злочину. З огляду на це зайвий раз постає питання щодо доцільності відмежування слідової картини від наслідків. На сьогодні більшість науковців поєднують сліди та наслідки в окремому елементі криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля (як і суб'єктів та наслідки, механізм слідоутворення й наслідки), а деякі з них навіть ототожнюють їх, не вбачаючи між ними різниці [162]. Наприклад, Ю.М. Туровець прямо визначає, що наслідки злочинів – це сліди, шкода [211, с. 60]. Професор В.В. Тіщенко виділив як елемент криміналістичної характеристики «дані про результат і наслідки злочинних дій» [205, с. 62-64], що викликало дискусію стосовно досить широкого тлумачення такого терміну, адже він охоплює не тільки сліди злочину, а й шкоду, заподіяну ним [236, с.

179]. У цьому контексті ми погоджуємося з професором В.В. Тіщенком, а тому спробуємо більш детально проаналізувати категорію сліди злочину, що входить в зміст категорії наслідки злочину.

Перше визначення слідів у вітчизняній літературі запропоновано І.М. Якимовим, який визначав сліди як відбиток на чому-небудь предмета, що дозволяє судити про його формі або про його призначення [242]. У 1946 році своє визначення слідів сформулював С.М. Потапов – сліди-відображення на матеріальних предметах ознак явищ, причинно пов'язаних з подією, що розслідується. Сліди можуть виникати від людей, окремих предметів і від дій сил природи. У криміналістиці виникла дефініція слідів в широкому сенсі - як всякого наслідку злочину і у вузькому, трасологічному сенсі. Сліди у вузькому сенсі - це результат дій і контактів, пов'язаних з подією злочину, матеріальне відображення ознак зовнішньої будови та інших властивостей об'єктів, що мають стійкі просторові межі [170]. У цьому контексті варто зазначити, що категорія слідів-наслідків злочину не є тотожною до наслідків, що розглядається у нашому дослідженні, яке є ширшим, адже крім слідів включає і шкоду завдану злочином, а сліди-наслідки за своїм змістом не спричиняють шкоди, а є відображенням події злочину. У 1965 році Г.Л. Грановський, ґрунтуючись на ознаках слідоутворюючих об'єктів, запропонував класифікацію цих ознак на гомеоскопічні, механогомічні, механоскопічні і ознаки тварин. Кожна група ознак включає ряд підгруп, які є системою ознак, до того ж їх вивченням і класифікацією займається відповідний розділ трасології [56].

Як зазначав І.Ф. Крилов, сліди злочину – це будь-які зміни середовища, що виникли в результаті вчинення в цьому середовищі злочину. Ці зміни можуть бути відображені як події і в свідомості людей. У криміналістичному значенні сліди злочину – матеріальні сліди – «відбитки» події на предметах,

зміни обстановки події. До слідів злочину відносяться сліди знарядь злочину, дій злочинця, потерпілого та інших осіб – учасників події, зміни матеріальної обстановки місця злочину (переміщення предметів або речовин, їх відсутність або наявність в певному місці, втрата або придбання будь-яких властивостей) [119].

Більш широкий підхід у своїх роботах використовував М.В. Салтевський. Так, вчений зазначав, що злочин є взаємодією, що викликає утворення матеріальних та ідеальних відображень, які називаються слідами злочину [184, с. 112]. Схожої позиції дотримуються науковці в підручнику за редакцією видатного науковця, професора В.Ю. Шепітька. Так, слід являє собою відображення злочинних дій, окремих елементів злочинного акту. У криміналістичному розумінні цінність слідів зумовлена існуючою залежністю між злочином та його відбиттям (слідами) [112, с. 59].

Для більш глибокого та детального розуміння категорії наслідки злочину, його варто проаналізувати у співвідношенні з його складовими «слідами злочину» та «шкодою злочину». Так, у криміналістиці сліди злочину розглядають в широкому і вузькому значеннях. У широкому значенні – це будь-які зміни в навколишньому середовищі, що причинно пов'язані з подією злочину: сліди контакту (частин тіла людини, взуття, знарядь злочину); матеріальні предмети або їх частини (труп, знаряддя злочину, зброя, недопалок, тощо); субстанції (виділення організмів, речовини, нашарування) тощо [137, с. 162].

Як зазначають автори підручника з криміналістики: «у широкому розумінні сліди - це різні матеріальні наслідки, події, зміни об'єкта та речової обстановки, що виникли у зв'язку з підготовкою, вчиненням і приховуванням кримінального правопорушення. Слідами у цьому сенсі будуть зміни обстановки, що виникли у результаті злочинного діяння (поява нових

предметів, зникнення наявних раніше, зміна місця розташування різних об'єктів); частини зруйнованих предметів (уламки ножа, скалки фари), залишки будь-яких предметів, речей або субстанцій (плями речовин, частинки пилу, сліди крові, виділення організмів); контактні сліди (рук, взуття, знарядь злочину); сліди-предмети (вузли, замки, пломби, недопалки) тощо; цілі комплекси матеріальних змін, що пов'язані з певною подією (сліди ДТП, сліди пожежі)» [173, с. 98]. На перший погляд сліди злочину у широкому розумінні є тотожними категорії «наслідки злочину», однак це не так. Адже сліди злочину існують, як правило, досить короткий період часу, на противагу наслідкам злочину, які можуть бути незворотними, а тому майже не обмежуються в часі. Наприклад, при вбивстві людини, слідами будуть, наприклад, ніж, поламани меблі (сліди боротьби) тощо, а наслідками будуть як зміни в об'єктивній дійсності (відображення події в слідовій картині), так і смерть жертви.

Тобто до слідів в широкому розумінні, як стверджує К.О. Чаплинський, можна віднести: «як матеріальні, так й ідеальні (уявний образ в думках людей) відображення дій, явищ, предметів, тварин, людини. Сліди рук і ніг людини, рани на тілі трупа, загублена злочинцем зачіска, мікрочастки матеріалу в місці проникнення, прикмети злочинця – все це сліди злочину» [225, с. 121]. Як зазначає професор В.Ю. Шепітько: «у широкому розумінні слід – це результат будь-якої матеріальної зміни первинної обстановки внаслідок вчинення злочину: матеріально-фіксовані зміни одного об'єкта на інший; поява чи зникнення тих чи інших предметів, порушення початкового розташування, місцезнаходження, стану різних об'єктів (наприклад, загублені злочинцем на місці події власні речі, скалки розбитого віконного скла). Сліди в широкому розумінні охоплюють: комплекси елементів, притаманних певним подіям (сліди дорожньо-транспортної події, сліди пожежі та ін.); зміни обстановки

(поява або зникнення предметів, зміна їх місця розташування); зміна вигляду або стану предмета (зламаний замок). На сучасному етапі розвитку криміналістики як сліди розглядаються: звукові сліди, запахові сліди, сліди-мікрочастинки, сліди-речовини, сліди генетичного коду людини» [115, с. 59].

Зі свого боку М.В. Салтевський зазначає, що: «сліди в широкому значенні – це будь-які зміни в навколишньому середовищі, причинно пов'язані з подією злочину. Тому слідами є: а) матеріальні предмети або їх частини (труп, знаряддя злочину, недопалок, пляма крові, порція зерна, рідини); б) матеріальні копії (слід пальця, взуття, розруб, розрізу та ін.)» [184, с. 112]. Також ми погоджуємося з позицією науковця, що: «слідами в широкому значенні є ідеальні відображення – сліди пам'яті (уявні образи). Вони в інформаційному плані є більш ємними і відбивають як увесь об'єкт в цілому, так і його частини. Сліди пам'яті є джерелами вербальної інформації щодо форми і властивостей об'єкта, але вони суб'єктивні і частково розглядаються у слідознавстві, а в основному – у слідчій тактиці» [184, с. 112]. Тобто сліди у широкому розумінні – це результат будь-якої матеріальної зміни первинної обстановки внаслідок вчинення злочину, а також ідеальні відображення подій злочину, тобто сліди пам'яті (уявні образи).

Варто звернути увагу на дефініцію слідів злочину у вузькому значенні. Так, сліди – це матеріальні відображення, в яких зафіксована зовнішня будова взаємодіючих об'єктів [137, с. 162]. Вчені зазначають, що: «сліди у вузькому значенні – це матеріальні утворення, що відбивають зовнішню будову взаємодіючих об'єктів, тобто сліди-копії, які можуть бути об'ємними або площинними» [184, с. 112]. Такі сліди: «утворюються при безпосередньому контакті принаймні двох об'єктів, тобто такі остаточні явища, які представляють собою матеріально фіксовані відображення на одному об'єкті зовнішньої будови іншого об'єкта» [173, с. 99]. Прикладами таких слідів

можуть служити сліди рук, знарядь злому, взуття, крові, мікрооб'єктів тощо. Вивчення слідів злочину відноситься до науки трасології [225, с. 121]. Як зазначає професор В.Ю. Шепітько: «традиційно трасологія вивчає сліди тільки у вузькому розумінні, а саме — матеріально-фіксовані відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому (сліди-відображення). Сліди-відображення виникають унаслідок взаємодії двох об'єктів і достатньо поширені: це сліди рук людини, ніг, взуття, зубів, транспортних засобів, знарядь та інструментів тощо» [115, с. 59].

Звернемося до розуміння категорії шкода. Так, найбільш детально вона розглянута, серед наук кримінального циклу, у кримінальному праві. Звертаємо увагу, що ми умисно не досліджуємо шкоду в інших науках, так як в наявній доктрині кримінального закону вона обмежена змістом суспільної небезпеки, що є обов'язковою ознакою злочину. Найбільш узагальнено теорія права визначає шкоду як негативні наслідки правопорушення [140, с. 5; 160, с. 200]. Існує думка, що шкода – це негативний наслідок (результат) певної дії, що проявляється у зменшенні або втраті (знищенні) певних благ (майнових чи немайнових), порівняно з тією ситуацією, коли б таких дій, що спричинили зменшення (втрату) взагалі не було [125, С. 112]. Вказане є додатковим підтвердженням нашої гіпотези про те, що наслідки злочину включають як сліди, так і шкоду злочину. Звичайно в різних науках вона відіграє різне значення, що є абсолютно виправданим. Цікавою є позиція Я.О. Мотовиловкера, який з цього приводу вказує, що поняття шкоди, про яку йде мова в кримінально-процесуальному праві, є поняття матеріально-правове. З конкретної матеріально-правової норми, на думку процесуаліста, черпається відповідь не тільки про те, якому охоронюваному законом благу нанесено шкоду, але і про те, хто є її суб'єктом [151; 175, с. 246]. Щодо змісту категорії «шкода» Б.Т. Безлепкін стверджує, що це поняття характеризується

як порушення норм об'єктивного права, супроводжуване зазвичай порушенням суб'єктивних прав. До того ж під фактичною шкодою визначено – применшення того чи іншого майнового або немайнового блага, яке виступає конкретним об'єктом посягання (майновий і немайнова фактична шкода) [9, с. 33]. У цьому контексті не можемо повністю погодитися з дослідником, адже злочини у яких шкода не може бути визначена у якомусь еквіваленті, не може бути применшена за своєю суттю. Вона або завдає шкоду об'єкту посягання, або не завдає. з цього приводу варто погодитися з М. І. Гошовським та О. І. Кучинською, які зазначали, що: «шкода, заподіяна злочином, і шкода, що є підставою для визнання особи потерпілою, має об'єктивний характер і тому вона включається до об'єктивної сторони злочину» [54, с. 16]. Власне цей об'єктивний характер проявляється й у тому, що вона, будучи заподіяна якійсь особі, існує незалежно від чиєїсь думки, в тому числі й думки цієї особи [48, с. 210].

Загальновідомо, що об'єктивна сторона злочину – це: «сукупність ознак, які визначають зовнішню сторону злочину і характеризують суспільно-небезпечне діяння (дію або бездіяльність), його негативні наслідки та причинний зв'язок між діянням та наслідками, який обумовив настання останніх, а також місце, час, обстановку, спосіб, знаряддя та засоби вчинення злочину» [239]. Суспільно небезпечні наслідки – це передбачені кримінально-правовою нормою матеріальна чи нематеріальна шкода, заподіяна злочинною дією чи бездіяльністю суб'єкту посягання. Як зазначає В.М. Кудрявцев, злочинний наслідок – це передбачена кримінально-правовою нормою матеріальна й нематеріальна шкода, заподіяна дією (бездіяльністю) об'єкту посягання [122, с. 197]. Тобто, наслідки визначають як шкоду, що заподіюється об'єкту злочину. До того ж наслідки розглядаються у широкому розумінні як шкоду, яка заподіюється об'єкту, а у вузькому – як шкоду, яка заподіюється

предмету злочину [24, с. 78]. Так, науковці В.Б. Малінін, А.Ф. Парфьонов зазначають, що суспільно небезпечним наслідком в об'єктивній стороні злочину слід вважати не шкоду об'єкту злочину, а шкоду предмету, тобто матеріальні наслідки (під ними розуміють майнову й фізичну шкоду) [141, с. 86]. На противагу цьому М.І. Мельник та М.І. Хавронюк зазначають, що наслідки злочину – це реальні шкідливі зміни, які відбуваються в об'єкті, що охороняється кримінальним законом, внаслідок злочинного діяння [153, с. 15]. За визначенням М.Й. Коржанського, злочинні наслідки – це небезпечні пошкодження у суспільних відносинах [97, с. 194]. Не вдаючись в описану дискусію, ми підтримуємо точку зору М.І. Мельника та М.І. Хавронюка.

Варто звернути увагу, що дослідження поняття шкоди злочину зачіпає цілий комплекс наукових проблем. Це обумовлено складністю, багатоплановістю самої природи злочинної шкоди, її антисоціальної значимістю і тим різноманіттям зв'язків, які виникають в суспільстві при її заподіянні. Це пов'язано з тим, що шкода злочину – соціально-психологічне явище. З одного боку шкода виступає як заключний елемент злочинного діяння, в якому втілюються об'єктивні і суб'єктивні властивості діяння особи злочинця, з іншого боку, шкода виражається в негативних змінах, які відбуваються під впливом злочинного діяння. Цим негативним впливом піддаються охоронювані державою суспільні відносини та інтереси, блага і цінності. Такі негативні зміни можуть існувати досить тривалий час після закінчення злочину, в ряді випадків викликати нові негативні наслідків.

Отже на підставі аналізу категорій «сліди злочину» та «шкода злочину» можна прийти до висновку, що наше твердження про те, що вони входять до категорії «наслідки злочину» є цілком виправданим та обґрунтованим. Для наочності зобразимо це кругами Ейлера (див. рис. 1).

Вказану діаграму можна пояснити наступним чиним. Найбільш широкою категорією є «наслідки злочину». Яка включає в себе сліди злочину, а також шкоду завдану злочином. Так, всі сліди події злочину є наслідками злочину, так само і шкода злочину є наслідком злочину. Однак не всі наслідки злочину є шкодою самого злочину. Наприклад, ушкоджений замок дверей при незаконному проникненні до житла не є наслідком злочину, так як не відноситься до шкоди об'єкту злочину, яким виступає право на недоторканість житла, а також не є результатом на досягнення якого направленні дій злочинця.

Тобто, наслідки злочину – це зміни в навколишньому матеріальному середовищі та ідеальні відображення, які виникають внаслідок події злочину, та містять в собі інформацію про слідову картину та злочинний результат. У цьому контексті злочинний результат є шкодою завданою злочином. Виходячи з цієї дефініції наслідки злочину не є суто теоретичною конструкцією, а мають

конкретне криміналістичне значення. У зв'язку з тим, що категорія наслідки злочину органічно поєднує в собі категорії сліди та шкода злочину, їй притаманні ознаки та змістовні характеристики категорії, які вона включає.

Наслідки злочину – це зміни в навколишньому матеріальному середовищі, які як зазначає М.П. Яблоков можуть бути в живій та неживій природі: «зміни в неживій природі є простими формами відображення злочину і проявляються у вигляді матеріально фіксованих слідів, відбитків окремих особливостей (найчастіше зовнішньої будови) взаємодіючих об'єктів (або окремих частин); різного роду руйнувань, пошкоджень, деформації об'єктів; поділу їх на частини; а також у вигляді нашарувань» тощо [106, с. 17-21]. У цьому випадку науковець описує власне сліди злочину у вузькому розумінні. У свою чергу щодо живої природи автор зазначає, що це є більш складною формою цього процесу, має психофізіологічну природу формування і проявляється у вигляді уявних образів злочину в цілому, окремих його моментів і учасників даного діяння, що виникають і закріплюються у свідомості і пам'яті людей [106, с. 17-21]. Вважаємо, що включення до категорії сліди злочину і «...уявних образів злочину..., що виникають і закріплюються у свідомості і пам'яті людей» є повністю виправданим та обґрунтованим. Так, як такі ідеальні відображення детерміновані лише самою подією злочину, тобто відносяться до її наслідків. До того ж тут не принципово, яка це інформація та хто є суб'єктом – сам злочинець, потерпілий чи свідок. Такі зміни у свідомості і пам'яті людей можуть викликати і негативний результат, наприклад, довготривале почуття страху, можуть вплинути на психічне здоров'я особи, а у випадку наявності причинно-наслідкового зв'язку також відноситься до наслідків злочину.

Варто звернути, що криміналістичне значення наслідків визначається першочергово можливістю встановлення істотних обставин події злочину та

ідентифікації причетних осіб. Як зазначають Є.П. Іщенко, А.О. Топорков значення наслідків злочину проявляється у вирішенні ідентифікаційних і діагностичних завдань. Перші мають на меті ототожнити об'єкт по слідах, встановити групову приналежність або спільне джерело походження, а при вирішенні діагностичних завдань першочергово з'ясовується механізм утворення слідів, тобто характер взаємодії об'єктів в момент слідоутворення [76, с. 65-66]. Варто звернути увагу, що значення наслідків злочину проявляється і в тому, що вони виконують і превентивні завдання, так як дозволяють виявити фактори, що детермінують вчинення злочину та або усунути їх, або ускладнити вчинення нових злочинів у типових його проявах.

Зі свого боку Б.Є. Лук'янчиков, Є.Д. Лук'янчиков, С.Ю. Петряєв у контексті опису властивостей слідів злочину зазначають, що всі матеріальні сліди (предмети або їх матеріальні відображення) обов'язково володіють властивостями, які виступають атрибутом предмету (об'єкту). У властивості предмета відображається внутрішня сутність не тільки предмета, а й система зв'язків і відношень, в якій цей предмет існує. Серед таких властивостей науковці визначають: індивідуальність, інформативність, стійкість та відтворюваність [137, с. 167-168]. Вказані властивості відносяться зі свого боку і до наслідків злочину із одним зауваженням. Ще однією властивістю наслідків злочину є темпоральність. Так, індивідуальність наслідків – означає, що зміни в навколишньому матеріальному середовищі та ідеальні відображення є неповторними, що пов'язане з багатофакторністю детермінації події. Так, щодо індивідуальності М.В. Салтевський зазначив, що: «індивідуальність означає тотожність об'єкта самому собі, свідчить про неповторність, сукупності його властивостей та ознак. Об'єкти індивідуального виробництва завжди тотожні самим собі, а предмети масового виготовлення, як правило, є схожими (однорідними), наприклад гудзики,

взуття на литій підшві, цвяхи, скріпки та ін. Такі об'єкти стають індивідуальними лише після їх експлуатації, коли вони набувають експлуатаційних ознак» [184, с. 113].

Інформативність наслідків включає в собі ідентифікаційні та діагностичні завдання та механізми описані Є.П. Іщенком та А.О. Топорковим, тобто наслідки злочину містять інформацію про структуру та будову слідоутворюючого об'єкта та механізм слідоутворення. Варто погодитися з М.В. Салтевським, який визначав, що інформативність може відбивати три види інформації: про зовнішню будову слідоутворюючого об'єкта і відповідати на запитання: "Яким є відображений об'єкт або його контактуюча частина?"; про механізм слідоутворення, тобто свідчити, яким чином виник слід; про навик суб'єкта взаємодії, котрий використовує предмет як засіб, і відповідати на запитання: «Хто діяв і якими прийомами?» [184, с. 113].

Обґрунтованою є позиція М.П. Яблокова, який зазначає, що незалежно від механізму формування наслідки: «однаково служать засобом пізнання події злочину, так як в сукупності дають уявлення про його основні характерні особливості. Інформація не існує поза відповідним інформаційним сигналом, що має свій інформаційний зміст і певну форму вираження (фізичну, знакову, образну і т.д.)» [241, с. 17-21]. Науковець звертає увагу, що відображенню у зовнішньому середовищі злочинної діяльності (*наслідок злочину – курс. авт.*) як результату взаємодії суб'єкта злочину з іншими особами і матеріальними об'єктами на місці події і відповідно виникнення інформації про злочин властиві не тільки загальні закономірності будь-якого процесу відображення, але і певні специфічні закономірності. До їх числа віднесено: об'єктивно повторювані комплекси матеріальних слідів-наслідків, характерних для різного роду криміналістичних ситуацій при вчиненні злочинів у різних сферах людської діяльності, звичайними і специфічними суб'єктами, з використанням

різних засобів і способів і т.п. Варто звернути увагу, що це не вступає в конфронтацією індивідуальності наслідків злочину. Наприклад, при умисному вбивстві будуть типовими наслідки (смерть потерпілого), то спосіб вчинення злочину буде у кожному випадку відрізнятися, у зв'язку з цим і слідова картина буде відмінною. Наступною закономірністю є відносна схожість в процесах формування образної і словесної інформації, пов'язаної з подією злочину, в свідомості потерпілих, свідків, підозрюваних і обвинувачених з урахуванням психофізіологічних, метеорологічних, тимчасових і інших чинників. До специфічних закономірностей відображення злочину М.П. Яблоков відносить: «фактичну сталість (типовість) носіїв і джерел відображення інформації (матеріальних і ідеальних) про злочин, що дозволяє вирішувати завдання його розкриття і розслідування, а також закономірні зв'язки між способом вчинення злочину і слідами його застосування в навколишньому середовищі тощо» [241, с. 17-21].

У свою чергу, відносна стійкість наслідків – це властивість об'єктів певний час зберігати свою форму та структуру. В контексті поділу наслідків на предмети матеріального середовища та ідеального відображення цей час може досить серйозно відрізнятися. М.В. Салтевський, визначає дещо іншу категорію, зі схожим змістом – усталеність. Автор зазначає, що усталеність: «це властивість об'єктів певний час зберігати свою зовнішню будову та внутрішню організацію. Період, протягом якого об'єкт зберігає свої ознаки та властивості, називається ідентифікаційним періодом. Оскільки всі об'єкти матеріального світу змінюються, то усталеність слід розуміти як відносну властивість, коли зміни, що настали, є такими, при яких річ ще залишається сама собою» [184, с. 113].

Однією із ключових властивостей наслідків є відтворюваність. Однак очевидно, що вона в більшій мірі відноситься до слідів злочину, адже

відтворення результату злочину є неможливим по ряду об'єктивних причин. Відтворення та фіксація слідів здійснюється методами опису, складання малюнків і схем в різноманітних процесуальних документах, їх фотографування за правилами судової фотографії та копіювання за допомогою виготовлення відбитків і зліпків, моделювання та вилучення сліду з предметом-носієм [137, с. 167-168].

Щодо темпоральності варто звернути увагу, що на перший погляд така властивість перекликається із стійкістю. Однак темпоральність за змістом є ширшою. Це пояснюється тим, що наслідки злочину є симбіозом слідів та шкоди. При екстраполяції властивості стійкості на сліди очевидним є їх відповідність, що не відбувається за такої самої дії до шкоди злочину. Адже шкода злочину не може змінюватися незалежно від волі людини чи впливу зовнішніх факторів. Наприклад, при убивстві, зґвалтуванні тощо.

Обсяг доказової та іншої криміналістично значимої інформації та її важливість для розслідування залежать від того, наскільки значними і чіткими виявилися наслідки події злочину, від ступеня їх впливу на носія і джерело інформації, а також від того, наскільки зазначені зміни пов'язані з суб'єктом злочину і його злочинною поведінкою. Наприклад, істотну інформацію найчастіше містять наслідки злочину, щодо предмета посягання, та ті, що вказують на спосіб вчинення злочинного діяння та його механізм. У той же час ідеальна слідова інформація про якісь обставини злочину, сприйнята особою не безпосередньо в момент відображення події, а з інших джерел, зазвичай буває за змістом не настільки значущою. Однак в будь-якому випадку інформація про структурні елементи злочинної діяльності і особливо про безпосередній об'єкт злочинного посягання, суб'єкт злочину, обстановку і спосіб вчинення злочину (включаючи застосовані засоби і знаряддя) мають першорядне значення. Саме ця інформація становить основу криміналістичної

характеристики злочинів, знання якої має важливе значення для розробки найбільш ефективних прийомів і методів розслідування. З метою більш детального опису наслідків злочину проведемо їх класифікацію у наступному підрозділі.

1.2. Класифікація наслідків злочину

Проведення будь-якого дослідження, в тому числі і криміналістичного, неможливе без детального аналізу складових, що входять до категорії, яка покладена в основу вивчення. Тому у цьому підрозділі мова піде саме про класифікацію наслідків злочину. Науковці кримінального циклу постійно звертають увагу, що питання, пов'язані з проведенням класифікацій, є одними з найбільш гострих методологічних проблем сучасної юридичної науки [57; 102; 154, с. 125-127]. До того ж, створення нових класифікацій нашоюхується на численні й різноманітні труднощі, подолання яких є важким і трудомістким процесом через відсутність визначених однозначних і чітких критеріїв [61].

Саме слово «класифікація» походить від двох латинських слів «classis» (розряд) і «facere» (робити). У науковій літературі це слово використовується щонайменше в двох різних значеннях: як найменування вже існуючої системи класифікації і як позначення процесу її побудови. Такий процес необхідний для систематизації знань, що має як теоретичне, так і прикладне значення.

Як справедливо зазначає А.Л. Суботін: «наукове знання завжди є або принаймні прагне стати систематизованим знанням, знанням визначеним в певній системі. І хоча різні галузі науки досить сильно відрізняються одна від одної як своїми предметами, так і методами, а іноді і завданнями дослідження, всі вони прагнуть постати у вигляді так чи інакше упорядкованого, систематизованого знання. При цьому форма використовуваної в науках

систематизації може бути різна» [199]. Не є виключенням і напрям нашого дослідження. Наукова класифікація становить собою систему підпорядкованих понять якої-небудь галузі знань чи діяльності людини, яка використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями або класами об'єктів [144, с. 9–10].

Загалом існують загальновизнані вимоги до проведення класифікації: 1) підмножини, на які розділено множину, не повинні перетинатись (містити спільні елементи); 2) в сумі підмножини повинні давати вихідну множину класифікованих об'єктів; 3) кожен елемент повинен входити до якогось одного класу; 4) поділ множини на групи повинен здійснюватись за однією ознакою [215, с. 216–217]. Отже, класифікація є таким поділом, в якому рід поділяється на види, види на підвиди і т.д. У цьому контексті, варто погодитися з А.І. Марцевим, що під категорією «класифікація» варто розуміти розподіл предметів, явищ або понять на відповідні класи, групи залежно від їх основних ознак [145, с. 49]. В.М. Кудрявцев і В.В. Лунєєв стверджують: «Класифікація дозволяє бачити досліджувані явища в науково обґрунтованому і структурованому вигляді, виявляти їх взаємозв'язок і супідрядність, розуміти їх як частини цілого і, базуючись на уявленні про цю цілісність, прогнозувати наявність відсутніх ланок, тобто здійснювати діагностування та передбачення нових явищ» [123, с. 54].

Класифікація наслідків злочину виступає важливим напрямом криміналістики та є необхідною умовою в проведенні наступних криміналістичних досліджень в означеній сфері, а тому питання про поняття «класифікація наслідків злочину» є значущим не тільки для теорії, а й для практики.

Варто звернути увагу: ми погоджуємося з професором В.Ю. Шепітько, що: «криміналістична класифікація злочинів будується на основі поєднання

кримінально-правових та криміналістичних критеріїв» [113]. Вказане положення буде використане нами при здійсненні комплексної класифікації наслідків злочину з поєднанням надбань в кримінально-правовому вченні та криміналістиці. До того ж справедливим є твердження, що: «криміналістичні методики, побудовані тільки на основі кримінально-правової класифікації злочинів, мають здебільшого загальний характер і потребують для свого практичного застосування більш конкретизованих окремих методик» [113, с. 364]. Звичайно, використання лише кримінально-правового підходу при здійсненні класифікації наслідків злочину є контрпродуктивним, адже не буде сприяти вирішенню завдань, що стоять перед криміналістикою, так як у межах цієї науки наслідки злочину розглядаються значно ширше. Безумовно, кримінально-правові критерії не можуть повною мірою охопити всі особливості злочинів та їх наслідків, що мають значення для розслідування. Це пояснюється тим, що склад злочину включає лише ті ознаки об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін, яких достатньо для кваліфікації конкретного злочинного діяння, тобто істотні з точки зору кримінального закону і його застосування. До того ж наслідки злочину більшою мірою розглядаються в контексті суспільної небезпечності та шкоди, завданої злочином, ще є виправданим для кримінального права, однак вузько для криміналістики.

Дійсно, класифікації наслідків злочину за ступенем їх суспільної небезпеки та зовнішнім виразом завданої шкоди хоча і містять криміналістичну інформацію, проте не дозволяють глибше пізнати особу злочинця, слідову картину, обстановку вчинення злочину тощо. Водночас для криміналістики у тому числі важливий і ситуаційно-особистісний фактор, без якого неможливий аналіз механізму злочинної поведінки та встановлення особи злочинця. У зв'язку з цим для вивчення наслідків злочину потрібні інші

критерії (підстави) для класифікації. Все ж зауважимо, що незважаючи на те, що криміналістичні класифікації не співпадають з кримінально-правовими, не виключають можливості використання в них кримінально-правових ознак, оскільки правову сторону злочину визначає все-таки кримінальний закон.

Проте не зважаючи на багатоманітність криміналістичних наслідків злочину, дотепер у криміналістиці відсутня їх єдина класифікація, а її розробка є досить проблематичною, враховуючи її різноструктурність та багатоцільовий аспект.

Проаналізуємо досвід науковців, які проводили наукові дослідження з цього питання. Так, М. П. Яблоков зазначає, що: «доказова та інша криміналістично значима інформація часто піддається вельми детальній класифікації з різних підстав (за структурними елементами злочинної діяльності, за носієм і джерелом отримання, фізичною природою, процесуальним та криміналістичним значенням тощо)». Варто погодитися з науковцем, що: «велике значення має класифікація інформації та її інформаційних полів за її належністю до груп основних об'єктів, що беруть участь в акті відображення, а саме за належністю і особливостями суб'єкта злочину, зовнішньої будови матеріальних предметів та індивідуальності поведінки злочинця на всіх етапах злочинної діяльності» [241, с. 17-21]. Визначається три види інформації. Перший вид інформації за залишеними слідами характеризує: «анатомічні та психічні властивості суб'єкта злочину, його інтелектуальні та професійні здібності, ознаки його зовнішності і індивідуальності будови окремих частин тіла, а також особливості його біологічних виділень (суб'єктна інформація)». Другий вид інформації цього класу характеризує: «різного роду матеріальні сліди з точки зору їх зовнішніх і частково внутрішніх особливостей, а також особливості речової обстановки, в якій вчиняється злочин (об'єктна інформація)». Третій вид інформації

характеризує: «особливості способу поведінки суб'єкта на всіх етапах злочинної діяльності і її механізму (модальна інформація)» [241, с. 17-21]. Варто звернути увагу, що вказана класифікація істотно перекликається саме з наслідками злочину. Як вже зазначалося, наслідки злочину – це зміни в навколишньому матеріальному середовищі (тобто суб'єктні та об'єктні) та ідеальні відображення (суб'єктні), які виникають внаслідок події злочину, та містять в собі інформацію про слідову картину та злочинний результат. Тобто вони містять інформацію про подію злочину, що може бути доказовою або орієнтувальною. Саме доказова інформація використовується в процесі доведення і встановлення істини у справі. У свою чергу орієнтувальна, як правило, носить супутній характер і в ході пошуково-пізнавальної діяльності дозволяє виявляти джерела доказової інформації.

Як вже було зазначено, наслідки злочину поділяються на сліди злочину та завдану шкоду. В основу такого поділу покладено саме криміналістичне значення наслідків злочину, як виду людської діяльності. У зв'язку з цим вважаємо доцільним проведення дослідження саме в такому напрямку. Тому проаналізуємо наявні класифікації слідів злочину та шкоди, завданої злочином, окремо. Це дасть змогу визначити суттєві ознаки, на підставі яких буде здійснюватися класифікація саме наслідків злочинів.

Так, у криміналістиці питання класифікації злочинів є одним із фундаментальних. Сліди злочину є результатом взаємодії об'єктів живої та неживої природи, які опинилися в сфері злочинної діяльності. Найпростіший акт взаємодії містить два об'єкти: відображуваний (слідоутворюючий) та відображаючий (слідосприймаючий) [184, с. 118]. Такої ж позиції дотримуються Б.Є. Лук'янчиков, Є.Д. Лук'янчиков, С.Ю. Петряєв [137, с. 167].

Варто погодитися з позицією професора В.Ю. Шепітька, що: «залежно від роду слідоутворюючих об'єктів виділяють сліди людини, сліди тварин, сліди предметів. Що стосується конкретних слідоутворюючих об'єктів, то найчастіше трапляються сліди рук, ніг, зубів, транспортних засобів, знарядь злочину та інструментів. Залежно від механізму утворення слідів розрізняють сліди: об'ємні та поверхневі, статичні та динамічні, локальні та периферичні» [115, с. 60]. У вказаних класифікаціях розглядається значення слідів саме у вузькому значенні.

Також існує класифікація, відповідно до якої матеріальні сліди поділяються на три основні групи (за критерієм поділу залежно від механізму і характеру слідоутворення): 1) сліди-предмети – всі матеріальні предмети, які мають стійку зовнішню форму (куля, гільза, ніж, пляшка, частини цілого тощо, які залишені на місці події); 2) сліди-відображення зовнішньої будови об'єктів, тобто сліди у вузькому розумінні, які традиційно розглядаються трасологією (матеріальні копії слідоутворюючих об'єктів); 3) сліди-речовини – частини або об'єми цілого, до яких відносяться сипучі, газоподібні або рідина (пил, бруд, плями крові, мастил, запах тощо) [137]. Вбачається, що вказана класифікація є не досить обґрунтованою, адже за змістом сліди-речовини, за законами формальної логіки, відносяться до слідів-предметів, до того ж «відображення» є ознакою слідів, а тому воно притаманне всім наведеним елементам вказаної класифікації.

М.В. Салтевський для наукової класифікації слідів злочину обрав філософські підстави теорії відбиття, перш за все такі поняття, як: «відображений та відображаючий об'єкти і відображення — результат відбиття та взаємодії. Використовуючи структуру діяльності, як підставу поділу, при класифікації слідів злочину ми застосували її елементи: суб'єкт засобу діяльності та предмет, на який спрямована діяльність суб'єкта, тобто

матеріальне середовище. Науковець поділяє сліди злочину на три класи: сліди людини, сліди засобів вчинення злочину та сліди матеріального середовища» [184, с. 121-123].

На наш погляд найбільш повною та обґрунтованою є класифікація слідів злочину запропонована професором В.Ю. Шепітьком. Для чіткої визначеності та подальшого використання у роботі наведемо її у повному обсязі, що визначений вченим. Так, залежно від слідоутворюючих об'єктів науковець виокремлює: 1) сліди частин тіла людини (сліди рук, ніг, зубів, губ); 2) сліди предметів одягу, взуття, супутніх предметів; 3) сліди знарядь і механізмів (сліди інструментів, транспортних засобів, застосування зброї тощо); 4) сліди тварин (сліди ніг, зубів, кігтів тощо). Досить цікавим є поділ слідів злочину залежно від механізму слідоутворення на статичні сліди (сліди, які виникли в момент, коли слідоутворюючий і слідоприймаючий об'єкти перебували в стані спокою) та динамічні сліди (сліди, що виникають під час руху слідоутворюючого та слідоприймаючого об'єктів, або одного з них по іншому). Залежно від характеру змін слідоприймаючого об'єкта науковець виокремлює об'ємні сліди, що утворюються за рахунок деформації слідоприймаючого об'єкта, який знаходиться у місці контакту зі слідоутворюючим; поверхневі сліди, що виникають на поверхні слідоприймаючого об'єкта, і поділяються на сліди нашарування та сліди відшарування [115, с. 61]. Залежно від місця, на якому виникли зміни слідоприймаючого об'єкта: локальні сліди, що утворюються у межах контактної поверхні слідоутворюючого об'єкта та відображають рельєф цієї поверхні; периферичні сліди – виникають за межами контактної взаємодії слідоутворюючого та слідоприймаючого об'єктів. За ступенем видимості поділяються на: видимі; слабовидимі; невидимі (латентні) [225].

Звернемо увагу на наявні класифікації шкоди, завданої злочином, у науках кримінального циклу. Найбільш детально це питання було досліджено науковцями, що вивчали це питання в межах науки кримінального права, адже шкода, завдана злочином, є однією з фундаментальних, що визначається саме її основоположним значенням бути підставою кримінальної відповідальності. Адже якщо певне діяння не завдає шкоду охоронюваним кримінальним законом інтересам, то фактично відсутній сам склад злочину. Звичайно, у доктрині кримінального права значна кількість робіт, присвячена саме класифікації шкоди, завданої злочином (в контексті заподіяння шкоди об'єкту суспільних відносин), однак для розкриття предмету нашого дослідження ми будемо використовувати декілька, які є найбільш обґрунтованими та придатними до використання в межах нашого дисертаційного дослідження.

Більшість дослідників вважають, що в результаті злочину завдається шкода у вигляді розриву соціальних зв'язків-учасників суспільних відносин. Так, В.К. Глістін стверджує, що злочинні наслідки полягають в соціально шкідливих змінах, руйнуванні існуючих відносин і ... в створенні злочинцем антигромадських відносин [50, с. 124.], В.Я. Тацій вважає, що правильне визначення змісту соціальної зв'язку сприяє встановленню об'єкта злочину, який охороняється кримінальним законом, механізму заподіяння йому шкоди, а також з'ясування характеру і обсягу суспільно небезпечних наслідків, які настали [203, с. 65]. Загалом, вивчення наукових доробків вчених показує, що найбільший інтерес фахівців зосереджений навколо поділу наслідків злочину (з формальної точки зору) на такі, що: зазначені в законі; хоча і не передбачені в законі, але безпосередньо впливають на долю винного; байдужі для долі злочинця в усіх відношеннях [213, с. 163]. Досить цікаву спробу класифікації злочинних результатів, з точки зору комплексності для наук кримінального циклу, зробив Л.Д. Гаухман. Так, автор за характером шкоди диференціює

злочинні результати на матеріальні (наслідки у вигляді фізичної або майнової шкоди, піддається точному встановленню і доведенню) і нематеріальні (наслідки у вигляді реальної шкоди, який не піддається встановленню і доведенню, і наслідки у вигляді небезпеки заподіяння шкоди); за ступенем небезпеки завданої шкоди на передбачені в якості ознак, основних складів і передбачені як ознаки кваліфікованих складів; за описом в законі на точно зазначені в диспозиції статті Особливої частини КК України, описувані в інших нормативно-правових актах і визначаються правозастосовником на підставі оцінки фактичних обставин справи; за значенням для кваліфікації на обов'язкові (наявність яких обов'язково для: застосування конкретної кримінально-правової норми) і додаткові, що описуються як в самостійній, так і в застосовуваній кримінально-правовій нормі, що охоплює їх заподіяння [46, с. 111].

Досить суперечливою є класифікація, в межах якої виокремлюються дві основні форми завданої шкоди: злочинний результат і злочинні наслідки. У цьому контексті О.О. Піонтовський зазначав, що результатом здійснення більшості злочинів є настання шкідливих змін в охоронюваних кримінальним законом суспільних відносинах. Такі зміни в теорії кримінального права прийнято іменувати злочинним результатом [167, с. 175]. Очевидним є не тільки термінологічна тотожність вказаних категорій, а їх семантична синонімічність. Адже за своїм змістом наслідки і є результат, а тому виокремлювати їх як різні категорії було б малопродуктивним.

Для більш детального розуміння категорії наслідки злочину звернемося до матеріалів практики і на підставі конкретних прикладів спробуємо описати та здійснити власну класифікацію наслідків злочину. Для методологічної точності зауважимо, що обрання реальних справ здійснюється хаотично без певного критерію вибору.

Досить наочною для використання є подія злочину описана у вирокі Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області від 24 липня 2020 року справі № 483/32/19 [38]. Так, обвинувачений А у вересні 2018 року приблизно о 00 год., діючи спільно з обвинуваченим Б, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, маючи умисел на порушення недоторканності житла, через незачинені входні двері проникли до місця проживання потерпілого з метою розібратись з ним із застосуванням насильства, щодо невиконаної роботи по господарству обвинуваченого А за існуючою з останнім домовленістю. Знаходячись в кімнаті потерпілого, вони почали звинувачувати його у невиконанні взятих на себе зобов'язань, після чого, не отримавши виразних пояснень від потерпілого, який також перебував у стані сп'яніння, обвинувачений А та обвинувачений Б із застосуванням насильства, що виразилось у нанесенні потерпілому численних ударів в тулуб та голову, силоміць, проти його волі, витягли з приміщення квартири. Знаходячись на території подвір'я будинку, обвинувачені, в яких виник умисел на спричинення потерпілому тілесних ушкоджень на підґрунті обурення поведінкою останнього та виниклої з цієї підстави неприязні, діючи умисно, групою осіб, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки у виді тяжких тілесних ушкоджень і свідомо припускаючи їх настання, до того ж не передбачаючи настання смерті потерпілого, хоча за даних умов повинні були і могли їх передбачити, наносили останньому численні удари руками та ногами в голову та по тулубу, поки потерпілий не втратив свідомість. Вказаними діями потерпілому були спричинені тілесні ушкодження у вигляді поєднаної травми голови та тулубу з субарахноїдальним крововиливом правої та лівої півкуль, множинних переломів ребер з обох сторін, синців голови, обличчя, тулубу, що відносяться до категорії тяжких за критерієм небезпеки для життя в момент

спричинення. З метою знищення слідів злочину тіло потерпілого обвинувачені скинули у колодязь, де його й було виявлено працівниками поліції.

На підставі аналізу цієї події злочину варто звернути увагу на обґрунтованість наших висновків щодо дефініції наслідків злочину. Так, наслідки злочину – це зміни в навколишньому матеріальному середовищі, тобто сліди злочину, що відображають подію, яка відбулася (сліди боротьби, сліди взуття на вулиці, відбитки пальців рук у квартирі тощо); ідеальні відображення, тобто спогади у обвинувачених, свідків та працівників поліції щодо події злочину; злочинний результат тобто фізична смерть потерпілого. Звертаємо увагу, що значення наслідків злочину проявляться саме у тому, що вони є індикаторам змін у матеріальному середовищі, які є носіями інформації (відображенням) про подію злочину. Оцінка подій злочину здійснюється саме на підставі наслідків. Тобто при виявленні трупу у колодязі слідчі кваліфікують подію як умисне вбивство, а вже на підставі виявлених слідів та допиту причасних осіб злочину встановлюють умисел осіб, що вчинили злочин.

У описаній події злочину обвинувачені, з метою приховання злочинного результату, спробували знищити сліди злочину шляхом приховання тіла потерпілого. У науковій літературі інсценування злочину прийнято відносити до протидії розслідування злочинів. Так, науковці зазначають, що: «природне бажання особи, яка вчинила злочин, уникнути відповідальності й покарання за скоєне завжди спонукає її вживати заходів з метою приховування факту вчинення протиправного діяння, знищення його слідів, «нейтралізації» очевидців тощо. Проте якщо раніше дії злочинців найчастіше зводилися до одиничних актів скоєння злочинів і для них головним було не залишити слідів, за якими їх могли б установити та викрити, на сьогодні злочинність змінилася не лише кількісно, а і якісно та виявляється не в окремих актах злочинів, а в

системі злочинної діяльності» [7, с. 9]. Особливо це характерно щодо діяльності організованих злочинних груп.

Як справедливо зазначав Р.С. Белкін: «досліджуючи зміст цього поняття, що, якщо раніше під протидією розслідуванню розуміли «переважно різні форми й способи приховування злочинів, тепер це поняття наповнилося більш широким змістом і може бути визначене як навмисна діяльність з метою перешкоджання вирішенню завдань розслідування й, у кінцевому підсумку, установленню істини у кримінальній справі» [20, с. 129]. Зі свого боку, інсценування злочину, як одна з форм протидії розслідуванню, може розглядатись: «як створення злочинцем доказів, які у своїй сукупності утворюють обстановку, характерну для визначеної, бажаної злочинцем події», про що зазначали Ю.П. Аленін та В.В. Тіщенко [2, с. 15]. М.П. Яблоков вказує на те, що: «під інсценуванням злочину слід розуміти штучне створення або зміну зацікавленими особами обстановки місця злочину з метою введення слідства в оману» [241, с. 237].

Всі наведені вище точки зору вказують на наявність штучно створених елементів в обстановці злочину, функціональна спрямованість яких передбачає введення в оману слідства. Таким чином, при дослідженні, зокрема, обстановки злочину слідчий повинен звертати увагу на елементи, які за своєю природою суперечать логічному ходу речей. Такі елементи являють собою негативні обставини. Так М.П. Яблоков наполягає на тому, що: «слідчий має відмітити і виявити негативні обставини, тобто фактичні дані, які, виходячи із розвитку події злочину та пояснень конкретних осіб, не повинні відображатися в обстановці місця події, або, навпаки, мають бути, але вони відсутні» [241, с. 237]. Як зазначив В.А. Овечкін: «в інсценованій злочинцем обстановці місця певної події залишаються обставини, що

суперечать припущенню слідчого про хід події, – негативні обставини, виявлення яких може свідчити про наявність інсценування» [161, с. 38].

Можна говорити про те, що негативні обставини є наслідком дій злочинця, які знайшли своє відображення у слідовій картині злочину. Оскільки вказаний наслідок був сформований в результаті реалізації злочинної діяльності, вбачається, що негативні обставини є одним із наслідків злочину. Таким чином, складові частини обстановки злочину, які суперечать логіці нормального функціонування певних систем та являють собою негативні обставини можна розглядати як наслідки злочину, що вказують на наявність інсценування як злочинного діяння так і окремих його елементів.

У зв'язку з цим вважаємо, що наслідками злочину є не тільки злочинний результат, що входив у первинний умисел злочинця, а фактично всі зміни матеріального середовища до їх встановлення слідчим. Адже злочинець може повертатися до місця злочину неодноразово з метою перевірки та приховування слідів вчинення злочину. До того ж слідчому варто враховувати, що такі дії злочинця можуть і самі містити склад злочину. Наприклад, такі обставини описані у вироку Овідіопольського районного суду Одеської області від 09 серпня 2019 року у справі № 509/4415/16-к [37]. Так, вдень у червні 2016 обвинувачений 1, разом з обвинуваченим 2 та потерпілою спільно розпивали алкогольні напої на громадському пляжі на узбережжі Чорного моря. У ході сварки, що виникла між потерпілою та обвинуваченим 1, останній застосовуючи фізичне насильство, напав на потерпілу, якій наніс численні удари та почав здавлювати її шию руками, бажаючи настання смерті останньої. Переконавшись у настанні смерті потерпілої, обвинувачені, з метою приховування слідів злочину, сховали одяг в піску на пляжі в різних місцях, а тіло потерпілої сховали неподалік в кущах. В подальшому в нічний час обвинувачені вирішили повернутись на місце схову трупа та переховати його

з метою попередження свого викриття. До того ж після вбивства та при перехованні обвинувачені по черзі вступали в статевий акт з трупом та вирізали статеві органи. Діяння обвинувачених було кваліфіковано за пунктом 12 частини 2 статті 115 та ч. 3 статті 297 КК України.

Отже, на підставі вивчення теоретичних положень наук кримінального циклу, а також дослідження матеріалів практики можна розробити класифікацію наслідків злочину у розумінні, визначеному у підрозділі 1 цього дисертаційного дослідження. Так, залежно від значення, яке вони несуть для розслідування: основні та додаткові. Основним є наслідок злочину, що безпосередньо визначений у нормах КК України, наприклад, смерть, заволодіння майном, отримання незаконного доступу, вигоди тощо. Варто звернути увагу, що основних наслідків може бути декілька, скажімо, в межах останньої описаної справи до них віднесено смерть потерпілої та наруга над трупом. Додатковими наслідками є ті зміни в матеріальному середовищі та ідеальні відображення, що виконують орієнтувальну функцію, для визначення основного наслідку злочину. Наприклад, зникнення людини, з яким звернулися близькі родичі, зламаний замок дверей тощо.

Залежно від умислу злочинця до моменту вчинення злочину поділяємо на: первинні (заплановані) та вторинні (незаплановані). Первинні (заплановані) наслідки злочину виникають до моменту самої події злочину, тобто передбачається, що злочинець свідомо бажає набуття саме таких злочинних наслідків (у доктрині кримінального права – це прямий умисел). Наприклад, в першій описаній події злочину обвинувачені прийшли в дім до потерпілого саме для нанесення тілесних ушкоджень. Однак незалежно від їх волі, так як у них не було умислу вбивати потерпілого, настав вторинний (незапланований) наслідок – смерть жертви злочину. Первинні наслідки злочину – такі, які одразу настали після активних дії злочинця, які він вважав необхідними для

закінченого діяння. Тобто як у першій, так і в другій подіях первинними наслідками є смерть потерпілих, а також та слідова картина, яка була в хронологічній послідовності на момент смерті жертв. У свою чергу вторинні наслідки злочину пов'язані з негативні обставинами, тобто діями злочинця щодо приховання первинної слідової картини злочину. У першій та другій описаних ситуаціях це дії злочинців з приховування трупа жертви та ідентифікації самих злочинців.

Наслідки злочину варто розрізняти залежно від джерела походження, на такі, що: виникли через діяльність суб'єкта злочинну (убивство тощо); спричинені впливом джерел живої природи (наприклад, залишений труп у лісі може бути переміщений дикими тваринами); спричинені впливом джерел неживої природи (переміщення тіла або предмета може відбуватися залежно від місця злочину, наприклад, на річці, в морі тощо).

Залежно від можливості сприйняття наслідків злочину людиною вони поділяються на: видимі і невидимі. Так, до видимих відносяться наслідки загальнокримінальної злочинності (вбивства, крадіжки, зґвалтування тощо). Невидимі наслідки злочинів у більшій мірі пов'язані із злочинами, що в теорії кримінального права описані як злочини із формальним складом. Тобто настання матеріального результату злочину не є обов'язковим. У цьому контексті найбільш наглядними будуть саме економічні та кіберзлочини.

Також, залежно від криміналістичного значення та вибору методики розслідування наслідки злочину можна поділяти залежно від об'єкту посягання відповідно до норм КК України.

Наслідки злочину залежно від їх фізичної матерії можуть бути: матеріальними та нематеріальними (ідеальні відображення). У першому випадку до матеріальних наслідків відносяться ті зміни у матеріальному середовищі, що існують об'єктивно та не залежать від волі людини. Наприклад,

при незаконній вирубці лісу це повалені шляхом спилу дерева, сліди боротьби в кімнаті, смерть людини тощо. До нематеріальних відносяться суб'єктивні зміни в свідомості особи через подію злочину. До них відносяться уявлення про факт злочину, внутрішні переживання тощо. Варто також звернути увагу на окремі позиції дослідників. Так, А.С. Міхлін до матеріальних наслідків злочину відносить: «наслідки, що виражаються в позбавленні людини життя або здоров'я (особиста матеріальна шкода), викликають втрату чи пошкодження майна і витрати (майнова шкода у вигляді прямої шкоди) чи недержання належних доходів (майнова шкода у вигляді недержаних доходів)» [149, С. 17]. Всі можливі інші злочинні наслідки віднесено до нематеріальних, серед яких виокремлено: «особисту нематеріальну шкоду (коли порушуються немайнові права громадян); неособисту нематеріальну шкоду (коли порушуються немайнові права держави, її утворень і громадських організацій)» [149, с. 17].

М.І. Ковальов поділяє злочинні наслідки на: 1) матеріальні (майнова шкода або недержані доходи); 2) фізичні (смерть людини, заподіяння шкоди її здоров'ю, нормальному розвитку організму і т. ін.); 3) екологічні (забруднення водойм, атмосфери, заподіяння шкоди флорі або фауні); 4) моральні (заподіяння шкоди моральному вихованню людей чи образа статусу суспільства); 5) соціальні (становлять небезпеку для державного або суспільного ладу чи для правопорядку) [82, с. 102]. Варто звернути увагу, що вказана класифікація є виправданою з точки зору кримінального права, однак з точки зору криміналістики виокремлення соціальних наслідків є не досить обґрунтованим, так як їх досить складно об'єктивно оцінити.

Отже, наслідки злочину за своєю суттю є досить різноманітними та пропорційно залежними від змін суспільних відносин. Тому критеріїв для їх класифікації може існувати невизначена кількість, обмежена лише

конкретними засіданнями, що стоять перед науковцем-дослідником або слідчим. У зв'язку з цим необхідно дослідити саме їх значення у криміналістичному вченні.

1.3. Місце наслідків злочину в системі криміналістики

Для більш чіткого розуміння змісту та значення категорії «наслідки злочину» необхідно провести вивчення її місця у структурі криміналістичного вчення, визначити взаємозв'язок, що існує між елементами цієї системи знань. Це дозволить розглядати наслідки злочину як категорію, що існує не ізольовано, а як елемент структури, яка направлена на реалізацію конкретних завдань, що ставляться перед наукою. З цією метою спочатку проаналізуємо складові науки криміналістики.

Так, напрями розвитку криміналістики пов'язані з її завданнями, що висуваються у сучасних умовах. Основна мета та завдання криміналістики визначаються її соціальною функцією – сприяти своїми прийомами, методами і засобами справі протидії злочинності. У зв'язку з цим ключовою метою, що визначає її прикладний характер, є сприяння правоохоронним органам у протидії злочинності, повне і своєчасне техніко-криміналістичне забезпечення та супровід розкриття, розслідування злочинів та запобігання їм, їх судовий розгляд. Ця мета реалізується на основі всебічного використання досягнень сучасної науки і техніки [140].

Варто погодитися з професором В.Ю. Шепітько, який обґрунтовано пропонує диференціювати завдання криміналістики на два основних рівні: завдання, спрямовані на вдосконалення теорії криміналістики; завдання, спрямовані на вдосконалення правозастосовної практики [231, с. 150]. У цьому контексті дослідження наслідків злочину направлене, як в межах першого

рівня, в контексті поступального розвитку теоретичних напрямів досліджень фундаментальних основ криміналістики, так і в межах другого рівня, саме для удосконалення практики розслідування кримінальних злочинів правоохоронними органами, та всебічного встановлення обставин справи в межах судового процесу.

Саме концептуалізація як методологічна процедура, яка забезпечує теоретичну організацію криміналістичних знань, включає в себе в тому числі процес визначення когнітивних ознак об'єктів реального світу, досліджуваних криміналістичною наукою. Таким чином, вчені-криміналісти поповнюють новою інформацією раніше окреслені ними криміналістично значущі поняття або розширюють уявлення про них [171]. Безсумнівно, як об'єкт криміналістичного пізнання, наслідки злочину знаходяться в детермінаційному зв'язку з подією злочину, а разом вони входять до з об'єкту і предмету вивчення криміналістичної науки.

Серед науковців до сьогодні відсутнє єдине узагальнене визначення предмету криміналістики та його складових. Звернемося до окремих дефініцій, запропонованих в межах досліджень предмету та об'єкту криміналістики. Так, Р.С. Белкін, зазначив, що: «криміналістика є наукою про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин і його учасників, закономірності збирання, дослідження, оцінки і використання доказів та засновані на пізнанні цих закономірностей спеціальні методи і засоби судового дослідження і запобігання злочинам» [18, с. 305]. Вказаний підхід є абсолютно виправданим, адже сутність криміналістики визначається не тільки шляхом вивчення методів, прийомів та засобів роботи з доказами, а саме як дослідження закономірностей виникнення, виявлення, дослідження, оцінки та використання доказів, на підставі яких розробляються власне методи та

технічні засоби збирання доказів. Вказаний підхід використовується вченими дотепер при проведенні наукових досліджень.

Безумовно, такий вид поведінки особи, як злочин, є предметом вивчення багатьох наук, у першу чергу наук кримінального циклу: кримінального права, кримінології, кримінального процесуального права. З точки зору криміналісти злочин розглядається більшою мірою не як певне соціальне явище, а як акт протиправної людської поведінки, як система діянь, що відображається у вигляді певних наслідків такої поведінки. Це означає, що кожен акт злочинної поведінки має певне відображення в матеріальному середовищі і в ідеальному відображенні (свідомості). Як зазначалося у попередньому підрозділі, злочин – це складна взаємопов’язана та взаємообумовлена система, що представлена у виді діяльності людини до, під час та після події злочину. У зв’язку з цим, як зазначають науковці, до предмету криміналістики входять такі групи закономірностей:

Перша група містить три види ознак: «1) повторюваність – за наявності одних і тих самих причин настають однакові наслідки; 2) зв’язок між дією та результатом – наявність злочинного результату свідчить про наявність протиправної діяльності. Варто звернути увагу, що в цьому контексті мова йде саме про наслідки злочину, які є структурним елементом системи «дія-наслідок». 3) закономірне зникнення слідів-відображень – сліди злочину після їх утворення «старішають», кількість відображеної інформації зменшується, а відтак її доказове значення поступово знижується. Знання закономірностей збереження у часі окремих слідів злочину дозволяє вчасно вживати заходів щодо їх виявлення і фіксації» [225, с. 8-10].

Друга група містить три види зв’язків: «1) зв’язок між способом дії і слідами злочину. Такий зв’язок дозволяє вченим на підставі аналізу матеріалів практики визначати типові моделі поведінки особи, фактори, що впливали на

неї, а також «прогнозувати» посткримінальну поведінку злочинця; 2) зв'язок способу вчинення злочину з особою злочинця; 3) залежність способу від конкретних обставин» [225, с. 8-10].

Однією з ключових категорій в криміналістиці, що має теоретико-прикладне значення, займає криміналістична характеристика злочинів. Саме в якості структурного елементу криміналістичної характеристики видається найбільш обґрунтованим проводити дослідження наслідків злочину. У цьому контексті видається справедливим твердження В.А. Динту, яка зазначає, що: «розуміння криміналістичної характеристики з точки зору її функціональної наповненості (робочий інструмент, що використовується у практиці) надасть можливість у першому реалізовувати її науковий потенціал як самостійної категорії, котра потребує комплексного вивчення з метою створення цілісного поняття, що системно описує криміналістично значущі елементи, визначає закономірності зв'язків між ними та ступінь їх вірогідності. Також ставить за мету створення цілісного сприйняття процесу слідоутворення, джерела і характеру доказової інформації. На її основі стає можливо більш детально розробити рекомендації, щодо продуктивного та раціонального використання прийомів, способів та методів, що сприятимуть ефективному розслідуванню і, як наслідок, швидкому їх розкриттю. Науковець зазначає, що в контексті практичного застосування криміналістичної характеристики злочинів за наявності інформації щодо злочину слідчий має можливість зіставити ці дані з системою даних, що містить криміналістична характеристика злочинів цього виду і визначити з великим ступенем вірогідності невідомі елементи, що раніше були характерні для цього виду злочину» [62, с. 18].

Все ж варто визнати, що зараз в науковій літературі не існує єдиного визначення криміналістичної характеристики злочинів. Тому вважаємо доцільним проаналізувати наявні визначення вказаної категорії та визначити

місце наслідків злочину, як одного із системоутворюючих елементів цієї структури. Загалом «характеристика» - це опис, визначення істотних, характерних властивостей, ознак чого-небудь [34, с. 1339]. Досить загальне визначення сформував І.Ф. Герасимов: «криміналістична характеристика – це сукупність відомостей про загальні риси, типові ознаки, обставини й інші характерні риси певного виду (групи) злочинів, які мають організаційне і тактичне значення для розкриття цього виду (групи) злочинів» [47, с. 46]. У цьому контексті можна погодитися із В.А. Динту, яка зазначає, що: «подібний підхід до розуміння сутності криміналістичної характеристики злочинів певною мірою відображає її місце в структурі методики розслідування, однак воно не конкретизує та не наближає до розуміння внутрішнього змісту самої характеристики. Більш того, автор зводить значення криміналістичної характеристики злочинів до «сукупності відомостей». Однак, криміналістична характеристика злочинів являє собою систему взаємопов'язаних та взаємообумовлених елементів, яка сформована на підставі узагальнення кримінальних справ» [62, с.16].

Загалом всі дефініції категорії «криміналістична характеристика злочинів» можна поділити на дві групи. Так, в межах першої групи вчені визначають криміналістичну характеристику як теоретичну конструкцію. Наприклад, Л.Я. Драпкін визначає, що: «криміналістична характеристика злочину – це наукова категорія, в якій із достатнім ступенем конкретності описані типові ознаки і властивості події, обстановка, способи і механізми здійснення суспільно небезпечних дій певної класифікаційної групи, процес формування і локалізації доказів, типологічні ознаки особи і поведінки обвинувачених, потерпілих, а також стійкі особливості інших об'єктів замахів» [63, с. 17]. Схожої позиції дотримується В.К. Гавло, який визначає криміналістичну характеристику злочину як: «поняття різного ступеня

абстракції, які містять різні рівні інформації стосовно злочину» [44, с. 122]. Професор Р.С. Белкін зазначав, що: «криміналістична характеристика злочину становить собою абстрактне наукове поняття, яке має для слідчого лише орієнтаційне значення і має включати характеристику вихідної інформації, системи даних про спосіб вчинення та приховування злочину, типові наслідки його застосування, особу ймовірного злочинця та ймовірних мотиву і мети злочину, особу ймовірної жертви злочину та деякі обставини вчинення злочину (місце, час, обстановка)» [16, с. 305]. Криміналістична характеристика злочину складається з елементів, які в сукупності становлять систему характерних криміналістичних ознак конкретного злочину. Криміналістична характеристика злочинів відображає типову структуру відповідних категорій і є її узагальненою моделлю [23]. О.О. Ейсман звертає увагу, що: «криміналістична характеристика злочину – це науково обґрунтований типовий перелік обставин, які підлягають встановленню по справі, як юридично релевантних, так і проміжних (доказових), із виділенням серед них прихованих, неочевидних обставин, що характеризують злочин цього виду (групи) на момент початку розслідування і сприяють ефективній організації розслідування» [237, с. 99].

Р.Л. Степанюк визначає криміналістичну характеристику злочину як: «окрему наукову теорію системи наукових положень і практичних рекомендацій з побудови систем криміналістично значимих ознак визначених множин злочинів» [198, с. 386]. Л.Л. Каневський вважає, що: «типова криміналістична характеристика злочинів – це наукова абстракція, яка відображає систему взаємопов'язаних і кореляційно залежних елементів тієї чи іншої категорії (групи) злочинів і сприяє визначенню основних напрямів у розслідуванні суспільно небезпечного діяння» [78].

Окрема група науковців визначає криміналістичну характеристику злочинів в якості певної інформаційної системи. Так, О.Н. Колесніченко та В.О. Коновалова, визначають, що: «криміналістична характеристика злочинів – це система інформації про ознаки злочинів конкретного виду, що мають криміналістичне значення, яке відзначає закономірні зв'язки між ними і слугують побудові та перевірці слідчих версій для вирішення конкретних завдань розслідування» [86, с. 16]. Також в контексті інформаційної змістовності О.В. Бишевець, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва зазначають, що: «криміналістична характеристика злочинів – це інформаційна модель типових ознак певного виду (групи) злочинів, яка відображає закономірні зв'язки між цими ознаками та дозволяє обрати необхідну методику та засоби розслідування» [72, с. 25]. Я. М. Злоченко криміналістичну характеристику злочинів визначає як: «інформаційну систему, що містить узагальнені свідчення про типові ознаки події, обстановки, часу, місця, способу і механізму вчинення суспільно небезпечних діянь визначеної класифікаційної групи, процесу утворення доказів та їх локалізації, імовірні знаходження джерел (носіїв) фактичні дані, типологічні риси особи та особливості поведінки винних, потерпілих, властивостей інших об'єктів злочинних посягань, а також про форми зв'язку і ступень взаємної, кореляційної залежності перерахованих структурних елементів» [72, с. 20]. А.Ф. Облаков розглядає криміналістичну характеристику злочинів як модель кримінальних ситуацій і супутніх їм обставин, а також наслідки певних категорій у формі матеріальних і ідеальних слідів, знарядь злочинів та інших технічних засобів, що дозволяють висувати версії про розслідувані події в цілому або про окремі його обставини і бачити тактичну перспективу розслідуваної події в цілому або про окремі його обставини і бачити тактичну перспективу розслідуваної події в цілому або окремі його обставини [155, с. 8]. І.Ф. Герасимов визначив

криміналістичну характеристику як: «сукупність відомостей про загальні, типові ознаки, обставини та інші характерні риси певного виду (групи) злочинних діянь, що мають важливе організаційне й тактичне значення для розкриття цього виду (групи) злочинів» [47].

Третя група вчених формулюють визначення криміналістичної характеристики злочинів шляхом простого перерахування ознак і властивостей. Наприклад, В.О. Коновалова та О.Н. Колесніченко визначають криміналістичну характеристику як: «систему відповідностей (інформації) про криміналістично значимі ознаки злочину цього виду, що відображають закономірні зв'язки між ними й служить для побудови й перевірки слідчих версій задля вирішення конкретних завдань розслідування» [93]. Також вчені розглядають криміналістичну характеристику злочинів як: «систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, що проявляються в способі і механізмі діяння, обстановці його вчинення, особі суб'єкта злочину, інших обставинах, закономірним взаємозв'язок, який слугує основою наукового і практичного вирішення завдань розслідування» [173, с. 430]. Наприклад, В.О. Образцов розумів криміналістичну характеристику злочину як: «сукупність відомостей про механізм вчинення злочину, засоби відображення, які віддзеркалюють й об'єкти, що взаємодіють при цьому; про особливості й джерела фактичної інформації, що має значення для розкриття певних категорій злочинів шляхом застосування зумовлених ними криміналістичних засобів, прийомів і методів, а також про розроблення наукових рекомендацій щодо оптимального вирішення поставленого завдання» [158, с. 102-109]. Автор звертає увагу на дуальний зміст вказаної категорії: «криміналістична характеристика злочинів, з одного боку, є результатом (продуктом) відповідних наукових досліджень, з іншого – засобом вирішення певних теоретичних і методичних завдань, дане

поняття сприяє більш успішній реалізації службової функції криміналістики, у тому числі підняттю рівня навчально-методичної роботи, що проводиться в слідчих апаратах, підвищенню якості рекомендацій, адресованих слідчо-оперативній практиці» [158].

Найбільш обґрунтованим видається дефініція запропонована В.В. Тіщенком, Л.І. Аркушею, В.М. Плахотіною. Так, вчені зазначають: «криміналістична характеристика злочинів – це система притаманних тому або іншому виду злочинів особливостей, які мають велике значення для розслідування й обумовлюють застосування криміналістичних методів, прийомів і засобів» [206, с. 118]. На наше глибоке переконання, одним із складових криміналістичної характеристики злочинів є наслідки злочину. Саме наслідок є тією складовою, на підставі якої правоохоронні органи визначають методику та тактику розслідування злочину. Адже первина інформація, яка свідчить про наявність або відсутність події злочину, відображається в результаті, тобто кінченій цілі певних дій. Так, наприклад, при виявленні недостачі коштів (яка є наслідком діяльності злочинця) правоохоронні органи оцінюють подію, а після зібрання первинної інформації, що міститься в конкретних слідах, визначають чи є відповідний склад злочину.

До того ж варто звернути увагу на складові криміналістичної характеристики, адже як і будь-яка система, її елементи перебувають у взаємозв'язку. Встановлення цього зв'язку допоможе більш глибоко і точно зрозуміти зміст наслідків злочинів та визначити їх місце та роль у такій системі.

Так, К.С. Котлубаєва зазначає, що: «у теорії криміналістики питання про якісний і кількісний склад елементів криміналістичної характеристики злочинів, тобто криміналістично значущих ознак злочинів виду (групи, підвиду), які повинні складати ядро цієї наукової категорії» [105], є доволі

дискусійним. Так, Л.О. Сергєєв виокремив такі елементи криміналістичної характеристики: «особливості способів і слідів злочинів; обставини вчинення злочину; відомості, які характеризують учасників злочину; об'єкт посягання» [192, с. 5]. О.Н. Колесніченко в якості основних елементів криміналістичної характеристики виділяв сукупність ознак, що визначають: «а) спосіб вчинення злочинів; б) місце, час, обстановка, знаряддя й засоби вчинення злочину; в) предмет замаху; г) особу злочинця; г) особу потерпілого; д) сліди злочину (у широкому розумінні)» [86, С. 34-41]. У цьому контексті йдеться саме про наслідки злочину. Адже використання однакового терміну, навіть в значеннях «вузький» та «широкий», по-перше, визначає відмінність змістовної наповненості, а по-друге, ускладнює можливість практичного застосування цієї теоретичної конструкції. Більш точним є використання категорії «наслідки злочину» із найбільш повної категорії та «сліди злочину» при описі конкретних відображень інформації про подію злочину в матеріальному середовищі.

Зі свого боку І.С. Андрєєв, Г.Л. Грамович та М.І. Порубов виділяють такі елементи криміналістичної характеристики: «відомості про матеріальні сліди злочину, про спосіб учинення та приховування злочину, про місце, час і механізм його вчинення, про обстановку вчинення злочину, предмет злочинного посягання, про цілі й мотиви злочину, про властивості особи учасників кримінального процесу й обставини, що сприяють учиненню злочину» [3, с. 180]. Більш широке коло елементів криміналістичної характеристики виділив І.М. Лузгін, а саме: «типові способи вчинення й приховування злочинів, знаряддя злочину, що використовуються, етапність дій; типові умови кримінальної ситуації (місце, час, погодні й інші умови); типові фактори, що детермінують вибір способів і умов підготовки, учинення й приховування злочинів, мотиви й цілі діяння; стійкі особливості об'єкта

(предмета) замаху, що впливають на підготовку, учинення та приховання злочину; типові сліди та документи як матеріальні джерела інформації, особливості їх утворення, знищення, укриття, взаємні зв'язки слідів; найбільш імовірні свідки; особливості осіб злочинця, потерпілого, свідка; фактори, що впливають на формування їх свідчень і поведінки під час слідства; характер і розмір збитків» [136]. Безумовно, не виділення в якості окремої складової криміналістичної характеристики злочину «наслідку» є необґрунтованим, адже не відображає результат власне події злочину та посткримінальну поведінку, яка у значній частині випадків є вирішальною для повного та об'єктивного розслідування злочину.

Отже, наслідки злочину необхідно відносити до елементів криміналістичної характеристики злочинів, як невід'ємна складова будь-якої діяльності, яка охороняється кримінальним законом. Вбачається обґрунтованим, що криміналістична характеристика злочинів представляє собою систему взаємозалежних та взаємообумовлюючих елементів. До неї входять такі елементи: особа злочинця, обстановка та спосіб вчинення злочину (включає обстановку/спосіб готування, вчинення та приховання злочину), наслідки злочину. Варто звернути увагу, що особа потерпілого є факультативною складовою криміналістичної характеристики злочинів, так як деякі злочини не передбачають завдання шкоди фізичній особі. Сліди злочину є елементом, що частково входить до обстановки вчинення злочину, в якості змін матеріального середовища, а також до особи злочинця (за наявності і до особи потерпілого), в контексті змін ідеального відображення, що залишилися в пам'яті після події злочину. До того ж виділення окремого елемента, який би був пріоритетним чи основним є контпродуктивним, адже лише за наявності всіх елементів криміналістичної характеристики можна формувати об'єктивне уявлення про подію злочину.

Варто звернути увагу, що криміналістична характеристика будь-якого злочину розкривається через висвітлення сутності її окремих елементів. Тому обґрунтованим буде більш детально проаналізувати наслідки злочину в контексті складової криміналістичної характеристики злочинів. Так, наслідки є невід’ємною складовою будь-якої події, в тому числі і події злочину. Як уже зазначалося, при вчиненні будь-яких бій суб’єкт взаємодіє з матеріальним середовищем, внаслідок чого залишаються сліди відображення такої взаємодії та результат самого акту злочину (наприклад, до слідів можна віднести сліди пальців рук на ножі, а до результату – смерть потерпілого), а також з ідеальним відображенням, тобто у нього, потерпілого та свідків події залишаються уявні спогади про саму подію злочину. Проаналізуємо більш детально кожен із зазначених складових, що входять до наслідків злочину. Так, як зазначають науковці: «при розслідуванні злочинів виявлення і дослідження слідів завжди займало центральне місце, оскільки останні були і є основним джерелом доказової інформації. Розкриття злочину, успіх розслідування багато в чому залежать від того, наскільки повно вдалося виявити, закріпити, дослідити та ефективно використати сліди, що відображають різні обставини злочину» [137, с. 164].

Як зазначає О.В. Ткач: «дослідження слідової картини злочину має важливе значення для розслідування будь-якого злочину, оскільки вона безпосередньо пов’язана з іншими елементами його криміналістичної характеристики, зокрема особою злочинця, обстановкою та способами його вчинення і відіграє важливу роль, оскільки має організаційне і тактичне значення в процесі розслідування» [207]. Злочин є подією матеріального світу, про що свідчить наявність певної сукупності слідів, які виникають в результаті змін в органічній та неорганічній природі [187, с. 180].

В.О. Коновалова зазначає, що: «слідова картина злочину становить собою комплекс слідів, які відображають картину події злочину та поведінку суб'єкта на місці злочину, дозволяє висунути найбільш обґрунтовані версії щодо його вчинення» [91, с. 25]. М.А. Погорецький вважає, що: «безпосереднім джерелом слідів злочину в загальному розумінні є суспільно небезпечний вплив особи, що вчинила злочин, поведінка якої проявляється у формі дії або бездіяльності, на об'єктивну дійсність, взаємодія предметів і станів, тобто сама подія злочину» [168, с. 20]. Як зазначає З.М. Топорецька: «слідова картина злочину, як елемент криміналістичної характеристики, має важливе значення, оскільки вивчення слідів дає змогу визначити спосіб та механізм учинення злочину, спосіб його приховання, особу злочинця (в тому числі наявність організованої злочинної групи), знаряддя вчинення злочину, в тому числі встановити ряд обставин під час розслідування злочину, викрити неправдиві показання свідка або злочинця, приховані ним речові докази злочину» [208, с. 105–108].

У цьому контексті варто погодитися з М.П. Яблоковим, що криміналістичне дослідження слідів дозволяє встановити конкретний об'єкт, що залишив слід або віднести його до певного класу, виду. За допомогою слідів можна встановити анатомо-фізіологічні, функціонально-динамічні особливості особи. До того ж можуть бути вирішені і неідентифікаційні, а діагностичні завдання. Наприклад, по слідах можна визначити час, протягом якого відбувалася розслідувана подія, кількість причетних до неї осіб, спосіб злочину перешкоди (зовні або зсередини), напрямок руху транспорту тощо. Будучи джерелом інформації про подію, що відбулася, сліди дозволяють розібратися в її суті, встановити досить точно окремі обставини, вину кожного причетного до неї особи [241, с. 123-124].

Як зазначає М.В. Салтевський, сліди злочину: «є результатом відбиття минулого, представленого в теперішньому. Це матеріальні та ідеальні відображення, які є джерелами відомостей, інформацією для пізнання події злочину» [184, с. 114]. Вчений зазначає, що: «всі сліди злочину є джерелом інформації, та поділяє їх на джерела ідеального, психічного відображення; джерела матеріальних відображень. Джерелами ідеальних відображень є люди, а матеріальних — речі» [184, с. 114].

При описі значення наслідків в криміналістичній характеристиці злочинів варто звернути увагу, що ступінь чіткості інформації про вчинений злочин зовні може бути різним в залежності від умов, в яких вчиняється злочин (обстановка вчинення злочину), а також від того, чи були застосовані злочинцями заходи зі знищення слідів їх злочинної діяльності (посткримінальна поведінка). Тобто ступінь прояву зовнішніх наслідків злочину досить часто носить ситуативний характер. У сприятливих умовах і при неприйнятті злочинцями заходів щодо знищення слідів своєї злочинної діяльності інформація про неї може відбитися досить виражено і різноманітно (у вигляді матеріальних і ідеальних наслідків).

У менш сприятливих умовах і при спробі знищення окремих слідів інформація про злочин може відобразитися частково і не чітко. Ця інформаційна ситуація складна для розкриття і розслідування. Іноді відображення вчиненого злочину може бути не тільки неповним, але і спотвореним. Все це ускладнює процес встановлення істини у справі, а іноді і робить це неможливим.

Період існування відображення злочину у вигляді слідів, як правило, недовговічний і характеризується безперервним зменшенням і зникненням інформації, що в них міститься. Залежно від джерела інформації, її зменшення і зникнення відображення відбувається по різному залежно від дії різних

факторів. Так, відображення в свідомості і пам'яті людей уявних образів про подію злочину може під впливом різних психофізіологічних факторів поступово стиратися, забуватися і навіть повністю зникати. У свою чергу сліди матеріального середовища можуть бути пошкоджені або знищені під впливом дії (накладення) на них інших об'єктів в результаті якихось об'єктивних процесів, впливу природних сил, необережних дій будь-яких осіб. Вищевказані обставини зобов'язують криміналістів (слідчих, оперативно-розшукових працівників, експертів-криміналістів) та інших фахівців якомога швидше реагувати на факти вчинення злочинів. Для більш детального опису місця наслідків злочину в структурі криміналістичної характеристики злочинів у наступному розділі варто провести співвідношення з конкретними її елементами, а саме особою злочинця та потерпілого, обстановкою події злочину, способом вчинення злочину.

Отже, можна прийти до висновку, що наслідки злочину – це зміни в навколишньому матеріальному середовищі та ідеальні відображення, які виникають внаслідок події злочину, та містять в собі інформацію про слідову картину та злочинний результат. Власне, криміналістичне значення наслідків визначається першочергово можливістю встановлення істотних обставин події злочину та ідентифікації причетних осіб, що проявляється у вирішенні ідентифікаційних, діагностичних, а також превентивних завдань, так як дозволяють виявити фактори, що детермінують вчинення злочину та або усунути їх, або ускладнити вчинення нових злочинів у типових його проявах.

Так, наслідки злочину можна класифікувати за різними підставами, наприклад, залежно від значення, яке вони несуть для розслідування, наслідки злочину поділяються на: основні та додаткові; залежно від умислу злочинця до моменту вчинення злочину виокремлено первинні (заплановані) та вторинні (незаплановані); залежно від джерела походження – на такі, що: виникли через

діяльність суб'єкта злочинну (убивство тощо); спричинені впливом джерел живої природи; спричинені впливом джерел неживої природи; залежно від можливості сприйняття наслідків злочину людиною вони поділяються на: видимі і невидимі; залежно від криміналістичного значення та вибору методики розслідування наслідки злочину можна поділяти залежно від об'єкта посягання відповідно до норм КК України; залежно від їх фізичної матерії можуть бути: матеріальними та нематеріальними (ідеальні відображення).

Наслідки злочину є повноцінним елементом структури криміналістичної характеристики злочинів. Так, наслідки є тією складовою, на підставі якої правоохоронні органи визначають методику та тактику розслідування злочину, що пов'язано з тим, що первина інформація, яка свідчить про наявність або відсутність події злочину, відображається в результаті, тобто кінцевій меті певних дій.

РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОДІЯ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИНУ З ДЕЯКИМИ ЕЛЕМЕНТАМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ

2.1. Особа злочинця та наслідки злочину

Криміналістичне дослідження наслідків злочину варто проводити в симбіозі із іншими елементами криміналістичної характеристики злочину. Саме аналіз та синтез категорій «особа злочинця та наслідки», «способи вчинення злочину та наслідки», «обстановка злочину та наслідки» є найбільш продуктивним, адже дасть змогу більш детально описати взаємодію вказаних елементів і через призму такої взаємодії більш детально проаналізувати кожен з них.

Не вдаючись у глибоку дискусію, все ж зазначаємо, що злочин за своєю природою може вчинятися тільки в соціумі. У зв'язку з цим одне із центральних місць у криміналістичній характеристиці злочину займає саме особа злочинця. З метою поглибленого вивчення вказаної категорії та її зв'язку з наслідками злочину звернемося до наукової літератури. Зазначимо, що у науках кримінального циклу для характеристики особи, яка вчинила злочин, існує значна кількість дефініцій і залежно від завдань самої науки вони можуть принципово відрізнятися. Наприклад, у кримінально-правовій доктрині використовується законодавче закріплена категорія – суб'єкт злочину, у кримінально процесуальному для визначення різного об'єму прав та обов'язків особи – підозрюваний, обвинувачений, засуджений.

Досить схожими є дефініції, що використовуються у криміналістиці та кримінології. Однак все ж варто звернути увагу на певні відмінності. Так, для

кримінологічного вчення обов'язковим є вивчення особи злочинця не тільки з етапу формування умислу або мотиву на вчинення певного злочину, а з етапу формування його особистості; факторів, що детермінували деформацію цінностей соціальних інститутів та відносин, що в кінченому наслідку привели до вчинення особою злочину [60]. Криміналістика ж обмежена більш конкретними завданнями, що представлені необхідністю повного та об'єктивного пізнання дійсності для розслідування події злочину. Безумовно, для криміналістики є важливим аналіз факторів та закономірностей, що детермінували вчинення злочину, однак у більш вузький проміжок часу, що обмежується, як правило, появою умислу на вчинення злочину. Так, В.А. Динту зазначає, що поняття «особа злочинця» охоплює лише період з моменту, коли особа прийняла рішення про задоволення своїх потреб суспільно небезпечним діянням. Тобто з моменту вольового та інтелектуального акту про намір вчинити злочин. Таким чином, саме прийняття рішення про вчинення злочину є моментом переходу від особи, що має соціально небезпечні якості – до особи злочинця. Для криміналістики викликають інтерес дослідження властивостей особи, які обумовлюють процеси готування, вчинення та приховування злочину, а також мають можливість відобразитись в навколишньому середовищі, тобто при взаємодії з іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів спричиняти появу результату впливу один на одного у вигляді слідів [62]. У зв'язку з цим видається обґрунтованим проведення дослідження особи злочинця у безпосередньому зв'язку з наслідками злочину.

Категорія «особа злочинця» у криміналістиці немає уніфікованого визначення, а тому варто звернути більш детальну увагу на наукові підходи до її визначення. Так, на підставі аналізу дефініції вказаної категорії можна виокремити три підходи до її розуміння. Так, перша група вчених визначає

особу злочинця як: «соціально-біологічну систему, властивості та ознаки якої відображаються у матеріальному середовищі та використовують для розкриття та розслідування злочинів (до таких властивостей відносяться фізичні, біологічні та соціальні)» [186, с. 112]. Зокрема, деякі автори розглядають це поняття як: «сукупність соціально значущих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні норм кримінального закону» [118, с. 72]. Наприклад, В.Г. Лукашевич та М.В. Салтевський визначили її як: «соціально-біологічну систему, властивості (фізичні, біологічні та соціальні) якої відображаються в матеріальному середовищі та використовуються для розслідування злочинів» [186, с. 122]. У свою чергу М.М. Демідов через призму криміналістичної характеристики визначає її як: «стійку криміналістично значиму сукупність психофізичних властивостей і якостей, мотиваційних установок, емоційної і раціональної сфер людської свідомості, що відобразились у слідах злочину в процесі підготовки, вчинення і приховання слідів злочину, а також поведінки після вчинення злочину» [59, с. 16]. В.А. Динту погоджуючись із наведеними поняттями, вказує, що: «особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики – це сукупність соціально значущих ознак і відносин, які характеризують винну в порушенні кримінального закону людину в поєднанні з іншими умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку» [62]. М.М. Демідов під особою злочинця, як елементом криміналістичної характеристики, розуміє: «стійку криміналістично значиму сукупність психофізичних властивостей і якостей, мотиваційних установок, емоційної і раціональної сфер людської свідомості, що відобразились у слідах злочину в процесі підготовки, вчинення і приховання слідів злочину, а також поведінки після вчинення злочину» [59].

З точки зору другої групи вчених, особа злочинця – це поняття, що виражає сутність особи, яка вчинила злочин, а до системи ознак особи

злочинця включають дані демографічного характеру, деякі моральні властивості і психологічні особливості [114, с. 278-279]. І.М. Даньшин визначає особу злочинця як: «сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характер суспільної небезпечності, а винній у цьому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку із чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом» [117, с. 65]. Загалом більшість правників виділяють такі елементи характеристики особи злочинця: «1) соціальні – соціальне положення, освіта, національність, сімейний стан, професія і тому подібне; 2) психологічні – світогляд, переконання, навички, звички, емоції, відчуття, темперамент тощо; 3) фізіологічні – анатомічні і функціональні ознаки, біохімічні особливості крові, слини тощо» [1]. Як зазначав П.С. Матишевський: «поняття «особа злочинця» охоплює широке коло соціально значущих властивостей (ознак) особи (соціально-демографічні, морально-психологічні, психофізичні), тобто комплекс його ознак: особисті властивості, його зв'язки й стосунки з іншими людьми, його моральний і духовний світ, індивідуальні особливості, його життєві установки» [146, с. 35]. На думку Г.А. Густова: «злочини вчиняються конкретними особами, які мають певну сукупність ознак, що характеризують їх в особистісному відношенні та є основою для їх визначення як суб'єктів посягання» [128, с. 63]. В.О. Коновалова та В.Ю. Шепітько під особою злочинця пропонують розуміти: «соціально-психологічне поняття, що охоплює сукупність типових психологічних і моральних якостей індивіда, які формуються в результаті вчинення злочинів» [92, с. 358]. Причому психологічні фактори вчинення злочину діють не ізольовано, а разом із соціальними у процесі утворення дефектів у соціалізації особи. Тому

використовується термін «соціально-психологічні властивості особи» [90, с. 28].

Третя група вчених зазначає, що: «до сукупності інформації про особу злочинця, яка складає його характеристику, включають всі ті дані, які можуть визначати ефективні шляхи розшуку та викриття злочинця, і пов'язані із цим завдання розслідування» [66]. У контексті дефініції найбільш обґрунтованим видається визначення, що особа злочинця, як елемент криміналістичної характеристики – це сукупність соціально значущих ознак і відносин, які характеризують винну в порушенні кримінального закону людину в поєднанні з іншими умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку [62]. Однак видається, що все ж це не проста сукупність, а певна взаємообумовлена система, так як різні елементи особи можуть впливати один на одного. До того ж при видозміненні одного з елементів відбувається процес видозмінення інших. У зв'язку з цим необхідно проаналізувати структурні елементи складної системи «особа злочинця». О.Н. Колесніченко, звертає увагу, що: «до комплексу ознак особи як елемента криміналістичної характеристики включаються всі ознаки, які можуть сприяти визначенню ефективних шляхів і методів встановлення, розшуку й викриття злочинця. Частина їх має не лише кримінально-правове значення (наприклад, попередні судимості), а й криміналістичне (наприклад, хитрощі злочинця, кримінальні навички). Зміст цього елемент криміналістичної характеристики визначається набором ознак, специфічних для осіб, які вчиняють злочини такого виду і суттєвих для їх ефективного розслідування. Система ознак особи злочинця включає ознаки демографічні, а також ознаки, що відображають деякі моральні, психологічні особливості (наприклад, риси характеру) тощо» [86, с. 29-42]. У свою чергу М.Т. Ведерніков зазначає, що: «особа злочинця – це конкретна особа, для якої характерні прояви її почуттів в основних сферах

діяльності будь-якої людини та в специфічній правовій сфері при реалізації спеціального правового статусу і виконання правової соціальної ролі» [33]. Поняття особи злочинця відображає сутність особи, яка вчинила злочин, тому може йтися про типові ознаки особи, схильної до вчинення того чи іншого виду злочину [233]. М.І. Єнікеев зазначає, що: «особа злочинця – це сукупність типологічних якостей індивіда, які обумовили вчинене ним злочинне діяння» [64, с. 47].

Досить обґрунтованою видається позиція В.К. Гавло, що: «криміналістику та її методику цікавлять такі дані про особу суб'єкта злочину, які вказують на закономірні зв'язки між ним і вчиненим злочином, що проявляються зовні – у різних наслідках скоєного. У цьому плані особу треба вивчати як слідоутворювальний об'єкт, джерело інформації про вчинений злочин і як засіб його розкриття» [42, с. 197].

Очевидно, що особа злочинця не є простим набором або сукупністю певних ознак чи властивостей, які ізольовані один між одним та із зовнішнім середовищем. Навпаки, особа злочинця – це складна система властивостей, які знаходяться у постійному тісному детермінаційному зв'язку та можуть піддаватися впливу із зовнішнього середовища. Варто звернути увагу, що значна частина таких ознак та властивостей постійно змінюється, при цьому видозміна обумовлює вплив на інші елементи. Так, вік як одна із складових соціально-демографічних ознак не є сталою, до того ж із розвитком або старінням відбуваються зміни моральних якостей, психічних процесів тощо. Вказане безумовно впливає на формування і наслідків конкретного злочину. У зв'язку з цим необхідним видається більш детальне вивчення структури особи злочинця.

Так, Р.С. Белкін вказував на те, що: «якщо підсумувати якості особистості, що є об'єктом дослідження кримінології, судової психології, наук

кримінального й кримінального процесуального права, то на долю криміналістики залишиться дослідження таких відомостей: а) соматичних і психофізичних властивостей особи, дані які використовуються з метою розшуку й ідентифікації; б) психофізичних властивостей особи, що визначаються й проявляються в способі вчинення злочину; в) методики вивчення особи учасників процесу слідчим і судом, тобто методів і правил вивчення особи в практичних цілях кримінального судового провадження» [10, с. 34-35].

В.О. Образцов запропонував таку структуру особи злочинця, яка складається з: «безпосередніх ознак, тобто незмінних ознак біологічних властивостей (стать, анатомічна будова) та ознак, які можуть змінюватися, тобто які є соціально обумовленими (освітній і професійний рівень, а також ознаки, які пов'язані зі змінами, які виникають під впливом на цього суб'єкта зовнішньої середовища (травми, шрами); ці ознаки можуть бути привнесені як самим суб'єктом (наприклад, для зміни зовнішності), так і всупереч його бажанню, під впливом соціальної сфери чи інших умов)» [159, с. 41].

М.Г. Коршик, С.С. Степичев в особі злочинця розглядають такі блоки: «демографічні дані; дані, що характеризують суспільне місце обвинуваченого; відомості про умови життя обвинуваченого; відомості про стан здоров'я обвинуваченого; характер і темперамент» [103]. П.П. Цветков включає до предмету вивчення особи злочинця два елементи: «соціально-правові дані; природно-біологічну інформацію про особу, що притягується до кримінальної відповідальності» [221, с. 92]. Ф.В. Глазирін розрізняє: «соціально-демографічні властивості; психологічні якості; біологічні особливості особи» [49, с. 6].

В.О. Жбанков зазначає, що: «особа злочинця, як і будь-якої іншої людини, характеризується різноманіттям ознак: демографічних (стать, вік, стан

здоров'я), моральних (світогляд, інтереси, спрямованість), соціальних (трудових, сімейно-побутових) та психологічних (емоції, темперамент, вольові якості тощо) [67, с. 128-129]. Ф.В. Глазирін пропонує виокремлювати соціально-демографічні властивості, психологічні якості, біологічні особливості особи» [49, с. 6]. На думку М.О. Селіванова варто виділяти дві групи ознак, що характеризують особу злочинця: «власні (стать, вік, інтелектуальний та фізичний розвиток, морально-психологічний образ, володіння певними професійними навичками, злочинним досвідом тощо) та відносні (спосіб його життя, вияв особистості в основних сферах діяльності, співвідношення місця проживання, роботи злочинця з місцем вчинення злочину, пільгового стану особи)» [190, с. 132]. Я.В. Фурман пропонує, характеризуючи особу злочинця, виділяти такі дані: «соціальні (соціальний стан, освіта, національність, сімейний стан, професія тощо), психологічні (світогляд, переконання, знання, звички, навички, темперамент), біологічні (стать, вік, фізичні дані, сила, зріст, вага, особливі прикмети)» [218].

Досить суперечливим видається твердження В.М. Мельничака, що криміналістичну структуру особи злочинця можна уявити як таку, яка складається з ознак: «1) що містять соціально-демографічні ознаки; 2) які визначають рівень розумового розвитку, освітньо-культурний рівень, знання, навички, вміння; 3) до яких входять моральні якості, ціннісні орієнтації й прагнення особистості, її соціальні позиції та зв'язки, інтереси, потреби, схильності, звички; 4) що формують психічні процеси, властивості та стани особистості; 5) що складаються із соціального змісту й прояву таких біофізіологічних ознак, як стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конституції тощо» [147]. Вбачається, що така класифікація є досить суперечливою, адже перший та останній елементи за змістом є тотожними, а

їх прояв і формується в інших проявах, тобто інших елементах самої особи, також не зовсім зрозумілий критерій поділу таких ознак.

Найбільш чіткою та обґрунтованою видається класифікація, запропонована професором В.В. Тіщенком, який вказує, що: «дані про суб'єкта (суб'єктів) злочину містять у собі різні відомості, що характеризують типову особистість злочинця, який вчиняє злочин певної спрямованості, і сприяють побудові версій щодо нього, його пошуку та встановленню. Криміналістично значущі властивості особистості злочинця можна поділити на три групи: 1) біологічні, що включають статеві, вікові, фізичні ознаки; 2) психічні, що свідчать про інтелект, емоційну й волюву сферу індивіда; 3) соціальні, що характеризують його суспільний статус, професійну належність, родинний стан, місце проживання, рід занять, взаємини з іншими людьми тощо» [205, с. 62]. Досить схожою є класифікація запропонована В.А. Жбанковим, науковець поділяє: «соціально обумовлені властивості, біологічно обумовлені властивості, психологічні риси» [68, с. 13]. Звернемося до більш детального аналізу структури особи та її елементів. Так, біологічні властивості притаманні всім особам, вони характеризують індивідуальні ознаки до яких першочергово відносяться стать, вік, наявність або відсутність певних фізичних деформації тіла або аномалій. Вказані особливості напряду впливають на наслідки злочинів, оскільки в певній частині обумовлюють поведінку особи. Наприклад, для такого злочину, як шахрайство, більш характерне його вчинення особами зрілого віку тощо [61], що викликають у потерпілих довіру за зовнішніми ознаками, зі свого боку для зґвалтування більш характерне його вчинення особами чоловічої статі. Біологічні властивості дозволяють слідчому значно звужити коло розшукуваних осіб та оцінити фактичну подію злочину.

Психічні властивості особи свідчать про інтелект, емоційну й вольову сферу індивіда, які у взаємозв'язку з біологічними конкретизують та звужують пошук особи, причетної до події злочину. Як і будь-яка людська особистість, особа злочинця, на думку А.Б. Сахарова, включає в себе: «певну систему моральних властивостей – поглядів і переконань, потреб та інтересів, життєвих цілей та очікувань, інтелектуальних, емоційних і вольових особливостей» [188, с. 89]. Наприклад, для окремих видів злочинів необхідним є володіння розвиненими інтелектуальними здібностями та спеціальними знаннями в предметній сфері. Разом з тим емоційна та вольова властивість характеризує готовність до вчинення певних дій, тобто при тотожному подразнику різні особи будуть реагувати по різному, що і віддзеркалюється в конкретних наслідках злочину.

Зі свого боку соціальні властивості проявляються в освіті, сімейному стані, роду занять, місці проживання, належності до певної соціальної групи тощо. Так, належність до певної соціальної групи детермінує поведінку особи, яка пов'язана з її сприйняттям самим собою, а також тією соціальною групою до якої вказана особа відноситься. До їх числа відносяться ознаки, що виникають як з волі і в інтересах злочинця, так і всупереч його бажанням. Вони відображають зміни пов'язані з психічним і біологічним станом людського організму, з зовнішнім і внутрішнім виглядом, громадським статусом, соціалізацією особистості. До числа істотних в цій групі ознак зазвичай відносять соціальну і професійну приналежність, освітній рівень, посадове становище, трудові функції, захоплення, спосіб життя, схильності, інтереси, наявність або відсутність фізичних недоліків, психічних аномалій, що виникли з тих чи інших причин в процесі життєдіяльності.

Безумовно, всі вказані властивості не є автономними та незалежними одна від одної. Саме в процесі такої взаємодії формується індивідуальність,

тобто набір властивостей, що характерні лише одній особі. Як зазначає Р.А. Ахмедшина: «криміналістична характеристика особи злочинця в структурі криміналістичного знання носить «наскрізний» характер, знаходячи своє відображення в усіх основних розділах криміналістики, у тому числі в теорії криміналістики (представляючи окремий випадок систематизації криміналістично-значимої інформації), у криміналістичній техніці (розкриваючи природу матеріальних слідів за допомогою з'ясування логічного зв'язку явищ «особистість злочинця – сліди злочину»), у криміналістичній тактиці (визначаючи зміст одного із структурних рівнів тактичного прийому; цей зміст зводиться до обліку сукупності особливостей психіки осіб, у взаємодії з якими проводяться слідчі дії), у методиці розслідування злочинів (представляючи один із найважливіших блоків вихідної інформації, на базі яких конструюються нові окремі методики розслідування окремих груп злочинів)» [5].

Варто погодитися з В.В. Корнієнком, що: «криміналістику цікавить виключно інформація, яка дозволить визначити напрям і способи пошуку особи, що вчинила злочин, обрати найоптимальніші методи розслідування злочинів, спрогнозувати поведінку особи в тій чи іншій ситуації, установити зв'язок між даними про особу злочинця, схему чи технологію злочинного збагачення та обставини вчинення нею злочину, отримати дані про тих, хто найчастіше вчиняє злочини такого виду. Наведені дані про типові ознаки поведінки суб'єктів злочинів, на думку науковця, дозволяють слідчому чи оперативному працівникові виявити схильних до протиправної поведінки осіб, значно звузити коло підозрюваних, з'ясувати мету та мотив вчинення злочину, побудувати версії та спланувати тактичні операції, а після того, як підозрюваний стане відомим, – визначити лінію поведінки відносно нього» [99]. У цьому контексті центральне місце займають саме наслідки злочину, що

є результатом діяльності конкретної особи. Адже на підставі виявлених наслідків слідчий може встановити сам факт злочину та його кваліфікувати. З метою більш детального опису наслідків в структурі криміналістичної характеристики злочину звернемося до опису механізму злочину. У найзагальнішому вигляді він виглядає таким чином. У особи формується мотив на вчинення злочину, після цього особа готується до його реалізації (підбір способів, засобів, знарядь, вибір часу тощо). Коли етап готування є закінченим, тобто особа вчиняє всі дії, що необхідні для успішної реалізації задуманого, настає етап вчинення злочину (у кримінальному праві це замах на злочин). Наступним етапом є посткримінальна поведінка, так злочинець може всілякими способами приховувати факт вчиненого злочину, вводити в оману слідство різними показами тощо. У криміналістиці вказаний процес називається механізмом вчинення злочину.

Варто звернути увагу, що на первинному етапі, тобто формування мотиву на вчинення певного злочину, особа свідомо моделює подію злочину та наслідки, які є для неї бажаними. Тобто відбувається прогресне мислення. Безумовно, так як особа є складною системою, яка постійно взаємодіє з зовнішнім середовищем, може відбуватися переосмислення події злочину та підлаштовування під обстановку злочину. Схожа ситуація описана у вирoku Семенівського районного суду Полтавської області від 03 червня 2016 року по справі 547/429/16-к [40]. Так, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, в ніч на 14 лютого 2016 року обвинувачений з метою придбання в борг алкогольних напоїв направився до жительки с. Горошино Полтавської області потерпілої, що мешкала самотньо на вул. Фрунзе, 31.

Прийшовши до будинку останньої, обвинувачений постукав у вхідні двері, покликав її надвір, а коли та вийшла, почав просити у неї в борг кілька пляшок горілки. Потерпіла відмовилася давати в борг обвинуваченому спиртні

напої та почала проганяти останнього з двору. У ході сварки, що виникла між обвинуваченим та потерпілою, на ґрунті раптової неприязні у обвинуваченого виник умисел на позбавлення життя останньої. Реалізуючи свій злочинний умисел обвинувачений умисно наніс потерпілій не менше 6 ударів ножом в область грудної клітини та голови. У вказаній ситуації чітко простежується, що умислу на вбивство потерпілої, до того як він прийшов до неї у обвинуваченого не було, але у процесі взаємодії з жертвою та матеріальним середовищем, видозмінився і умисел із отримання в борг на вбивство для отримання очікуваного результату.

Для наочності етапності механізму вчинення злочину зобразимо його на схемі 1. Варто звернути увагу, що вказаний механізм може бути згорнутим або розгорнутим, залежно від об'єктивної реальності та готовності особи злочинця до вчинення злочину.

В контексті описаної фабули у вироку варто погодитися з Є.О. Центровим, який зазначає, що вчиняючи злочин, особа оцінює не тільки обстановку, в якій вона буде діяти, але й особу потерпілого (стать, вік, фізичну силу, інтелектуальні можливості, її морально-психологічні та інші особистісні особливості) [222]. До того ж поведінка залежно від змін навколишнього середовища, нових факторів, про які злочинцю не було відомо до замаху на злочин, може змінюватися. Тобто криміналістика, вивчаючи особу злочинця, досліджує саме ті властивості особи злочинця, що важливі для розслідування злочинів (наприклад, залежність способу вчинення злочину від освіти, навичок, соціального статусу злочинця тощо) [228]. Варто відзначити, що тенденції в криміналістичній науці стрімко розвиваються у напрямку особистісного підходу, який покликаний подолати наявний розрив між проблемою особи злочинця та проблемою його поведінки. Цей напрям органічно пов'язаний із змістом наслідків злочину, так як різні особистісні

характеристики детермінують не тільки різну поведінку особи, а й наслідки, що залишаються в матеріальному середовищі та ідеальному відображенні.

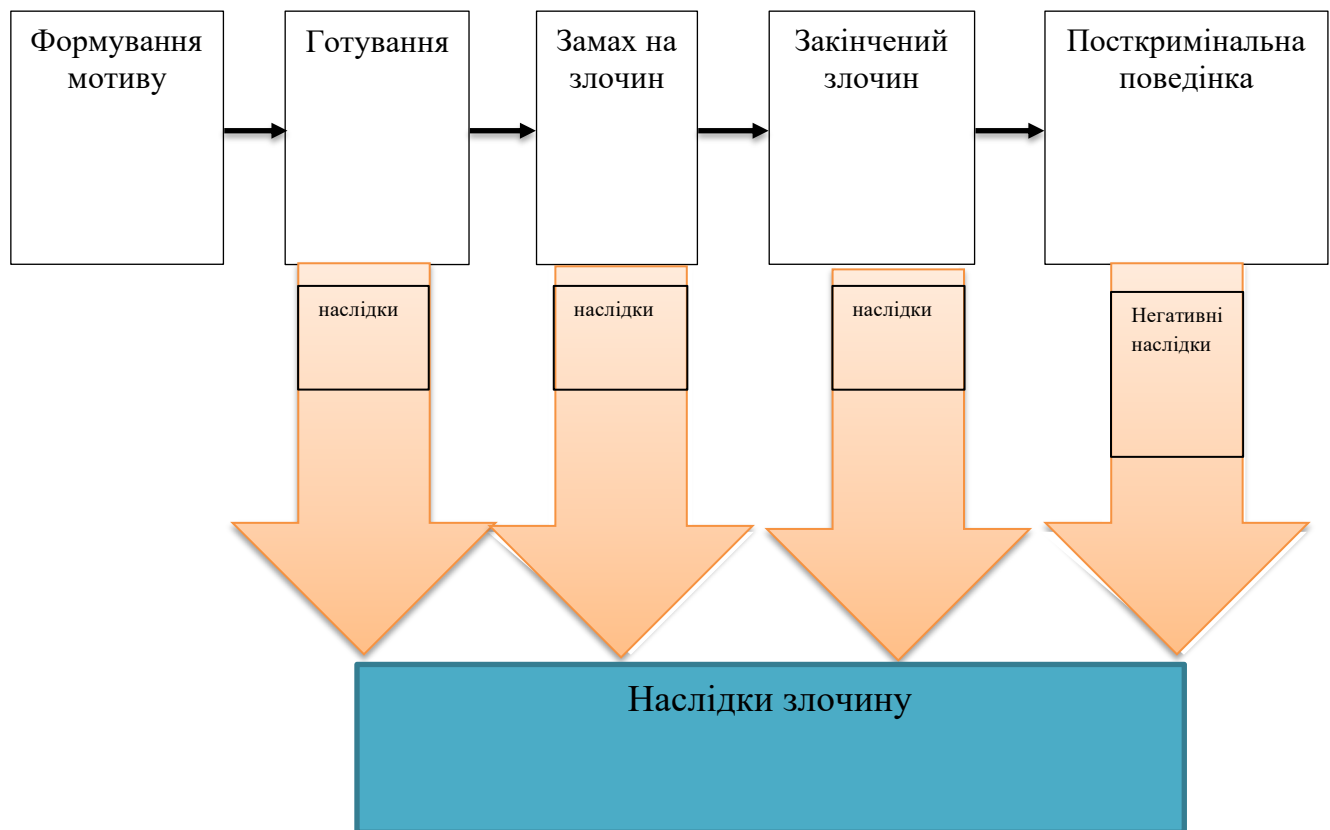

Схема 1. Наслідки злочину у системі механізму вчинення злочину

Зупинимося більш детально на цьому напрямкові криміналістики. Так, вказаний підхід виражається через «психолого-криміналістичну характеристику особи злочинця». Під останньою запропоновано розуміти криміналістичну модель, що є штучно створеним відображенням особи, а саме відображенням основних психічних структурних компонентів, виражених у певних особистісних властивостях, що є істотними з точки зору виявлення й ідентифікації невідомого злочинця, тобто мають виходи на пошукові ознаки цієї особи та в процесі побудови її «психологічного портрета». До того ж

акцентується увага на вірогідному характері цієї характеристики. Як указує Н.В. Торопова: «це тільки інформація для роздумів, яка не дає підстав для однозначного, категоричного висновку щодо причетності певної особи до вчинення злочину, але яка дозволяє висунути версію про можливе вчинення злочину певним типом особи» [209].

З цього приводу О.В. Пчеліна зазначає, що: «характеристика особи злочинця в рамках криміналістичної характеристики завжди здійснювалася з урахуванням особистісного підходу. Останній виражався у відсутності виключного й уніфікованого переліку властивостей особи злочинця, котрі необхідно з'ясовувати для всіх злочинів. Це пояснюється необхідністю індивідуалізації типології особи злочинця стосовно конкретного виду (групи) злочинів. Більше того, психологічні ознаки особи злочинця не оминалися увагою, вони завжди висвітлювалися з урахуванням сфери її функціонування. Тому не можна говорити, що особистісний підхід до дослідження особи злочинця в криміналістиці реалізувався й усталився виключно з уведенням у науковий обіг такої категорії, як психолого-криміналістична характеристика особи злочинця» [172]. Все ж варто зауважити, що наявні певні статистичні закономірності в контексті типології особи злочинця певного виду та типових наслідків злочинів. Наприклад, більшість побутових насильницьких злочинів вчиняються у стані алкогольного сп'яніння між особами, які знаходяться у сімейних або близьких відносинах. Це зі свого боку дозволяє слідчим звужувати коло причетних осіб до події злочину.

З цього робимо висновок, що центральним елементом вивчення в процесі розслідування злочину є особа злочинця, а її особистісні ознаки існують в нерозривній єдності. До того ж набір таких якостей та властивостей є суто індивідуальним для кожної особи, однак піддається класифікації та типології, що створює передумови до розвитку криміналістичних напрямів досліджень

розслідувань конкретних типів або груп злочинів. Першочергово криміналістично значущими є властивості особи, що проявляються при вчиненні злочину і які відображаються у вигляді наслідків злочину. Саме виявлення і дослідження цих наслідків, а через них - властивостей особи злочинця (в окремих випадках жертви) є пріоритетним напрямком у встановленні фактичної події злочину.

Варто звернути увагу на твердження М.П. Яблокова, що: «у криміналістиці існує чотири основні класи криміналістичних завдань, які направлені на вирішення інформації про властивості особи. Так, перший клас завдань пов'язаний з встановленням тотожності особи за комплексом його властивостей, які в тому чи іншому вигляді відобразилися зовні. Найчастіше це завдання вирішується щодо обвинуваченого і потерпілого» [106]. У цьому контексті мова йде саме про наслідки злочину у матеріальному середовищі, які відображають їх взаємодію з особою злочинця.

Другий клас завдань передбачає вивчення таких властивостей людини, які пов'язані з встановленням фактичної події злочину [106]. Тобто мається на увазі виявлення і узагальнення інформації про індивідуальні соціально-психологічні властивості злочинця і жертви злочину, якими обумовлені їх мотивація і конкретні дії, які стосуються розслідуваного злочину (спосіб вчиненого злочину, характер зв'язку між злочинцем і жертвою тощо). Більшою мірою отримана при цьому інформація має доказове значення і фіксується в матеріалах справи, так як вона свідчить про умисел та мотив злочину.

Третій клас завдань пов'язаний з визначенням оптимальної лінії поведінки осіб, які розслідують злочин, з урахуванням їх взаємодії з іншими учасниками розслідування, що є предметом криміналістичної тактики [106]. У центрі уваги при цьому виявляються психофізіологічні, психологічні та соціально-психологічні якості людей, бо саме вони враховуються при виборі

тактичних прийомів, проведенні тактичних комбінацій і операцій. Зі свого боку четвертий клас задач, при рішенні яких використовується інформація про особу, пов'язаний із здійсненням криміналістичної профілактики [106]. У цьому контексті варто повернутися до механізму злочину проілюстрованого у схемі 1. Так, з точки зору особи, що вчиняє злочину це процес, де початком є мотив, а закінченням є наслідки злочину, а також негативні обставини злочину у слідовій картині. Однак з точки зору слідчого подію злочину він пізнає в контексті ретроспективного аналізу. Тобто рух та уява слідує з кінця до початку. На перших етапах розслідування слідчий пізнає наслідки злочину, які залишилися, а вже на підставі інформації, що вони відображають, встановлює фактичну подію злочину, що відбулася, причетних до неї осіб та їх мотиви. Варто погодитися з М.П. Яблоковим, що: «особистісної інформації з виявленими даними про спосіб, механізм і обстановку скоєння злочину створює нову самостійну інформацію, що дозволяє правильно визначити напрямки і способи розшуку, затримання і подальшого викриття злочинців, тобто обрати з урахуванням інших відомостей по справі оптимальні методи розслідування» [106].

У криміналістичному вивченні особистості злочинця зараз існує два окремі напрямки. Перший передбачає отримання даних про особу невідомого злочинця з урахуванням виду, місця і часу вчинення діяння, предмета посягання та наслідків злочину. Це дозволяє визначити напрямки і прийоми його розшуку та затримання. Найчастіше така інформація дає уявлення про загальні властивості якоїсь групи осіб, серед яких може знаходитися злочинець, і рідше – про деякі якостях конкретної особистості. Такого роду відомості з метою якнайшвидшого виявлення та розшуку злочинця повинні зіставлятися з криміналістичними даними про те, хто найчастіше скоює злочини розслідуваного виду встановленим способом в обстановці, що

склалася. Саме дані про типові ознаки поведінки особи злочинця дозволяють слідчому виявити схильних до протиправної поведінки осіб, значно звужити коло підозрюваних, з'ясувати ціль та мотив вчинення злочину, побудувати версії та спланувати тактичні операції [99]. Психологічна характеристика особистості злочинця включає дослідження його внутрішнього світу, потреб, мотивів поведінки, загальної структури і окремих рис характеру, емоційно-вольової сфери, здібностей, індивідуальних особливостей інтелектуальної діяльності (сприйняття, мислення, пам'яті та інших пізнавальних процесів [32]. Другий напрямок передбачає вивчення особистості затриманого підозрюваного або обвинуваченого з метою криміналістичної оцінки особистості суб'єкта. З цією метою доцільно зібрати відомості про життєву установку, ціннісних орієнтаціях, дефектах правосвідомості, особливості антигромадських поглядів [106].

З точки зору формування криміналістичної характеристики злочинів у контексті її елементів – особи злочинця та наслідків злочину, також важливий облік ознак, виникнення яких пов'язане з підготовкою та вчиненням злочину, посткримінальною поведінкою. У цьому контексті варто звернути увагу, що вивчення особи злочинця перебуває у тісному взаємозв'язку з його втіленням, тобто тими способами та засобами, які використовуються злочинцем для досягнення очікуваного результату. Тому у наступному підрозділі мова піде про спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики та його зв'язок з наслідками злочину.

2.2. Спосіб злочину та наслідки злочину

Дослідження наслідків злочину та визначення їх місця в структурі криміналістичної характеристики злочинів необхідно проводити в

органічному поєднанні зі способом вчинення злочину. Це пов'язано з тим, що між наслідками злочину та способом його вчинення існує детермінаційний зв'язок. У цьому підрозділі ми розкриємо зміст та значення способів вчинення злочину у науковій літературі, а також спробуємо відобразити взаємодію способу та наслідку вчинення злочину на основі матеріалів практики.

Так, у Юридичному енциклопедичному словнику спосіб вчинення злочину визначається як зовнішня форма, що виражає дію; прийоми та методи, які використовував злочинець в процесі реалізації об'єктивної сторони злочинного посягання [238, с. 67]. Зі свого боку згідно з тлумачним словником С.І. Ожегова спосіб – це образ дії, дія чи система дій, той чи інший порядок дій, прийом, метод здійснення чого-небудь в досягненні якої-небудь мети [165, с. 75].

Як і будь-яка інша конструкція, у юридичній літературі існує безліч дефініцій категорії спосіб вчинення злочину. Вважаємо за необхідне здійснити їх аналіз.

Спосіб вчинення злочину є категорією, що досліджується різними науками кримінального циклу. У зв'язку з цим його зміст та значення відрізняється від того, які завдання безпосередньо стоять перед наукою. Так, у кримінальному праві спосіб злочину вивчається для правильної кваліфікації дій злочинця і є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину у випадках, передбачених законом. Тобто кримінально-правовий аспект способу вчинення злочину пов'язують з його характеристикою як одного з елементів об'єктивної сторони складу злочину. В.М. Кудрявцев під способом здійснення злочину розуміє: «сукупність прийомів, які злочинець використовує, реалізуючи свої наміри. У деяких випадках спосіб вчинення злочину визначає кримінально-правову норму і зумовлює караність діяння, зважаючи при цьому на небезпеку способу вчинення злочину для об'єкта

засіхання, частоту його реалізації на практиці та юридичну можливість криміналізації» [121, с. 110]. Кожний конкретний злочин вчиняється певними особами у визначений час, у конкретному місці і чітко вираженим способом. Водночас законодавець не вважає за необхідне зазначати ці обставини у кожній конкретній кримінально-правовій нормі. Адже недоцільно та й неможливо визначити і розтлумачити у законі всі поняття і терміни, що вживаються у правовій науці і на практиці. Це стосується і способу вчинення злочину. Зокрема, спосіб уведено до диспозиції кримінально-правових норм лише для тих випадків, коли він визначає кримінальну караність діяння або впливає на характер суспільної небезпечності злочинного діяння.

У кримінальному процесі спосіб вчинення злочину трактується ширше, ніж в кримінальному праві: під способом вчинення злочину розуміється комплекс скоєних в певній послідовності дій, що обумовлюють настання злочинного результату.

У кримінології поняття способу вчинення злочину досить дотичне до змісту цього поняття у криміналістиці. Так, у межах вказаних наук вивчається не тільки самі дія злочинця до, під час та після вчинення злочину, але й фактори, які впливали на вибір конкретного способу дій, так як для криміналістики це дасть змогу об'єктивно оцінити події злочину та, як наслідок, розслідувати злочин, а для кримінології попередити схожі за механізмом майбутні акти злочинної поведінки. Варто погодитися з науковцями, що для криміналістики головне в способі не тільки досягнутий результат, а й процес досягнення мети, механізм її досягнення. Спосіб вчинення злочинів розглядається в криміналістиці як джерело інформації про закономірності виникнення доказів, необхідної для розробки засобів і методів розкриття і розслідування злочинів [229].

Спосіб вчинення злочинів виступає «ключем» до розкриття злочинів, відображає характерні особливості дій особи, є визначальною ланкою в розробці окремих методик і в ряді випадків «розмежовує» окремі види злочинів (грабіж, крадіжка, розкрадання), виступає основним елементом криміналістичної характеристики злочину [192, с. 43]. В одному з перших радянських підручників з криміналістики вказувалося, що дані, отримані в результаті аналізу та класифікації злочинів застосовувалися і можуть застосовуватися для прийомів і способів розслідування злочинів, служать матеріалом для розробки найбільш досконалих методів виявлення та дослідження доказів, необхідних для розкриття злочинів [52, с. 13]. Одними з перших науковців, які досліджували питання способу вчинення злочину були О.Н. Колесніченко та О.М. Савченко. Науковці зазначали, що: «спосіб вчинення злочину – це все те, що характеризує дії злочинця при підготовці (підшукування місця, предмета посягання, приготування знарядь і засобів, необхідних для здійснення злочинної мети тощо), скоєнні злочину і при приховуванні його слідів» [87, с. 62]. Тобто спосіб вчинення злочину: «це образ дій злочинця, що виражають в певній послідовності, поєднання окремих дій, прийомів, що застосовуються суб'єктом» [84, с. 18]. У подальших наукових напрацюваннях О.Н. Колесніченко майже не змінив своїх поглядів: «спосіб учинення злочину – це спосіб дій злочинця, що полягає в певній послідовності, поєднанні окремих рухів, прийомів, застосовуваних суб'єктом. На його думку, необхідно розрізняти «спосіб підготовки до вчинення злочину, спосіб власне вчинення, а також приховування злочину» [86, с. 81]. Досить схожим є визначення В.В. Пяковського, що спосіб учинення злочину: «це не елементарна сукупність вольових дій, а закономірно визначена, структурована система поведінки суб'єкта, спрямована на підготовку, учинення та приховування злочину» [174, с. 328].

Г.Г. Зуйков, досліджуючи детермінацію і повторюваність способів вчинення злочинів, звертав увагу, що: «абсолютна повторюваність способів скоєння злочину у всіх їх ознаках повністю виключена. Способи вчинення злочинів повторюються, якщо зберігається дія певних факторів, що їх детермінують, а так як детермінанти змінюються і в кількісному, і в якісному значенні, то неминуче змінюються і способи вчинення злочинів, зберігаючи, однак, деяку сукупність повторюваних ознак» [74, с. 50]. Все ж поглибленому вивченню природи способу вчинення злочинів, його класифікації довгий час у радянський період не приділялося належної уваги, оскільки заперечувалася наявність професійної злочинності. Г.Г. Зуйков вказував на те, що: «спосіб вчинення злочину – це система дій з підготовки, вчинення і приховання злочину, що детерміновані умовами зовнішнього середовища і психофізичними властивостями особи, які можуть бути пов'язані з вибіркоким використанням відповідних знарядь чи засобів та умов місця і часу» [73, с. 58; 75, с. 10].

В.П. Бахін зазначав, що: «спосіб вчинення злочинів – це вираження і відображення способу дій злочинця при здійсненні ним протиправних дій. Він завжди був і залишається визначальним ядром діяльності по розкриттю і розслідуванню злочинів. На етапі невідомості винного спосіб вчинення злочину (через утворені сліди і їх характерні особливості) дозволяє вирішувати завдання встановлення злочинця, а при наявності підозрюваного – визначати зміст і ступінь протиправності здійснених дій» [75, с. 17, 23]. Конкретний спосіб вчинення злочину – це відображення особливостей його «творця», що і зумовило використання способу для виявлення і реєстрації виконавців. У ряді випадків ознаки способу дій дозволяють виділяти достатньо конкретні пошукові ознаки особистості. Так, за слідами відкриття сейфу фахівці визначили не тільки різновид газозварювального обладнання,

що використовувався, а й те, що застосовувала його особа, яка є шульгою, що істотно обмежило коло пошуку і підтвердилося надалі [8, с. 197].

Е. Д. Куранова під способом вчинення злочину запропонувала розуміти: «комплекс дій з підготовки, вчинення і приховання злочину, які були обрані винним у відповідності з наміченою метою, і тими умовами, у яких здійснювався злочинний задум» [127, с. 165-167]. Схожа позиція в С. А. Тарарухіна, що особливість поняття способу злочину виражається в наступному: засіб – це прийом, яким користується злочинець при вчиненні злочину; форма – зовнішній прояв обраних їм засобів; спосіб – це засіб в динаміці розвитку злочинного посягання [202, с. 75].

Більш широке визначення запропонував І. С. Тишкевич: «спосіб вчинення злочину – це ті прийоми і методи, які використовуються злочинцем для впливу на об'єкт посягання, а також ті знаряддя і засоби, якими забезпечується досягнення задуманого злочинного результату» [204, с. 70]. Однак розширення категорії «спосіб» до знарядь та предметів матеріального середовища видається не повністю обґрунтованим. Безумовно, вони полегшують вчинення злочину, однак не є власне способом вчинення певних дій.

Як зазначає І. Гора, спосіб вчинення злочину: «є центральним моментом у генезисі злочинної поведінки. Саме спосіб вчинення злочину є тією головною якісною характеристикою діяльності злочинця, яка найтісніше взаємопов'язана з властивостями інших елементів злочинної події» [53, с. 35-38]. Спосіб вчинення злочину не просто сума або якийсь комплекс поведінкових актів, а визначена цілісна структура поведінки, що є певною системою. Отже, як будь-яка система, що має певну структуру, спосіб вчинення злочину утворюється із взаємопов'язаних елементів, актів поведінки, спрямованих на підготовку, вчинення і приховування злочину. Ці

акти поведінки — дії, операції, прийоми — сполучаються за певною ієрархією і субординацією як частини цілеспрямованої вольової діяльності [69, с. 73]. Варто звернути увагу, що спосіб вчинення є не просто системою, яка ізольована, спосіб детермінує контрений результат взаємодії елементів системи які знаходяться у причинно-наслідковому зв'язку з результатом дій особи — наслідком злочину.

М.І. Єнікеев зазначає, що: «спосіб вчинення злочину — це система прийомів, дій, операційних комплексів, зумовлених метою і мотивами дій, психічними і фізичними якостями особи, в яких виявляються психофізіологічні і характерологічні особливості людини, її знання, вміння, навички, звички і ставлення до різних проявів дійсності» [65, с. 105]. Науковець зазначає, що такі комплекси індивідуалізовані. Однак все ж вони повторювані та дозволяють провести їх типологію і класифікацію, що дозволить правоохоронним органам більш ефективно проводити розслідування конкретних злочинів. Саме практична значимість криміналістичного аспекту злочинної діяльності вбачається ще й у використанні під час розслідування даних про ті елементи поведінки суб'єкта, які хоча й не мають власне злочинних характеристик, але пов'язані з учиненням злочину.

Проблема способу вчинення злочину є однією із ключових у науці кримінального права, наприклад, В.М. Кудрявцев під способом здійснення злочину розуміє: «сукупність прийомів, які злочинець використовує, реалізуючи свої наміри. У деяких випадках спосіб вчинення злочину визначає кримінально-правову норму і зумовлює караність діяння, зважаючи при цьому на небезпеку способу вчинення злочину для об'єкта зазіхання, частоту його реалізації на практиці та юридичну можливість криміналізації. Кожний конкретний злочин вчинюється певними особами, у визначений час, у

конкретному місці і чітко вираженим способом. Водночас законодавець не вважає за необхідне зазначати ці обставини у кожній конкретній кримінально-правовій нормі. Недоцільно та й неможливо визначити і розтлумачити у законі всі поняття і терміни, що вживаються у правовій науці і на практиці. Це стосується і способу вчинення злочину. Зокрема, спосіб уведено до диспозиції кримінально-правових норм лише для тих випадків, коли він визначає кримінальну караність діяння або впливає на характер суспільної небезпечності злочинного діяння»[121].

На наш погляд, варто погодитися з професором В.Ю. Шепітьком, що: «спосіб учинення злочину – це образ дій злочинця, що передбачає певну систему операцій і прийомів. Його структура охоплює способи готування до злочинного діяння, способи його вчинення та способи приховування (маскування)» [115]. Водночас, на думку науковця, спосіб злочину не завжди має повну структуру.

У цьому контексті справедливим є твердження В. В. Тіщенко, який пропонує двоелементні та одно елементні усічені склади способу злочину. Так двоелементні складаються з дій: а) з підготовки і здійснення злочину чи б) із здійснення і приховування злочину. Одно елементні включають окремі дії: а) із здійснення злочину; б) з підготовки злочину, який не був здійснений з будь-якої причини; в) з приховування злочину, вчиненого іншою особою [205].

Аналіз наявних у науковій площині дефініцій категорії «спосіб злочину» дозволяє їх розглядати вузькому й у широкому значенні. У вузькому значенні мається на увазі лише безпосереднє вчинення злочину. Тобто однією з обмежувальних точок виступає момент закінчення злочину і завершення дій злочинця, спрямованих на досягнення злочинного результату. Такої позиції дотримуються переважно представники кримінально-правової науки, які

вважають, що готування до злочину є лише актом, який забезпечує його виконання, а дії, спрямовані на приховування злочину, незважаючи на те, чи відбуваються вони після закінчення злочину, у процесі чи до початку його вчинення, не містяться в об'єктивній стороні складу злочину. Тому в кримінально-правовому розумінні спосіб розглядається лише стосовно поводження в стадії виконання злочину, яким безпосередньо вчинюється дія, передбачена кримінальним законодавством. На цій підставі готування і приховування злочину не відносять до способу його вчинення [31, с. 13]. На рівні конкретного злочинного посягання власне злочинну дію і спосіб її вчинення уявляють як єдиний акт злочинного поводження, що закінчується досягненням певного результату [53]. У зв'язку з цим найбільш продуктивним видається проведення нашого дослідження в контексті широкого підходу, тобто включення як дій під час вчинення злочину, так і готування та посткримінальну поведінку.

У криміналістиці інформація про спосіб вчинення злочину використовується для розшуку особи, яка вчинила злочин, для з'ясування закономірностей механізму слідоутворення, що в одних випадках дозволяє довести вчинений спосіб, а в інших, ґрунтуючись на закономірності механізму слідоутворення, — відшукати інші сліди. Тому багато методик розслідування окремих видів злочинів зважають на цю закономірність. Встановлення повторюваності способу має доказове значення, якщо в процесі розслідування доведено, що особа раніше вчинила злочин аналогічним чином. Зрештою, спосіб вчинення злочину пов'язаний зі способом його приховування [100, с. 172-173]. Отже, чітко простежуються два значення способу вчинення, а саме: 1) розшукове, тобто використання відомостей про спосіб вчинення злочину для розшуку осіб, причетних до нього, слідів, знарядь злочину та інших доказів; 2) пізнавальне, тобто використання відомостей про спосіб для

розкриття картини злочину. Варто звернути увагу, що в окремих випадках науково-обґрунтована інформація про типовий спосіб та наслідки злочину дозволяють правоохоронним органам виявити і латентні наслідки злочину, про які на первинному етапі розслідування через різні фактори відомо не було, та вчинити додаткові слідчі дії для їх підтвердження.

Спосіб характеризує діяльність злочинця, відбиває відповідну схему зв'язків та відносин елементів, що входять до єдиної структури злочинної діяльності. Тому варто погодитися з О.В. Челишевою, яка зазначає, що: «спосіб входить до структури механізму злочину як частина функціональних зв'язків окремих елементів цього механізму. Співвідношення понять «механізму» та «способу» полягає в тому, що механізмом охоплюються всі взаємозв'язки, відносини, взаємодія всіх елементів злочинної події, а способом — лише частина. Певний механізм притаманний усьому злочину загалом, а спосіб характеризує лише діяльність злочинця» [226]. Водночас у механізмі конкретного злочину може бути не один, а два й більше способів його вчинення. При цьому способи можуть бути спрямовані не на один, а на кілька об'єктів злочину. Такими, наприклад, є складні механізми злочинів, спрямованих на крадіжку чужого майна, що супроводжуються вбивством, даванням хабарів тощо. Підпорядковуючи свої дії загальному механізму злочину, злочинець для досягнення своєї мети може застосовувати нові способи, використовувати їх комбінації.

Для термінологічної точності та однозначності у застосуванні обґрунтованим видається більш детально проаналізувати значення механізму вчинення злочину. Це дозволить співвіднести категорії механізм вчинення злочину та спосіб вчинення злочину. Як зазначає Н. А. Сьоміна: «механізм вчинення злочину був уведений в понятійний апарат криміналістики О.М. Васильєвим у зв'язку із визначенням її предмета» [201]. Механізм вчинення

злочину автор розглядав як процес вчинення злочину, включаючи в нього спосіб і всі дії злочинця, що супроводжуються утворенням матеріальних і нематеріальних слідів, які можуть бути використанні для розкриття злочину [30, с. 116].

В.О. Образцов визначає механізм вчинення злочину як: «реалізовану в певних умовах, вираженні, спрямованості та послідовності динамічну систему протиправних та інших, пов'язаних з ними актів поведінки і зумовлених ними явищ, що мають криміналістичне значення» [157, с. 22].

Як зазначає Н.А. Сьоміна: «сучасне дослідження визначення структури механізму вчинення злочину залежить від кількості елементів, які входять до її складу. До того ж слід зауважити, що структура механізму, як правило, проводиться без урахування завдань подальшого дослідження моделей вчинення злочину певного виду. Очевидно, механізм злочину формується в конкретних своїх проявах, що перебуває у процесі зміни, виникнення, відображення та зникнення механізму слідоутворення. Таким чином, механізм вчинення злочину становить собою результат дії відповідних об'єктивних закономірностей, що обумовлюють існування явища, визначають внутрішню сутність, і складається з певних взаємозалежних елементів» [201].

Очевидно, що механізм вчинення злочину, будучи певною системою, складається з певних структурних елементів. Так, М.В. Салтевський виокремлює такі взаємозалежні компоненти механізму вчинення злочину: «а) суб'єкти злочинної діяльності; б) засоби злочинної діяльності; в) предмет злочинної діяльності, г) сліди злочинної діяльності» [183, с. 40]. З.І. Кірсанов систематизував елементи механізму злочину в такий спосіб: «особа, яка реалізує злочинний задум цілеспрямованою поведінкою (діями); спосіб злочину (підготовка, вчинення і приховування); потерпілий, його поведінка, пов'язана зі злочинном; предмет злочинного посягання; знаряддя, засоби

злочину та інші предмети, використані у злочинних цілях, особи, побічно пов'язані зі злочином, наприклад ті, які несвідомо надали допомогу в придбанні чи приховуванні знарядь або засобів злочину; матеріально обстановка, в якій готувався, вчинявся злочин або були вжиті заходи з його приховування — ділянки місцевості та приміщення, предмети домашньої обстановки, залишені злочинцем або потерпілим на місці події предмети або речі, а також матеріальні процеси, що відбувалися під час злочину» [80].

З цього приводу Н. А. Сьоміна наводить позицію А.Ф. Лубіна, що структурними елементами механізму злочину є сукупність функцій як інтегративне вираження взаємозв'язку його елементів. Функція визначається як частина єдиного процесу, а сукупність функцій і відношень між ними - як функціональна структура. Функція може визначатись як взаємозв'язок, детермінуючий порядок включення частини в ціле. Функція елемента - це його роль, тобто призначення у певній системі, певною сукупністю його взаємозв'язків і відносин з іншими елементами. Структурними елементами механізму злочину автор називає суб'єкт злочину, обстановку, спосіб здійснення дій і слідову картину злочину [201].

У зв'язку з цим варто зазначити, що спосіб вчинення злочину у його вузькому значенні входить до структури механізму. Аналіз дефініцій способу вчинення злочину у широкому значенні та механізму вчинення злочину свідчать, що їх зміст у науковій літературі визначається, як досить схожий або навіть тотожний, однак все ж є певні відмінності, що визначаються першочергово елементами, які формують структуру механізму злочинної поведінки.

Використовуючи визначення професора В.Ю. Шепітька щодо способу учинення злочину та запропоновану ним класифікацію його структури, проведемо детальне вивчення його взаємозв'язку із наслідками вчинення

злочину на етапах готування до злочинного діяння, вчинення та посткримінальної поведінки.

Готування до вчинення злочину, як уже зазначалося, є складовою способу вчинення злочину. Як і будь-яка інша діяльність людини, дії під час готування впливають на зміни матеріального середовища та ідеальне відображення. У першому випадку мова йде про придбання та підготовку знарядь вчинення злочину, вчинення дій, які направлені на полегшення вчинення злочину тощо. Що стосується ідеального відображення, то на етапі готування воно відображається в отриманні та засвоєнні нової інформації, навичок, необхідних для досягнення злочинного результату. До того ж такі дії, як правило, залишаються у вигляді наслідків, тобто можуть відображати інформацію про подію злочину або нести орієнтувальний характер. Для прикладу наведемо обставини, описані у вироку Добропільського міськрайонного суду Донецької області від 06 грудня 2017 року у справі №235/3762/15-к [37]. Так, відповідно до фабули справи особа 1 обвинувачується у вчиненні злочинів, передбачених частиною 1 статті 258-3, частиною 1 статті 263, пунктами 1, 6, 9, 12 частини 2 статті 115, частиною 3 статті 289, частиною 2 статті 15 пунктом 13 частини 2 статті 115, статтею 348 КК України. Варто звернути увагу на окремі частини, описані у вироку суду. Так, «Приблизно з 5-6 грудня по 20 грудня 2014 року особа 1 проходив курс тренувань спільно з особою 5, особою 6, особою 7 та невстановленою особою на прізвище «Барабан», щодо орієнтування на місцевості, володіння стрілецькою зброєю, метання гранат та занять з загальної фізичної підготовки з метою виконання розвідувально-диверсійних завдань на території, підконтрольній органам державної влади України. Тренування проводив член терористичної організації «ДНР» на прізвище «Белаз». На перший погляд вказана підготовка не знаходиться у причинно-наслідковому зв'язку із, наприклад, вчиненням умисного вбивства. Однак

варто звернути увагу, що вказане навчання особи 1 передбачало засвоєння навичок володіння вогнепальною зброєю, метання гранат та занять з загальної фізичної підготовки, що за своїм змістом відноситься до спеціальної підготовки до вчинення вузького кола дій. До того ж умисне вбивство було вчинене із застосуванням вогнепальної зброї. Тобто на підставці цього прикладу варто зазначати, що і в цьому випадку є наслідки, що проявляються в зміні ідеального відображення, тобто свідомості людини – засвоєння навичок володіння зброєю, а також готовність до вчинення дій, що можуть кваліфікуватися, як злочин. Тобто проявляється і певна кримінальна направленість особи 1. Тобто наслідки злочину, що проявляються на етапі готування, можуть у часовому просторі мати довгостроковий характер.

Звернемося знову ж таки до фабули зазначеної справи. Так, для виконання поставленого завдання 19.12.2014 року особа 1 без передбаченого законом дозволу, отримав від невстановленого слідством члена терористичної організації «ДНР» на прізвище «Белаз», 5 пістолетів Макарова 9мм з приборами безшумної стрільби, приєднаними саморобним способом, та не менше 32 патронів відповідного калібру для зазначених пістолетів, які незаконно носив при собі та зберігав для подальшої передачі іншим учасникам групи [37]. Безумовно, якщо розглядати більш короткий період часу, що описаний, то саме до готування до злочину відноситься отримання і зберігання вказаних пістолетів, використання, яких неможливе без спеціальних знань. Тобто у вказаному контексті можна стверджувати, що наслідки злочину на стадії готування до злочину можна поділяти на умовні, тобто такі, в межах яких особа отримує спеціальні знання, визначає можливість реального досягнення задуманого тощо та безпосередні, тобто, на досягнення яких була направлена діяльність особи. У цьому контексті для правоохоронних органів важливим є врахування, протягом якого часу і наскільки інтенсивним було

готування до вчинення злочину, це зі свого боку дозволить судити про професійність злочинця та в подальшому встановити обставини, що можуть свідчити про посткримінальну поведінку злочинця, наприклад, імітування або приховування злочину.

На стадії безпосереднього вчинення злочину і реалізується сам злочинний намір особи, а тому формуються наслідки злочину. На цьому етапі у матеріальному середовищі залишаються сліди, в ідеальному відображенні – уявні спогади злочинця, свідків та потерпілих та безпосередньо результат злочинної поведінки. Звернемося до вказаної фабули справи, а саме епізоду 3 (за частиною 2 статті 15 пункту 13 частини 2 статті 115 КК України та статті 348 КК України) для більш детального опису саме наслідків злочину. Так, 23 грудня 2014 року, приблизно о півночі, під час спроби повернутись на територію підконтрольну так званій «ДНР», особа 1 у складі групи, вступили у бойове зіткнення з українськими військовими підрозділами, в результаті особи залишили викрадений автомобіль. 23 грудня, близько 04.00 години особа 1, вийшов на автодорогу сполученням Мар'їнка-Георгіївка Донецької області, намагаючись пішки дійти до умовного кордону з населеними пунктами підконтрольними терористичній організації «ДНР», де зустрів патруль Державної прикордонної Служби України. Під час перевірки документів прикордонником особи 12 у особи 1 виник умисел на вбивство військовослужбовця, який міг завадити йому виконати поставлене йому розвідувально-диверсійне завдання та повернутись на територію підконтрольну терористичній організації «ДНР». На виконання свого злочинного умислу особа 1 навів пістолет Макарова, серії АВ №214 у бік особа 12 та шляхом натискання на спусковий гачок пістолету, здійснив не менше 4 пострілів із вказаної вогнепальної зброї у життєво важливий орган – голову останнього. В результаті умисних дій особа 1 згідно висновку судово-медичної

експертизи №1958е/529 від 23.04.2015 року особі 12 спричинено вогнепальне кульове проникаюче наскрізне поранення нижньої щелепи [37].

На підставі аналізу інформації по справі 509/4415/16-к, варто зазначати, що наслідки злочину відображаються, по-перше, в матеріальному середовищі – тілесних ушкодженнях завданих потерпілому та слідах злочину, які залишені особою 1; по-друге – ідеальному відображенні, тобто уявних спогадах особи 1, свідків та потерпілого. Так, на підставі аналізу показів свідків за справою 509/4415/16-к варто звернути увагу, що обвинувачений описує події з врахуванням позиції самозахисту, наприклад, «...до нього вийшли четверо озброєних людей з масками на обличчі без розпізнавальних знаків і один із них скомандував йому стояти і не рухатись. Обвинувачений зупинився, і побачив що особи дослали патрони у патронники і навели на нього автомати. В цей час обвинувачений відійшов з лінії вогню і зробив два кроки назад. Особи крикнули, щоб обвинувачений тримав руки в межах видимості і запросили у нього документи. Зі свого боку обвинувачений протягнув свій паспорт і в цей момент з правої від нього сторони пролунав постріл (автоматна черга) [37]». Тобто особа свідомо змінює покази про обставини події, шляхом видозміни своєї ролі з нападника на потерпілого, що є елементом посткримінальної поведінки. Хоча свідки та потерпілий вказують, що обвинувачений відкрив вогонь першим.

Етап посткримінальної поведінки настає після події злочину, тобто коли злочинний результат настав або особа вчинила всі дії, які вважала за необхідне, щоб він настав. Вказаний етап має важливе значення, адже злочинець може будь-яким чином намагатися приховати саму подію злочину. Так, М.Ю. Будзієвський, О.В. Лускатов, І.В. Пиріг зазначають: «приховування злочину являє собою цілеспрямовану поведінку людини, яка усвідомлює, що її дії дезорієнтують правоохоронні органи в пошуках інформації про

обставини події, утруднюють розслідування та встановлення істини. Серед прийомів приховування варто виділити наступні: 1) утаювання – активне чи пасивне залишення в невіданні правоохоронних органів щодо обставин злочину або джерел інформації про нього (наприклад: приховування викраденого майна; неповідомлення окремих фактів); 2) знищення слідів злочину або слідів злочинця (може бути повним або частковим); 3) маскування – зміна уявлення про спосіб вчинення злочину, особистість винного, джерела інформації (наприклад: зміна зовнішності злочинця; скоєння злочину в рукавичках; зміна почерку); 4) фальсифікація – підробка, створення помилкової інформації (наприклад: створення неправдивих слідів; виготовлення підроблених документів; неправдиве повідомлення про місцезнаходження викраденого майна); 5) інсценування – створення штучної картини події (інсценування події в цілому; її наслідків; часу протікання; місця; об'єкта посягання тощо)» [27, с. 365-366]. З цього слідує, що наслідки злочину можуть стосуватися як безпосередньо події злочину, так і виникати на підставі активних дій злочинця для їх приховання.

Як зазначають науковці: «криміналістичне значення способів вчинення (а також приховування) злочину засновано на властивості їх повторювання при скоєнні однорідних діянь однією й тією же особою (особами). Мається на увазі сполучення (комплекс) певних ознак, повторення якого в діях інших осіб мало ймовірно, або у способі вчинення злочину можуть проявлятися навички або інші властивості (так званий «почерк»), що індивідуалізують особистість злочинця. Однак варто враховувати, що аналогія між способами вчинення різних злочинів однією особою не може бути повною. Виділення ознак способу при аналізі однорідних злочинів дозволяє висувати версії про вчинення даних діянь однією особою або про приналежність злочинця до певної групи осіб» [27, с. 368-369]

Наведемо обставини описані у вироків Чернігівського районного суду Чернігівської області від 17 вересня 2018 року по справі №734/1997/18. Так, 27 березня 2018 року близько опівночі особа 2, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння та знаходячись за місцем свого проживання, з метою заподіяння смерті особі 5, умисно наніс багаточисельні удари сокирою по голові та удари ногами по тулубу останньої, заподіявши тілесні ушкодження, що мають прямий причинний зв'язок з настанням смерті. Смерть особи 5 настала за місцем її мешкання. В подальшому з метою приховання злочину, особа 2, приховав труп особи 5 шляхом прикопування в землі на лісовій ділянці, поблизу смт. Десна Чернігівської області, де її було виявлено. Особа 2 у своїх показах зазначив, що він вирішив позбутися тіла, натяг на нижню частину тіла полімерний мішок білого кольору, а на верхню частину – чорний пакет, після чого положив тіло на санчата, прикрив ковдрою та приблизно о 5 год. 15 хв. ранку повіз до лісового масиву, де закопав тіло.

Наведені обставини вказують на наявність штучно створених елементів в обстановці злочину, функціональна спрямованість яких передбачає введення в оману слідства. Таким чином, під час дослідження обстановки злочину слідчий має звертати увагу на елементи, які за своєю природою суперечать логічному перебігу речей. Такі елементи є негативними обставинами. У контексті загально визнаної практики віднесення негативних обставин до обстановки злочину, у цьому підрозділі ми опишемо зв'язок із способом вчинення злочину.

Так, М.П. Яблоков наполягає на тому, що: «слідчий має відмітити і виявити негативні обставини, тобто фактичні дані, які, виходячи з розвитку події злочину та пояснень конкретних осіб, не мають відображатися в обстановці місця події або ж мають бути, проте вони відсутні» [241, с. 237]. Як зазначив В.А. Овечкін, «..в інсценованій злочинцем обстановці місця певної

події залишаються обставини, що суперечать припущенню слідчого про перебіг події – негативні обставини, виявлення яких може свідчити про наявність інсценування» [161, с. 38]. В.О. Коновалова визначає негативні обставини як: «фактичні дані, що, судячи з розвитку події, що відбулася, і поясненням конкретних осіб, не мають перебувати в обстановці місця події або ж повинні бути, але їх у наявності не виявилось» [95, с. 54].

Можна говорити про те, що негативні обставини є наслідком дій злочинця, що знайшли своє відображення у слідовій картині злочину. А оскільки вказаний наслідок був сформований у результаті реалізації злочинної діяльності, то вбачається, що негативні обставини є одним із наслідків злочину.

Оскільки пізнання події злочину слідчий або інша вповноважена особа здійснює за допомогою дослідження наслідків злочину, а не самих злочинних дій у момент реалізації, слід говорити про наявність так званого ретроспективного пізнання злочинної події.

А.А. Давлєтов справедливо зазначає, що: «специфіка ретроспективного пізнання полягає в тому, що воно здійснюється на підставі подвійного відображення. Перше відображення – об'єктивне. Воно виникає в момент учинення злочину між подією вбивства і явищами, речами що його оточують. Воно об'єктивне тому, що відбувається незалежно від суб'єкта пізнання (органів судового провадження), які ніяк не можуть вплинути на взаємодію цих об'єктів» [58, с. 26]. Тобто маються на увазі сліди відображення, що лишаються у навколишньому середовищі після підготовки, реалізації та приховання злочину. Можна говорити про те, що матеріальні наслідки злочину є об'єктивним відображенням події злочину на всіх стадіях його реалізації.

Також, автор зазначав, що: «друге відображення – суб’єктивне. Воно складається з того, що суб’єкт кримінального процесуального пізнання – слідчий, прокурор, суд – досліджують наявні сліди злочину та подумки встановлюють, реконструюють у своїй свідомості, тобто відображають, минулу злочину подію» [58, с. 26]. Слід зазначити, що вказане твердження можна застосувати й до негативних обставин, зокрема до подій що їм передують. Оскільки негативні обставини є відображенням інсценування, то можна говорити про те, що інсценування є певним джерелом негативних обставин. Для цього необхідно розмежувати процес формування негативних обставин на певні етапи.

Перший етап. Реалізація злочину, яка залишає в навколишньому середовищі сліди – об’єктивне відображення.

Другий етап. Під час реалізації інсценування злочинець має дослідити обстановку злочину, визначити те, які її елементи вказують на наявність злочину. Тобто злочинець здійснює суб’єктивне ретроспективне відображення події злочину.

Третій етап. Потім він здійснює перспективне моделювання можливого відображення вказаних елементів у свідомості слідчого. Тобто моделює, які саме елементи об’єктивного відображення події злочину можуть викликати у свідомості слідчого розуміння наявності кримінальної події, тобто здійснює перспективне моделювання суб’єктивного ретроспективного відображення події злочину у свідомості слідчого.

Четвертий етап. Видозмінює обстановку злочину з метою інсценування іншої події, що в ній сталась.

П’ятий етап. Указані в четвертому етапі дії породжують нові об’єктивні відображення, частина яких може слугувати індикаторами наявності інсценування, тобто негативними обставинами.

Шостий етап. Сприйняття слідчим наявної обстановки злочину, в якій він має ідентифікувати два різних об'єктивних відображення різних подій, події злочину, а також події інсценування. Тобто ретроспективне суб'єктивне відображення події злочину та події інсценування.

Таким чином, за наявності негативних обставин в обстановці злочину, як наслідків злочину слід говорити про наявність подвійного об'єктивного відображення – злочинного діяння та інсценування. До того ж слід указати на наявність подвійного суб'єктивного відображення, первинного у свідомості злочинця і вторинного у свідомості слідчого, який здійснює розслідування кримінального правопорушення.

Отже при розслідуванні, слідчий першочергово стикається з наслідками злочину, які зі свого боку відображають спосіб вчиненого діяння. Тобто при ретроспективному аналізі події злочину слідчий, так би мовити, починає з кінця злочину (у часовому розумінні). До того ж, як зазначають науковці, криміналістичне значення способів вчинення (а також приховування) злочину засновано на властивості їх повторювання при скоєнні однорідних діянь однією й тією же особою (особами) [27, с. 365-366], та типових наслідків таких дій. Однак варто враховувати, що аналогія між способами вчинення різних злочинів однією особою не може бути повною. Виділення ознак способу при аналізі однорідних наслідків злочину дозволяє висувати версії про вчинення даних діянь однією особою або про приналежність злочинця до певної групи осіб.

Спосіб злочину відіграє визначальну роль у формуванні інформації про події злочину і особу, що вчинила його. Тому пізнання способу вчинення злочину можна розглядати як метод практичної діяльності, як один із шляхів встановлення істини у конкретній справі, розслідування якого може, зокрема, йти від встановлення способу вчинення злочину до його розкриття.

Принципова можливість для цього створюється завдяки тому, що кожен спосіб вчинення злочину залишає тільки йому властивий наслідок. Досліджуючи такі наслідки, слідчий на стадії виявлення і розслідування злочину може побудувати уявну модель того, що сталося, висунути версію про спосіб, що застосовувався, а подекуди й версію про особу злочинця. Спосіб вчинення злочинів – елемент не тільки умисних, але і необережних злочинів. Оскільки як умисна так і необережна поведінка є діяльністю особи, вона також призводить до певних наслідків і викликає відповідні зміни в навколишньому середовищі, залишає після себе сліди, за допомогою яких подія може бути розслідувана.

2.3. Обстановка злочину та наслідки злочину

Однією із складових криміналістичної характеристики злочинів є обстановка злочину. У контексті нашого дослідження вивчення обстановки злочину є необхідним для повноцінного розуміння саме наслідків, що пов'язані детермінаційним зв'язком, який існує між вказаними елементами. Тому зупинимося на цьому питанні більш ґрунтовно.

Як і попередні розглянуті категорії, що входять до криміналістичної характеристики злочину, обстановка злочину розглядається не тільки в межах криміналістики, а й іншими науками кримінального циклу: кримінальним правом, процесом тощо. Так, у науці кримінального права обстановка злочину розглядається як факультативна ознака об'єктивної сторони складу злочину. Загалом можна виділити дві групи вчених. Перші розглядають обстановку злочину у вузькому розумінні, тобто сукупність об'єктів або обставин матеріального середовища, де розвивається злочинна діяльність. Так,

М.І. Ковальов розуміє під обстановкою злочину фізичне середовище, де розвивається злочинна діяльність [83, с. 126]. Зі свого боку І.М. Тяжкова розглядає обстановку злочину як сукупність взаємодіючих обставин, за наявності яких вчиняється злочин [130, с. 226]. Р.Г. Каменєв ж визначає обстановку як систему взаємодіючих умов, які відображають багатоманітність навколишнього світу, в яких здійснюється злочинне посягання [77].

Друга група авторів, трактуючи обстановку злочину у широкому розумінні, зазначає, що ця категорія включає в себе й інші факультативні елементи об'єктивної сторони. Наприклад, В.М. Кудрявцев зазначає, що: «обстановка вчинення злочину включає місце, час та інші умови його вчинення, а також загальну історичну та соціально-політичну обстановку» [122, с. 22-23]. А.І. Бойко вважає, що: «при визначенні вказаного поняття необхідно наголошувати не на фізичній, а суспільно-політичній характеристиці обстановки. Це соціальне, а не фізичне середовище, яке існує постійно, але лише при вчиненні деяких деліктів воно потребує особливої оцінки» [26, с. 50]. Варто звернути увагу, що така дефініція є досить дотичною до розуміння, яке наведено в довідковій літературі. Так, у тлумачному словнику української мови обстановка визначається як сукупність умов, у яких що-небудь відбувається; умови життя кого-небудь; становище на місці воєнних дій, зумовлено їх протіканням, співвідношенням бойових сил, їх розташуванням, характером місцевості тощо; меблі, оздоба та предмети побуту, якими обставлено й прикрашено приміщення, житло [194].

У криміналістиці також відсутній уніфікований підхід до розуміння змісту категорії «обстановка злочину», а весь масив дефініцій вказаної категорії за критерієм обсягу її змісту можна умовно поділи на два блоки – вузький та широкий. Так, В.А. Динту зазначає, що: «у вузькому сенсі – це обстановка місця злочину, що виступає як система об'єктів матеріального

світу, у якій був вчинений злочин і яка є носієм інформації стосовно події, що в ній сталась у формі відображення. Вузький підхід до розуміння обстановки злочину був характерним для раннього періоду криміналістики, коли обстановка злочину ототожнювалась з поняттям місця злочину» [62, с. 43]. В середині 30-х років вказувалось, що метою всякого огляду місця злочину є всебічне вивчення його обстановки для з'ясування по виявленим предметам та слідам події, що сталась, обставин при яких вона відбулася, та ознак, що встановлюють особу злочинця [110, с. 64]. У цьому контексті ми погоджуємося з науковцями, які є прихильниками широкого підходу і стверджують, що ототожнення категорій «обстановка злочину» та «місце злочину» є контрпродуктивним, адже поза увагою дослідників залишається значний масив інформації, який містить додаткові відомості або й більш повну інформацію, що необхідний для встановлення повної та об'єктивної картини злочинної події, що відбулася. Такий підхід обмежує можливості вивчення обстановки злочину, оскільки приймає за вихідну величину тільки відображені в об'єктивній реальності матеріальні складові події вчинення злочину і лишає поза увагою інші значимі елементи, які є невід'ємною частиною структури обстановки злочину та характеризують систему умов в яких вчинялись дії з підготовки та приховання кримінального правопорушення [62, с. 43].

Вказане твердження є логічним продовженням того, що подія злочину включає в себе не тільки етап його безпосередньої реалізації, а й етап готування та посткримінальної поведінки. Справедливим буде твердження, що пізнання слідчим події злочину без врахування всіх етапів злочинної діяльності буде мати усічений характер, що не дозволить відтворити всю послідовність дій злочинця. Слід говорити про те, що обстановка злочину більш ширше поняття ніж місце злочину, оскільки обстановка злочину – це не тільки система об'єктів матеріального світу, в яких міститься відображення

події злочину, але й інформація щодо умов, у яких готувався злочин, зовнішніх факторів, що сприяли або перешкоджали події злочину, обставини при яких проходив процес приховування злочину [62, с. 43].

Відповідно до другого підходу, обстановка злочину включає в себе не тільки матеріальне середовище, в якому відбувався злочин, а також й інші фактори, що вплинули на злочинну діяльність у процесі підготовки, вчинення злочинного діяння та подальшого його приховання. У контексті нашого предмету дослідження більш обґрунтованим є використання саме широкого підходу, адже наслідки злочину виникають не тільки в момент його вчинення, а й до та після цього етапу. До того ж в окремих випадках саме вони дозволяють слідчому зрозуміти, як відбувалася подія злочину. Так, В.Ф. Єрмолович поняття обстановки злочинів визначив як: «систему умов й обставин, яка обумовлена різного роду взаємодією між собою до, під час і після скоєння злочинів об'єктів (предметів), явищ, процесів за часом і місцем, а також суб'єктом злочинів та іншими особами, що впливають на настання злочинного результату й ухилення винного від кримінальної відповідальності та покарання» [66, с. 180].

Цікавою є позиція Р. С. Белкіна, який зазначав, що: «обстановка події чи злочину – це конкретна життєва ситуація. Вона включає, крім матеріальної обстановки місця події, різні обставини, що сприяють чи перешкоджають діям цих учасників, хронологічну характеристику події, психологічні відносини, що виникають між учасниками події тощо» [17, с. 140]. О.М. Васильєв і М.П. Яблоков, даючи визначення обстановки вчинення злочинів, одними з перших виділили обов'язкові її елементами поведінку учасників та психологічні зв'язки між ними [30, с. 125]. В.І. Куликов усі елементи обстановки вчинення злочинів об'єднав у дві групи та визначив, що обстановка вчинення злочинів – це система, яка обмежена просторово-

часовими рамками конкретної події злочину, що включає в себе матеріальні (природні та техногенні) та соціально-психологічні елементи об'єктивно оточуючого злочинця та спеціально обраного, пристосованого ним середовища, у якому відбувається злочинне діяння, впливає на формування всіх його структурних елементів та детермінує характер поведінки співучасників злочину й відповідно обумовлює методику розслідування злочину [126, с. 45]. Безумовно на вибір способу дій безпосередній вплив здійснюють фактори як матеріального середовища, так і соціально-психологічного. До того ж злочинець діє не тільки в обстановці яка є статичною, а й в динамічній системі середовища, яка може як сприяти вчиненню злочину, так і перешкоджати.

У цьому контексті необхідно проаналізувати обстановку злочину через її складові елементи структури. Так, В.Д. Берназ, досліджуючи обстановку вчинення злочинів проти власності, до її структури відносить такі елементи: «а) матеріальне середовище, тобто час, місце, об'єкт, макро- і мікропогодні умови; б) організаційно-управлінське середовище, тобто виробничо-функціональні об'єкти, правоохоронні елементи; в) соціально-психологічне середовище: мікроклімат у колективі за місцем роботи, ціннісну орієнтацію, психологічну обстановку за місцем проживання» [22]. У свою чергу А.Н. Халіков до елементів обстановки вчинення злочинів відносить: «час, місце, об'єкт злочинного посягання, склад співучасників, характер їх відносин між собою та з іншими особами, які їх оточують, матеріальні елементи навколишнього середовища, а також зв'язки та залежності, які існують між ними» [220, с. 95]. В.Є. Корноухов [100], В.О. Образцов [156], М.П. Яблоков [109] до змісту обстановки злочину відносять серед інших елементів структури час та місце злочину. На противагу цьому О.С. Саїнчин [182], В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова [115] розглядають час і місце вчинення

злочину, як окремі структурні елементи криміналістичної характеристики злочинів, що не входять до змісту обстановки злочину.

При описі структурних елементів обстановки злочинів М.П. Яблоков зазначає, що: «під обстановкою злочину розуміють систему різного роду об'єктів, що взаємодіють між собою, об'єктів, явищ та процесів, що характеризують умови місця і часу, речові, природно-кліматичні, виробничо-побутові та інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправної поведінки, психологічні зв'язки між ними та інші обставини об'єктивної реальності, що склалися (незалежно або за волею учасників) в момент злочину, які впливають на спосіб і механізм його вчинення, що проявляються в різного роду слідах, що дають змогу будувати висновки про особливості цієї системи та змісту злочину» [30, с. 125].

Автор переконливо зазначає, що для їх виявлення велике значення має модальна інформація з різних носіїв і джерел. Виявлення і дослідження криміналістичної інформації, особливо на початку розслідування, зазвичай дозволяють зібрати істотні відомості про виниклу до і в момент події кримінальної ситуації. Зокрема, за такого роду автономним слідах найчастіше можна отримати такі відомості: які умови і чинники безпосередньо передували злочину, супроводжували його, які були їхні взаємодія, зміст і характер впливу на вчинене діяння; що в обстановці досліджуваної події було спеціально підготовлено злочинцем, а що не залежало від нього; як фактичний стан, що склався до і в момент вчинення діяння був використаний в злочинних цілях, зокрема при виборі способу вчинення злочину; що в цій обстановці сприяло і перешкоджало підготовці, вчиненню і приховуванню слідів злочину і як це враховувалося злочинцем; хто міг створити або скористатися об'єктивною ситуацією, що склалася для вчинення злочину та ін. [30, с. 127]. М.П. Яблоков звертає увагу, що інформація про обстановку скоєння злочину зазвичай є

стрижневою в криміналістичній характеристиці практично будь-якого злочину, бо перетинається з даними про інші її елементи і виступає в якості системо утворюючої основи в рамках такої характеристики. Зазначена обстановка багато в чому визначає і коригує спосіб вчинення злочину і значною мірою позначається на особливостях і структурі його механізму. У ній виявляються окремі важливі особистісні риси злочинця, що формує (частково або повністю) таку обстановку [30, с. 129]. До того ж науковець наголошує, що елементи обстановки злочину залишають різного роду власні сліди, які можуть бути виявлені при криміналістичному аналізі злочину в процесі її розслідування. У контексті предмету нашого вивчення необхідно вести мову не про сліди, що є відображенням лише взаємодії предметів матеріального середовища, а саме про наслідки. Це обґрунтовується тим, що обстановка злочинів включає не тільки матеріальне, а й соціально-психологічне середовище, що після події злочину неодмінно піддається зміні у якості ідеального відображення.

Варто погодитися, що інформація про обстановку злочину, зазвичай, є стрижневою в криміналістичній характеристиці практично будь-якого злочину, бо перетинається з інформацією про інші її елементи і є системо утворюючою в рамках такої характеристики [106, с. 13]. Для з'ясування обстановки злочину велике значення має інформація з різних носіїв і джерел, що свідчать про механізм вчиненого злочину. Саме в межах виявлених наслідків можна отримати конкретні відомості про те, які фактори передували злочину та як вони впливали на вибір способу вчиненого злочину; які підготовчі дії були здійснені злочинцем до події злочину та які обставини виникли незалежно від його волі; що у конкретній обстановці злочину перешкоджало і сприяло до, під час та після вчиненого злочину, а також як це вплинуло на особу злочинця; які негативні обставини злочину були

зафіксовані; хто міг створити або скористатися об'єктивно ситуацією, що склалася для вчинення злочину тощо.

У цьому контексті варто звернути увагу на дефініцію, яку запропонувала професор Л.І. Аркуша. Так, науковець описує обстановку злочину, зазначаючи, що: «вона охоплює більш широке коло явищ, ніж безпосередньо фізичні умови, в яких діє злочинець або злочинна група, і включає крім того, загально історичну та соціальну обстановку, конкретні умови життя і діяльності колективу, в якому був здійснений злочин, а також соціально-економічну ситуацію в країні і стан правового регулювання економічних відносин» [4, с. 67]. Вказане визначення та структурні елементи є найбільш обґрунтованими, адже обстановка злочину дійсно включає крім матеріального середовища і інші фактори, у тому числі, які не мають матеріального вираження, але впливають на вибір способу вчинення злочину, і як результат на наслідки злочину.

Досить схожим є визначення В.Є. Корноухова, який у зміст обстановки злочину включає: «матеріальні, соціальні та психологічні елементи навколишнього середовища. Так, перша група – це матеріальне середовище, до якого включив такі елементи як час, місце, об'єкт, макро- та мікро погодні умови; друга – організаційно-управлінське середовище: виробничо-функціональні об'єкти та правоохоронні елементи; третя група об'єднана елементами соціально-психологічного середовища: мікроклімат в колективі за місцем роботи, ціннісна орієнтація, психологічна обстановка за місцем проживання» [100, с. 13]. Зі свого боку науковці Одеської школи зазначають, що в обстановку злочину входить також характеристика зв'язків і відносин між усіма учасниками злочину, у тому числі між злочинцем і потерпілим: знайомство, споріднення, виробничі і побутові стосунки, негативне ставлення до потерпілого тощо [205, с. 69].

Варто погодитися з В.А. Динту, що в структуру обстановки доцільно включити морально-психологічне середовище, у якому відбувалась злочинна подія, однак обмежити його часовими рамками підготовки, вчинення та приховання злочину. Вчена зазначає, що морально-психологічне середовище – це сукупність психологічних та моральних станів, настроїв, стосунків між людьми та особою злочинця у період підготовки, реалізації та приховування злочину [62, с. 43]. У своєму дисертаційному дослідженні науковець зазначає: «Обстановка злочину, як елемент криміналістичної характеристики злочинів відповідає усім вимогам, що висуваються для структурної складової останньої. Так, по-перше, обстановка злочину є системою у якій за допомогою відображення формується інформація про обставини кримінального правопорушення та в залежності від властивостей обстановки зберігається в ній певний проміжок часу. Таким чином, обстановка злочину є джерелом криміналістично важливої інформації. По-друге, обстановці злочину притаманний типовий характер, тобто наявність обстановки злочину для будь-якого злочину обов'язкова, оскільки злочин не може бути вчинений за межами відповідних умов та реалій дійсності. По-третє, обстановка злочину взаємодіє з іншими елементами характеристики, як детермінуючий фактор, безпосередньо або опосередковано впливаючи на вибір способу злочину, на поведінку особи злочинця та потерпілого, на обрання об'єкту злочину та ін. У свою чергу, елементи характеристики впливають на обстановку злочину, змінюючи її первинний стан і залишаючи в ній сліди взаємодії. По-четверте, обстановка злочину, як елемент системи криміналістичної характеристики злочинів не суперечить принципу вихідного мінімуму елементів системи, оскільки не може бути визначена через інший елемент системи» [62, с. 40–41].

Також, І.М. Букаєва звертає увагу, що орім матеріально-фізичних елементів обстановки вчинення злочинів існують: «соціальні елементи, серед

яких ми виділяємо соціально-психологічну природу елементів обстановки вчинення злочинів. Під соціально-психологічними елементами розуміються психологічні стани й поведінка, особливо неправомірна, що є обставинами, умовами, які виступають зовнішніми факторами щодо злочинця й були використані або пристосовані ним для реалізації злочинного наміру» [28, с. 58-59]. Розкриваючи соціально-психологічні елементи обстановки, погоджуємося з В.Є. Корноуховим, який до них відніс: «мікроклімат у трудовому колективі, ціннісну орієнтацію, психологічну обстановку за місцем проживання» [100]. Саме обстановка впливає на вибір певного способу вчинення злочину, тим самим визначаючи наявність і ступінь суспільної небезпеки злочинного посягання. Тобто, здатність злочину завдати шкідливого результату суспільству залежить не лише від способу його вчинення, а й від наявних умов.

Для підтвердження вказаної тези варто звернути на подію злочину, що описана у вироку Петриківського районного суду Дніпропетровської області від 13 листопада 2015 року по справі №187/1522/15-к. Так, 13.08.2015 близько 09 годин 00 хвилин обвинувачений, реалізуючи раптово виниклий злочинний умисел, спрямований на задоволення своєї статевої пристрасті, зайшов до житлового будинку, де в цей час знаходилась потерпіла, взявши зі столу кухонний ніж та демонструючи його, погрожуючи застосуванням фізичного насильства, ізолювавши таким чином від оточуючих, пригнічуючи волю до опору потерпілої, зняв з останньої верхній одяг та нижню білизну. Після цього намагався вступити з нею в статеві зносини природнім способом всупереч її волі, але не досягши статевого збудження не зміг здійснити статевий акт [39].

У контексті цього прикладу прослідковується як морально-психологічне середовище, у якому відбувалась злочинна подія, так і взаємозв'язок із іншими елементами криміналістичної характеристики – особою злочинця. Вказане ще

раз підкреслює, що елементи обстановки злочину знаходяться у різних видах зв'язку, як функціональних, так і кореляційних. Тобто зміна одного впливає на зміну інших. Варто погодитися з науковцями, що при взаємодії обстановки злочину з іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів лишаються сліди відображення як в самій обстановці злочину, так і в системі, яка з нею взаємодіяла. Тобто зміна середовища, будучи відображенням події злочину, результатом взаємозв'язку об'єктів, що беруть участь в акті відображення, є кінцевою фазою цього процесу [15, с. 90, 94]. Саме під час взаємодії суб'єкта злочину з обстановкою та об'єктом посягання утворюються наслідки, які відображають певну інформацію про подію, що відбулася.

Безумовно, кожен злочин вчиняється у тій чи іншій обстановці при взаємодії різного роду факторів. У зв'язку з цим поняття обстановки злочину є фундаментальним, як з точки зору науки, так і практичної діяльності, що пов'язане з питанням оптимізації як практичної, так і науково-дослідницької криміналістичної діяльності. Значення та зміст обстановки злочину визначається через диференціацію об'єктивного матеріального та соціально-психологічного середовища, які є елементами структури обстановки та ключових обставин, що підлягають з'ясуванню при розслідуванні (час доби, день тижня, місяць, місце злочину, погодні умови, соціального статусу особи, соціальних зв'язків тощо).

У криміналістиці окремі елементи обстановки можуть використовуватися як підстава для класифікації злочинів на криміналістичній основі при створенні методик виявлення та розслідування злочинів. Звичайно всі злочини є індивідуалізовані у контексті відмінності реальних складових криміналістичної характеристики. Все при аналізі значного масиву емпіричного матеріалу можна прослідкувати певні закономірності вчинення злочинів та відповідно їх наслідків., тобто стійкі, необхідні, зв'язки елементів,

що повторюються у схожих за змістом подіях злочинів. Саме такі зв'язки між елементами криміналістичної характеристики у деяких випадках відносяться до категорії однозначних. Загалом такі зв'язки існують між готуванням, подією та посткримінальної поведінкою особи, яка вчиняє злочини будь-якої категорії. Більш детально такий зв'язок та місце у ньому наслідків злочину було описано в підрозділі 2.2. Органічний зв'язок існує між злочинною та іншими видами соціальної поведінки особи, що означає, що злочинна діяльність не знаходиться ізольовано, вона так би мовити вплетена у поведінку особи загалом, що зумовлює появу типових наслідків. Тобто окремі наслідки навіть соціально-прийнятної поведінки можуть свідчити про окремі аспекти події злочину. Обґрунтованим вбачається необхідність вивчення і опис не тільки злочинної діяльності, а й пов'язаних з нею інших видів людської діяльності. Це пояснюється тим, що в реальному житті один вид діяльності пов'язується з іншим. Послідовний процес взаємодії певних відносин обумовлює новий вид діяльності, в той же час виступаючи у вигляді продовження, розвитку одного або декількох видів діяльності, що передували йому. Різні види діяльності можуть не тільки переходити один в інший, але і взаємодіяти, зливатися, утворюючи часом складні структури. Подібність окремих компонентів злочинних і незлочинних видів діяльності, пов'язаних так чи інакше між собою, дозволяє встановлювати невідомі види діяльності.

Систематизація і вивчення видів діяльності, що мають криміналістичне значення може здійснюватися стосовно окремих елементів системи кримінальної діяльності. Справа в тому, що як і вся система, так і кожен її елемент не виникають з нічого. Не всі елементи криміналістичної характеристики вичерпують свій зміст, припиняють реальне функціонування і в посткримінальний період. Сказане насамперед стосується суб'єкта злочину, тих видів поведінки і діяльності в до- і посткримінальні періоди, учасником

яких він був (як в сфері виконання професійних функцій, так і в побуті). З ними нерідко пов'язане формування його антигромадських установок, специфічних особистісних рис і схильностей, життєвих планів і засобів їх реалізації, способу життя, найближчого оточення, злочинних навичок тощо. У багатьох випадках життєдіяльність злочинців в період до, під час і після вчинення злочину пов'язані з іншими елементами злочину [134].

Стійкі закономірності зв'язків існують між різними злочинами у контексті однієї злочинної діяльності. Так, між супутніми і основними [61], предикатними та основними. Наприклад, при вчиненні шахрайства в сфері обороту житлової нерухомості основним злочином виступає шахрайство, а супутніми – підробка документів тощо. Фактично без вчинення супутніх злочинів неможливо реалізувати основний злочинний намір, а тому наслідки відображають, як етапність реалізації умислу, а також дозволяються встановити і всіх причетних осіб. Якщо виходити з загального тлумачення слова «сприяти», обставини, що сприяли вчиненню злочину, можуть складати три групи: обставини, що виступали причинами вчинення злочину; обставини – умови злочину; обставини – привід [235]. Для обстановки злочину панівне значення має саме друга група, оскільки саме умови, в яких вчинявся злочин та проходив процес приготування та подальшого приховування слідів його вчинення, мають значення для змісту обстановки злочину [62, с. 43].

В процесі дослідження обстановки злочину може бути виявлена безкінечна множина обставин, що сприяли вчиненню злочину, але значення мають лише ті обставини, що безпосередньо об'єктивно або закономірно обумовили або вплинули на вчинення злочину. Залежно від можливості та правильності прогнозування обстановку злочину можна поділити на: а) передбачувану, тобто, сукупність процесів та явищ, зміну та перспективу розвитку якої в майбутньому можна визначити, беручи за основу дані, що є на

момент здійснення прогнозу; б) непередбачувану, тобто сукупність процесів та явищ, ймовірність наявності яких стає відомою безпосередньо в момент вчинення злочинного діяння або подальшого приховання [62, с. 43].

Як уже зазначалося, кореляційний зв'язок існує між обстановкою злочину та її наслідками. Варто звернути увагу, що наслідки злочину – це зміни в навколишньому матеріальному середовищі та ідеальні відображення, які виникають внаслідок події злочину та містять в собі інформацію про слідову картину та злочинний результат. Тобто такі зміни настають на всіх етапах злочинної діяльності, обмеженої стадіями готування, події злочину та посткримінальної поведінки. У зв'язку з цим наслідки, що виникають на етапі готування, впливають на етап замаху і на посткримінальну поведінку.

З цієї ж точки зору досить цікавими для вивчення є закономірні зв'язки, що існують між способами вчинення тих чи інших категорій злочинів та певними типами злочинців, використаними злочинцями знаряддями і наслідків їх застосування, злочинними цілями і засобами їх досягнення, особистими якостями злочинців і вибором ними певних способів підготовки, вчинення і приховування злочинів, предметами злочинного посягання і способами вступу з ними у взаємодію, певними видами викраденого майна і формами, каналами їх реалізації.

Досить цікавою є позиція Д.А. Турчина, що: «поділ матеріального середовища обстановки злочину (в залежності від механізму проходження стадій вчинення злочину) можливий на цілісне, яке розглядається як єдність усіх стадій розвитку механізму вчинення злочину; безперервне, таке що має плавний перехід від стадії підготовки до стадії вчинення, а потім приховування злочину; роздільне, котре містить відносно самостійні підсистеми» [212, с. 24]. Аргументовано В.А. Динту класифікує обстановку злочину залежно від стадії реалізації злочину на: «а) обстановку на стадії

готування до злочину; б) обстановку злочину на стадії його вчинення; в) обстановку злочину на стадії його приховування» [62, с. 43].

В залежності від характеру стійкості змін її елементів можна поділити обстановку злочину на: а) відносно статичну – це обстановка, рух елементного складу якої за визначений проміжок часу та встановлений відрізок простору здійснюється дуже повільно або не вчиняється зовсім; б) динамічну, внутрішні елементи якої знаходяться в постійному русі [62, с. 43].

Також в залежності від характеру впливу на реалізацію злочинного діяння можна поділити обстановку на таку, що сприяє діяльності злочинця (так звана сприятлива обстановка) – сукупність матеріальних та нематеріальних явищ та процесів, що безпосередньо або опосередковано сприяють реалізації злочинного задуму; обстановку, що негативно впливає на можливість реалізації злочинного задуму, ускладнює його реалізацію – так звану несприятливу обстановку [62, с. 43].

Одним із складових обстановки злочину, на які слід звернути особливу увагу, є негативні обставини злочину. У цьому контексті варто виділити, що якщо сліди є підтвердженням взаємодії обстановки злочину з іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів, тоді можливо припустити, що їх відсутність також може бути джерелом криміналістичної важливої інформації. Однак, слід відрізняти поняття «відсутні сліди» і «відсутність слідів» [124]. Вказане свідчить, що наслідки злочинів формуються завжди. Тобто і відсутність слідів також є наслідком, на яку варто звертати особливу увагу слідчому.

У криміналістичному вченні відсутні сліди пов'язують з таким поняттям, як негативні обставини. Так, Р.С. Белкін зазначав, що: «штучне створення особою, що зацікавлена в певному закінченні слідства, обстановці, яка не відповідає тому, що фактично сталося на цьому місці події. Інценування може

переслідувати наступні цілі: а) створення видимості вчинення в певному місці іншого злочину і приховання ознак справжньої події; б) створення видимості події, що сталася на даному місці, що не має кримінального характеру, для приховання вчиненого злочину; в) створення видимості вчинення злочину для приховання фактів аморальної поведінки, безпечності та інших вчинків, що не мають кримінального характеру; г) створення у слідчого помилкового уявлення про окремі деталі фактично вчиненого злочину або про окремі елементи його складу: інсценування вчинення злочину іншою особою, в інших цілях і з інших мотивів, в іншому місці, в інший час і т.п.» [132, с. 55]. Щодо видів інсценування та їх співвідношення з наслідками злочину більш детально було описано в підрозділі 2.2.

Варто погодитися з професором В.Ю. Шепітьком, що: «негативні обставини – фактичні дані, які суперечать природному ходу подій або звичайному положенню речей; суперечать характерному механізму вчинення злочину, а також версіям слідчого» [232, с. 137].

Також погоджуємося з В.А. Динту, яка зазначає, що: «негативні обставини, є об'єктивно існуючим елементом навколишнього середовища. Закономірність їх походження схожа з механізмом з'яви інших фактичних даних. Їхня різниця полягає в тому, що вони з'являються в результаті діяльності злочинця, що спрямована на зміну сприйняття інформації щодо події злочину, тобто інсценування. Що стосується функції слідчого, щодо механізму появи негативних обставин, слід зазначити, що його діяльність спрямована на вивчення навколишнього середовища, в якому відбулась якась подія» [62, с. 43]. Дослідження починається з очевидних даних. Потім за допомогою розумової діяльності слідчий робить висновок, чи відповідають виявлені фактичні дані закономірностям механізму їх утворення. При виявленні суперечностей між отриманою інформацією і «звичайним в даній

ситуації ході речей» слідчий приходить до висновку про наявність інсценування [21, с. 64].

Таким чином, слідчий досліджує навколишнє середовище та виявляє наявність у ньому протиріч. Тобто, присутність останніх об'єктивно обґрунтована, а від слідчого залежить тільки їх встановлення і подальше правильне тлумачення інформації, що вони в собі містять. З наведеного вище вбачається, що слідчий є суб'єктом виявлення негативних обставин, що виключає можливість його участі в їх появі [62, с. 43].

Науковці зазначають, що: «при інсценуванні обстановка злочину піддається впливу, яке спрямоване на її видозміну, в результаті якого утворюється нова обстановка, але вже події, що інсценується. До того ж, повністю знищити реальну обстановку злочину не представляється можливим. В результаті чого, утворюється певне нашарування. У систему об'єктивної обстановки злочину впроваджується обстановка інсценованої події. Тобто вони співіснують паралельно. І тільки при існуванні двох вищевказаних систем стає можливим поява негативних обставин. Слід говорити про те, що сліди, які розглядаються, як негативні обставини, залежно від їх наявності або відсутності в обстановці злочину можна розділити на два види: наявні сліди і відсутні сліди» [62]. Варто погодитися, що: «наявні сліди – коли злочинець змінює обстановку злочину шляхом додавання в її структуру нових елементів у вигляді об'єктів, або слідів – відображення взаємодії з певними системами. Так само слід говорити про те, що наявні сліди можуть мати випадковий характер походження, тобто їх поява в обстановці злочину не обумовлена цілеспрямованою діяльністю злочинця. Вони є відображенням його дій, що спрямовані на зміну обстановки злочину. Їх поява в обстановці злочину носить імовірнісний (випадковий) характер». У свою чергу: «відсутні сліди – це ті

сліди, які з огляду на закономірність механізму певної дії, повинні були бути в обстановці злочину, однак, на момент її дослідження відсутні» [62.]

Досліджуючи обстановку вчинення приховування злочинів слідчий повинен враховувати, що особливістю місця їх вчинення є те, що комплекс дій із приховування злочину часто відбувається в декількох місцях. Наприклад, предмет злочинного посягання, труп та знаряддя злочину були сховані в різних місцях. Результати узагальнення практики розслідування приховування злочинів свідчать про те, що часто приховування злочинів починається з місця вчинення причинного злочину. Окрім того, об'єкти приховування можуть переховуватися декілька разів [227].

Отже, на підставі проведеного вивчення та співвідношення із іншими елементами криміналістичної характеристики, видається обґрунтованим стверджувати, що наслідки злочину є одним із елементів криміналістичного характеристики злочинів. Це пояснюється тим, що наслідки злочину є результатом взаємодії всіх елементів механізму злочину, які відображають інформацію особу злочинця, спосіб його вчинення та обстановку у якій відбулася злочинна діяльність. Між наслідками злочину та особою злочинця існує тісний взаємозв'язок та залежність. Так, центральним елементом вивчення в процесі розслідування злочину є саме особа злочинця з її особистісними ознаками, що існують в нерозривній єдності. Набір таких ознак та властивостей є суто індивідуальним для кожної особи, однак піддається класифікації та типології, що створює передумови до розвитку криміналістичних напрямів досліджень розслідувань конкретних типів або груп злочинів, де критерієм спорідненості є саме наслідки злочину. Варто звернути увагу, що при проведенні розслідування, слідчий першочергово стикається з наслідками злочину, які зі свого боку відображають спосіб вчиненого діяння (ретроспективний аналіз події злочину). Саме спосіб

злочину відіграє одну із визначальних ролей у формуванні інформації про подію злочину і особу, що вчинила його. Пізнання способу вчинення злочину, що здійснюється в органічному поєднанні із наслідками, можна розглядати як метод практичної діяльності, як один із шляхів встановлення істини у конкретній справі. Принципова можливість для цього створюється завдяки тому, що кожен спосіб вчинення злочину залишає тільки йому властивий наслідок. При взаємодії суб'єкта злочину з обстановкою та об'єктом посягання певним способом утворюються наслідки, які відображають інформацію про подію, що відбулася. Обстановка злочину розглядається не лише як матеріальне, а також як морально-психологічне середовище, у цьому проявляється взаємозв'язок із іншими елементами криміналістичної характеристики, а саме особою злочинця та наслідками злочину. Тобто існують закономірні зв'язки між певними видами обстановки вчинення тих чи інших категорій злочинів та певними типами злочинців, використаними злочинцями знаряддями і наслідків їх застосування, злочинними цілями і засобами їх досягнення, особистими якостями злочинців і вибором ними певних способів підготовки, вчинення і приховування злочинів, предметами злочинного посягання і способами вступу з ними у взаємодію. Особливу увагу варто звернути на негативні обставини злочину. Так, якщо сліди є підтвердженням взаємодії обстановки злочину з іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів, тоді їх відсутність також може бути джерелом криміналістичної важливої інформації, і є одним із видів наслідків злочину. Наведені обставини вказують на наявність штучно створених елементів в обстановці злочину, функціональна спрямованість яких передбачає введення в оману слідства. За наявності негативних обставин в обстановці злочину, як наслідків злочину слід говорити про наявність подвійного об'єктивного відображення – злочинного діяння та інсценування.

РОЗДІЛ 3. ВИКОРИСТАННЯ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИНУ У РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

3.1. Значення наслідків злочину у конструюванні слідчих версій та ситуацій

Дослідження наслідків злочину має не тільки теоретичну основу в якості виділення їх як окремої складової криміналістичної характеристики злочинів, а й прикладне, що дозволяє виробити нові підходи до систематизації наявних знань та методик розслідування злочинів, у тому числі при формуванні системи слідчих та тактичних дій. Наслідки злочину є стрижневою категорією та первинним елементом, з яким стикається слідчий на всіх етапах розслідування злочину. На підставі наявності або відсутності наслідків злочину можна висувати припущення про наявність або відсутність події злочину. У зв'язку з цим у цьому підрозділі основна увага буде присвячена дослідженню змісту та значення наслідків злочину у конструюванні версій при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Для термінологічної точності та одноманітності проаналізуємо основні категорії, що будуть використовуватися у цьому підрозділі. Так, побудова версій є складовим елементом криміналістичної методики розслідування злочинів. У науковій літературі, зазначають, що криміналістична методика – це розділ науки криміналістики, який представляє собою сукупність технічних засобів, тактичних прийомів, методичних рекомендацій (правил) і наукових положень (закономірностей, принципів), розроблених на їх основі практичних рекомендацій (алгоритмів, програм), які повинні забезпечити оптимальну організацію розслідування і попередження окремих видів злочинів із суворим

дотриманням вимог законності [143, с. 388-389]. В.О. Маркусь зазначає, що методика як правило включає такі складові: методичне значення кримінально-правового поняття складу злочину і криміналістичної характеристики злочину; методичне значення кримінально-процесуального поняття предмету доказування і криміналістичного поняття обставин, що мають значення для справи; відображення поетапності розслідування при конструюванні методики; методичне значення питань організації розслідування; побудову версій і планування розслідування в діяльності правоохоронних органів з розкриття (розслідування) злочинів; використання спеціальних знань у рамках методики розкриття (розслідування) злочинів; зв'язок методики розкриття (розслідування) злочинів і методики їх попередження [143, с. 388-389]. Також у науці існує більш широка структура окремих (спеціальних) методик розслідування різних видів злочинів, яка включає криміналістичну характеристику цього виду злочину; обставини, що належить з'ясувати (доказати); особливості порушення кримінальної справи; першочергові слідчі дії і оперативно-розшукові заходи; описання типових слідчих ситуацій на стадії виявлення злочину та етапах його розслідування; побудову слідчих версій; організацію планування розслідування; профілактичні дії слідчого при розслідуванні конкретного злочину [143, с. 392].

З наведених позицій науковців, що описували структуру, чітко простежується, що вироблення ефективної методики корелює з предметом нашого дослідження – наслідками злочину, як самостійним елементом криміналістичної характеристики злочину, так і як реальними змінами матеріального середовища та ідеального відображення. Варто звернути увагу, що побудова кожної методики повинна здійснюватися на основі принципів, що визначають її ефективність, об'єктивність та законність. Тому до таких принципів варто віднести відповідність закону; наукову обґрунтованість, чітке

дотримання етапів та стадій проведення слідчих та оперативно-розшукових дій, врахування обставин слідчої ситуації та об'єктивності.

Не менш дискусійним у криміналістиці є значення категорії «версія». Так, в Академічному тлумачному словнику зазначено, що версія – це один з кількох різних переказів, викладів або одне з тлумачень якогось факту, події [193, с. 331]. О.В. Лускатов, зазначає, що: «версія представляє собою одне з можливих пояснень розслідуваної події в цілому або окремих її обставин. Вона будується на основі тих даних, які є в розпорядженні слідчого, а оскільки їх недостатньо, щоб повно й вірогідно встановити всі обставини, що його цікавлять, допускається кілька припущень-пояснень, тобто висувається кілька версій. Всі вони являють собою судження, які можуть бути як помилковими, так і правильними» [27, с. 210-212]. У цьому контексті зміст версії дотичний до категорії «гіпотеза». Так, Г.В. Москаленко звертає увагу, що: «версію в криміналістиці називають й методом пізнання, й тактичним прийомом, й інтегральною ідеєю, й ідеальною інформаційно-логічною моделлю, й різновидом гіпотези. Слідча версія і гіпотеза мають загальну логічну структуру і є основною логічною формою розумової діяльності при розслідуванні фактів і здобутті нового знання. В загальному вигляді відмінність між вказаними категоріями полягає в тому, що слідча версія висувається, коли є достатні підстави для припущення про вчинення злочину, гіпотеза з приводу будь-яких явищ і подій природи і суспільства» [150]. Тобто слідча версія має більш вузьке значення, що обмежується конкретними фактами по справі, як правило наслідками злочину. До того ж слідчі версії відрізняються від гіпотези тим, що спрямовані на встановлення об'єктивної інформації про подію злочину, а не направлення встановлення загальних закономірностей, наприклад, поведінки особи злочинця.

Тобто криміналістична версія: «це обґрунтоване припущення про факт, явище або групу фактів, явищ, що мають або можуть мати значення для розслідування. Версія вказує на наявність і пояснює походження цих фактів, явищ, їх зміст й зв'язок між собою» [225, с. 234], що мають значення для розслідування події злочину. А.М. Ларін звертає увагу, що: «слідчою версією є таке припущення відносно ще не існуючої події, що розслідується, або елементів складу злочину та їх ознак, яке засноване на аналізі всієї сукупності фактичних даних, що є у розпорядженні слідчого до моменту висунення цього припущення. Версія є гаданим висновком зі всієї сукупності обставин, що пов'язані з подією злочину» [131, с. 15].

У свою чергу Г.В. Москаленко, аналізуючи зміст вказаної категорії, зазначає, що: «слідча версія – це не просто можливе припущення, а об'єктивне, можливе, реальне в даній слідчій ситуації пояснення обставин, що розслідуються. Тому вона висувається лише за наявності якоїсь сукупності фактів» [150]. Досить схожим є визначення І.М. Лузгіна, який визначає версію як: «обґрунтоване припущення відносно події злочину, його окремих елементів або про походження і зв'язок доказових фактів» [135, с. 16]. Конкретизуючи дефініцію категорії «версія», Л.О. Сергєєв звертає увагу, що: «версія це – обґрунтоване фактичними даними та таке, що підлягає перевірці одне з припущень слідчого відносно суті події злочину або окремих його сторін і обставин, що розслідуються, правдоподібно пояснююче встановлені у кримінальній справі факти» [191, с. 19]. С.Ю. Якушин визначає вказану категорію, як: «індуктивний висновок слідчого у формі припущення, заснований на фактичних даних про подію злочину і його окремих обставин, що підлягає перевірці за логічними правилами дедукції» [244, с. 55].

Варто погодитися з Р.С. Белкіним, що: «слідчу версію можна визначити як самостійний специфічний криміналістичний засіб (криміналістичний метод

розслідування), яким користується слідчий для пізнання і доведення об'єктивної істини в попередньому слідстві. Це засіб, або метод, полягає в побудові і перевірці слідчим всіх вірогідних на зібраних матеріалах припущень про форми зв'язків та причин окремих явищ події, що розслідується, як реально можливих пояснень, встановлених до теперішнього часу фактів, а також обставин, пов'язаних із даною подією, які можуть знадобитися для перевірки старих і пошуку нових фактів» [11, с. 31]. Тобто версії становлять логічну, процесуальну й тактичну основи планування розслідування [10, с. 360].

Професор М.П. Яблоков у контексті дослідження версій злочину зазначає, що: «для того, щоб швидше здійснити перехід від імовірнісних до достовірних знань, використовується гіпотетичне мислення суб'єкта пізнання. Основною формою такого пізнання є гіпотеза. У криміналістичному пізнанні події злочину основним його інструментом є криміналістична версія, як різновид приватної гіпотези, тобто гіпотези, застосованої на кількох фактах або окремому соціальному явищу, яка мала місце в минулому. У зв'язку з цим побудова версій та їх перевірка перетворюються в один з власне криміналістичних методів пізнання події злочину» [106, с. 53-54]. У цьому контексті варто звернути увагу на сучасні дослідження конструювання та перевірки гіпотез. Так, О.М. Заєць досліджуючи оперативний кримінальний аналіз, зазначає, що: «метою збирання та аналізу інформації є створення та перевірка гіпотез і висновків щодо минулих, теперішніх і майбутніх протиправних дій, включаючи опис структури та сфери діяльності злочинних груп і передачу керівному складові чіткої інформації, що стосується оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій» [71, с. 18]. Варто погодитися з науковцем, який вивчаючи методи використання системного аналізу в юриспруденції стверджує, що: «метою застосування системного

аналізу до конкретної проблеми є підвищення ступеня обґрунтованості рішення, що приймається. Його основна функція полягає у виділенні таких ознак події, що могли б бути прийняті як підстава для об'єднання, систематизації фактів, розташування їх у відповідному порядку (хронологічному, функціональному, структурному і т.п.), який тим чи іншим чином характеризує визначену сторону розвитку досліджуваної події. За допомогою системного аналізу встановлюються протилежні властивості, тенденції події, що є сторонами визначених протиріч і дозволяють розкрити внутрішнє джерело розвитку події» [245]. Вказане є доцільним і при екстраполяції на наш предмет вивчення.

Висування версій доцільно й тоді, коли доказова інформація не дозволяє однозначно та обґрунтовано дійти достовірного висновку про подію злочину. В таких випадках версія стає первісним вихідним відображенням досліджуваних фактів [131, с. 13] вихідним моментом процесу пізнання, що визначає його напрямок і мету, конкретні засоби й очікувані результати [15, с. 493].

Як зазначає Ю. Чорноус, криміналістична версія має відповідати таким критеріям: «бути реальною; можливою для перевірки; обґрунтованою встановленими фактами; відносно простою, із чіткою й однозначною формулою; стосуватися більш широкого кола фактів, що встановлюються в процесі розслідування кримінального правопорушення» [225, с. 311]. Варто погодитися із висновком О.М. Цільмак, що: «здійснюючі класифікацію фактичних даних або характеристик злочинного явища суб'єкти досудового розслідування повинні чітко визначитися з критеріями класифікації. Слід зазначити, що критерії повинні бути чіткими, однозначними, не розпливчатими. Вони можуть бути складними та включати у себе декілька

параметрів досліджуємого явища або об'єкта, однак вони повинні бути логічними та зрозумілими» [224].

Формування версій є принципово важливим для проведення повного та об'єктивного розслідування та впливає на планування роботи правоохоронних органів. П. Кудлай стверджує, що: «планування в роботі слідчого є програмно-цільовим, організуючим і дисциплінуючим початком його діяльності. Програмно-цільовим, тому що воно не просто дає перелік заходів, а й формує мету (завдання) діяльності, ієрархію, порядок реалізації завдань і організаційно-матеріальне забезпечення. Дисциплінуюче значення планування полягає в тому, що слідчий у передбачені планом терміни повинен виконати намічені ним слідчі (розшукові) дії та інші заходи» [120]. Як слушно зазначив В. Галаган: «за грамотного і повного складання плану розслідування в кримінальному провадженні будуть цілком відображені всі заходи, а тому складати план кожного виду діяльності або їх сукупності окремо немає необхідності. Незважаючи на те, що кожен напрям може мати різну вихідну інформаційну базу, елементи або етапи, засоби досягнення мети цілком можуть збільшуватися в окремих розділах плану» [45, с. 83-84]. У зв'язку з цим варто відзначити, що на цьому етапі розслідування необхідним виконання конкретних типових завдань для будь-якого розслідування. Так, це аналіз та оцінка обставин вчиненого злочину; перевірка типових версій про подію злочину, висунутих на підставі відомостей, наявних на момент ухвалення рішення про початок кримінального провадження; невідкладний збір та закріплення доказів, що можуть бути втраченими; вжиття необхідних заходів для розшуку і затримання особи (осіб), підозрюваної у вчиненні злочину, «по гарячих слідах»; вжиття заходів для компенсації шкоди, завданої злочином; з'ясування обставин, що зумовили скоєння злочину.

Варто звернути увагу, що під час визначення послідовності проведення окремих слідчих (розшукових) дій слідчому необхідно керуватися не тільки організаційними, а й тактичними міркуваннями. Перевага повинна віддаватися діям і заходам, несвоєчасне проведення яких може призвести до знищення доказів та їхніх джерел. Зазвичай насамперед виконуються ті дії, які забезпечують перевірку всіх або більшості висунутих версій, оскільки без їх проведення подальша робота в кримінальному провадженні стає безсистемною. Водночас варто дотримуватися принципу одночасного і паралельного виконання необхідних слідчих (розшукових) дій та інших заходів [25, с. 98].

У контексті нашого дослідження видається перспективним використання тактичного аналізу при плануванні та прогнозування. Варто погодитися з О.М. Цільмак, що: «тактичний аналіз являє собою метод аналізу даних з центром навколо короткострокових і середньострокових проблем, що покликаний виявити закономірності, особливості та специфічні елементи в серії злочинів. Тактичний аналіз ідентифікує підозрілі ознаки, підозрілих осіб та груп осіб, підозрілі зв'язки між декількома фактами (чинниками), сфери чи ділянки території з високим потенціалом кримінальної активності (гарячі точки), типи людей, схильних стати жертвами злочинів та сприятливі проміжки часу для злочинних проявів» [98]. Тактичний аналіз дозволяє побудувати складну систему взаємозв'язків між всіма елементами криміналістичної характеристики злочину, в тому числі з наслідками.

У змістовній взаємодії дефініцій наслідків злочину та версій злочину варто відзначити, що це категорії різного порядку. Однак вони перебувають у тісному взаємозв'язку. Так, саме за допомогою версій на підставі наявних наслідків злочину слідчий планує хід розслідування, а також пізнає в

ретроспективному ключі подію злочину. Розглянемо зв'язок наслідків злочину та версій більш детально.

У процесі побудови версій наслідки злочину займають центральне місце. Так, на підставі наслідків злочину слідчий здійснює аналіз події, що відбулася та первину кваліфікацію злочину. Наслідки злочину відображають первину інформацію про подію злочину, що відбулася. Носіями такої інформації є результат дій особи злочинця (наприклад, зникнення людини), обстановка злочину (наприклад, сліди крадіжки в квартирі), а також ідеальні відображення про подію злочину (наприклад, свідки повідомили про злочин). На підставі первинної інформації слідчий визначає типові версії події, що відбулася для здійснення ефективного планування розслідування та прогнозування дій злочинця, що можуть бути пов'язані, у тому числі, з протидією розслідування. На підставі виявлення нових наслідків злочину, що не були на первинному етапі версії можуть змінюватися та уточнюватися.

Як зазначає М.П. Яблоков, версія, як методичний інструмент пізнання у криміналістичній діяльності, є багатоаспектною. З точки зору теорії моделювання криміналістичну версію можна умовно визначити як: «ідеальну інформаційно-логічну (імовірнісну) модель суті розслідуваної події і її окремих обставин. Стає очевидним, що версія відображає дійсність не дзеркально, а з тим або іншим ступенем наближення до цього» [106, с. 53-54]. Загалом у науці вчені пропонують визначати певні вимоги до планування розслідування, серед яких конкретність, реальність, ситуативність, індивідуальність, динамічність. Так, Ю. Комаринська звертає увагу, що: «конкретність передбачає наявність у плані розслідування чітких завдань із перевірки слідчих версій, а також необхідних у зв'язку із цим слідчих (розшукових) дій та інших заходів. Реальність планування розслідування виражається насамперед в обґрунтованості слідчих версій. Індивідуальність

планування проявляється в тому, що план розслідування необхідно складати з урахуванням усіх особливостей розслідуваного злочину. Ситуативність планування розслідування передбачає врахування конкретної слідчої ситуації, яка склалася на момент планування. Принцип динамічності означає, що складений план не є остаточним, і, залежно від тих чи інших обставин, може бути змінений і доповнений у процесі розслідування» [89, с. 91-92].

Як зазначають М.Ю. Будзієвський, О.В. Лускатов: «криміналістичні версії тісно пов'язані із плануванням. Роль версій стосовно плану розслідування є визначальною, вони становлять його логічну основу і є тими напрямками розслідування, які обумовлюють формування в плані комплексу слідчих (розшукових) дій та інших заходів, здійснюваних з метою їхньої перевірки» [27, с. 210-212]. Як правило, більшість злочинів є більш-менш одноманітними та є типовими з точки зору наслідків, особи злочинця і потерпілого, способу вчинення злочину та обстановки події злочину. Наприклад, побутові вбивства, квартирні крадіжки, хуліганство тощо. Безумовно, кожен конкретний злочин містить певні особливості, однак вони не перешкодою для формування або використання типових методик і тактик розслідування злочинів. У детермінаційному зв'язку це пояснюється в межах логічного зв'язку: якщо є типові наслідки злочину, отже використовується типова методика розслідування злочину, апробуються та перевіряються типові версії події що відбулася та формується цілісна картина події злочину, що відбулася. Так, О.Я. Баєв зазначає, що: «для успішного, усебічного й об'єктивного розслідування злочину з методичних позицій дуже важливо, щоб усі дії слідчого здійснювалися в розрізі типових версій, що постійно інтерпретуються і наповнюються конкретним змістом з урахуванням конкретних обставин розслідуваної справи і слідчої ситуації, яка виникла» [6, с. 77]. Типові версії характерні для однотипних кримінальних, слідчих і

оперативно-розшукових ситуацій, що виникають при здійсненні (кримінальних) і в процесі розкриття окремих видів (груп) злочинів. Типові версії, будучи результатом наукового узагальнення слідчої, судової, експертної та оперативно-розшукової практики, описуються у відповідних посібниках та посібниках з розслідування окремих видів злочинів, та покликані оптимізувати ресурси в межах конкретного розслідування [134].

М.П. Яблоков виокремлює так зване версійне мислення, в основі якого лежать такі логічні прийоми, як аналіз, синтез, судження за аналогією, індуктивне і дедуктивне мислення. До того ж версія об'єднує різні висновки, що взаємно доповнюють один одного [241, с. 53-54]. Це стосується першочергово сукупності наслідків злочину. Тобто якщо виявлено певну кількість наслідків, що з великою долею імовірності характерні для певного виду злочинів, то версії повинні звужуватися до певного кола. Розширення їх може вплинути на саму ефективність розслідування і на доцільність використання ресурсів правоохоронних органів. Вчений зазначає, що результати аналізу і синтезу наявної інформації: «створюють первісну основу для версійного мислення, в якому досить широко використовуються судження за аналогією (на основі зіставлення однотипних фактів по кільком явищам), індуктивні висновки, що забезпечують можливість переходу від уявлення про поодинокі факти до загальних суджень (від приватного до загального), і дедуктивні висновки, що дозволяють з уявлення про ситуацію версії, побудованої індуктивним шляхом, виділити конкретні версії, що вимагають перевірки» [241, с. 53-54]. У цьому контексті варто дослідити процес формування версій та значення наслідків злочину для визначення найбільш ефективних для розслідування.

Так, стадія формування або висунення версії є першою в цьому процесі. В межах цього етапу слідчий аналізує результат злочину, а також матеріальні

зміни середовища (сліди) та ідеальні відображення про подію злочину (спогади) у свідків. При співставленні цих складових формуються первинні версії про подію злочину, висувуються імовірний спосіб вчиненого злочину. При формуванні версії особливе значення відіграє також інформація отримана на підставі наукових досліджень як конкретних видів, способів злочинів та узагальнень особистісних рис злочинців, так і тих, що не відносяться безпосередньо до події злочину, наприклад, природничих, технічних наук. Тобто при формуванні версій потрібно використовувати методи аналогії, порівняння і дедукції для співставлення обставин конкретної події злочину з типовими, які сформовані для підставі матеріалів практики та наукових досліджень. При формуванні версій відбувається уявне співвіднесення події злочину, яка відбулася, з тим, які ще сліди, явища, обставини повинні існувати в реальній дійсності, якщо версія, що використовується описує подію злочину, що відбулася. Ступінь надійності версії перевіряється за допомогою деталізації прогнозованих наслідків, їх кількості з тим, які реально існують. Тобто при формуванні версій необхідно отримати чіткі відповіді на питання, чи можуть у таких обставинах за такого способу дій наступити такі наслідки. Конкретизація і деталізація таких питань є умовою побудови надійних версій. Як правило, неефективне розслідування злочину пов'язане з конструюванням версій при поверховому аналізі наслідків злочину, що відбувся.

У межах наступного етапу проводиться фактична перевірка наслідків злочину, які прогнозовані в межах попереднього етапу з тими, які реально настали. У випадку якщо передбачувані і фактичні наслідки не співпадають – це означає, що вказана версія є непридатною для використання. У зворотному випадку, коли при логічній побудові та зв'язку елементів реальні наслідки відповідають прогнозованим, це означає, що така версія є придатною для подальшої розробки та може бути використана для розслідування події

злочину. Безумовно, навіть при ідеальному співвідношенні слідчий не повинен таку версію розглядати як повністю достовірну. Це пов'язано з тим, що слідчий повинен перевірити чи наявні наслідки злочину не обумовлені іншими зв'язками та закономірностями, що не включені до цієї версії.

Етап перевірки версій необхідний для того, щоб з'ясувати чи висунуті версії можуть існувати в реальній дійсності у конкретних умовах вчиненого злочину, тобто чи відображають вони об'єктивну істину. Версії, як правило, перевіряються при здійсненні слідчих дій (або інших залежно від стадії та суб'єктів, які їх перевіряють). Варто відзначити, що при перевірці версій також використовуються спеціальні знання переважно в формі експертизи та залучення фахівця до участі в провадженні слідчих дій. Загалом існують загальні правила перевірки криміналістичних версій.

Так, у теорії криміналістики запропонований принцип паралельної (одночасної) перевірки версій, що забезпечує найбільш оптимальний темп розслідування, економію робочого часу слідчого і витрачаються їм сил і засобів. Послідовна, почергова перевірка версій не тільки не гарантує отримання цих переваг, але більш є фактором втрати слідів злочину, цінної доказової інформації, викликає необхідність повторних слідчих дій, призводить до порушення процесуальних строків [134]. Варто звернути увагу, що перевірка лише окремої частини наслідків в межах певної версії не гарантує об'єктивний підхід до її здійснення. У випадку коли внаслідок перевірки отриманні суперечливі дані, які як підтверджують, так і спростовують версію необхідно продовжити встановлення однозначності у змісті версії, в тому числі із застосуванням комплексу різних процесуальних і непроцесуальних засобів. Перш за все виконуються дії, що спрямовані на виявлення та фіксацію тих фактів, обставин або наслідків, що можуть бути змінені або втрачені.

У зв'язку з тим, що певний наслідок може бути зумовлений не одним, а декількома детермінантами, доцільно виокремлювати не одну а декілька версій, що підлягають перевірці. При побудові версій потрібно враховувати, що всі сумнівні обставини події злочину підлягають перевірці та співставленню з наслідками злочину, адже свідоме ігнорування певних фактів може вплинути на висунення хибних версій і, як наслідок, до неефективного і необ'єктивного розслідування злочину. Всі висунуті версії повинні бути обґрунтованими та підлягають перевірці без визнання певної – пріоритетною. Нехтування вказаним правилом може створити невиправданий ухил в розслідуванні, який є результатом визначення пріоритетності версії, без достатніх обґрунтувань.

Загалом значення версій полягає в тому, що вона може пояснити обставити та факти події злочину, що вже відомі слідству, а також виявити певні наслідки злочину, що на первинному етапі не були відомі працівникам правоохоронних органів. Саме така здатність версій є показником високого пізнавального значення криміналістичних версій.

Як зазначає М.П. Яблоков: «криміналісти вже давно помітили, що злочинна діяльність, процес виникнення і зникнення інформації про неї і процес її розслідування мають ситуаційну природу. Свідченням цього є те, що вони здійснюються в конкретних умовах місця, часу дня і року, навколишнього середовища, в різних взаємозв'язках з іншими процесами об'єктивної дійсності, поведінкою різних осіб, пов'язаних із зазначеними процесами, і в інших, можливо виняткових, умовах» [241, с. 83-85]. У зв'язку з цим необхідним вбачається більш детальний аналіз вказаної категорії та вивчення її взаємозв'язку із наслідками злочину.

У теорії криміналістики питанням змісту слідчих ситуацій приділялася значна увага. Варто відзначити, що дефініція вказаної категорії визначається

по-різному. Загалом можна виокремити три підходи. Перша група вчених зазначає, що слідча ситуація є сукупністю або системою інформації про стан розслідування. Так, О.М. Васильєв зазначав, що: «слідча ситуація – це вихідні дані, які є в наявності на початковому етапі розслідування, тобто в той період коли ще не відомо, який саме злочин вчинено, а діяти необхідно оперативно, «по гарячим слідам» [29, с. 33]. В. К. Гавло визначив слідчу ситуацію як: «сукупність інформації, яка характеризує стан розслідування у кримінальній справі, без врахування обстановки та умов, в яких провадиться розслідування» [42, с. 243]. А.Г. Філіппов під слідчою ситуацією розуміє: «певну суму значної для розслідування інформації (доказів, а також відомостей, отриманих непроцесуальним шляхом), що є в розпорядженні слідчого до певного моменту розслідування» [216, с. 244]. З позиції синергетичного підходу професор В.Ю. Шепітько досліджує слідчу ситуація розслідування, як: «уявну динамічну модель, що відображає інформаційно-логічний, тактико-психологічний, тактико-керівний та організаційний стани, що склались у кримінальній справі, та характеризує сприятливий (чи несприятливий) перебіг процесу розслідування» [116, с. 165-169]. М.В. Салтевський в межах інформаційного підходу зазначає, що: «слідча ситуація - це сукупність обставин конкретної події злочину, актуалізованих слідчим, дізнавачем, прокурором, судом, що здійснюють його розкриття, розслідування і попередження, тобто це сукупність актуалізованої суб'єктами кримінального процесу доказової інформації, відображеної в матеріальній обстановці події злочину» [183, с. 302].

Друга група вчених звертає увагу та тому, що слідча ситуація є обстановкою, сукупністю обставин або умов, що склалися на певному етапі розслідування. Так, М.О. Селіванов визначає слідчу ситуацію, як: «обстановку, картину розслідування, що склалася на певному етапі. До того ж

вчений вказував, що слідчою ситуацією є певна кількість значимої для розслідування інформації, яка приймається до уваги поряд із джерелом її одержання» [189]. В.Г. Колмацький визначає слідчу ситуацію як: «сукупність умов, в яких здійснюється розслідування та визначається його стан на даний момент. Він вказує, що слідча ситуація є тактичним засобом організації роботи слідчого під час розслідування злочину, та акцентує увагу на дослідженні питання аналізу та оцінки слідчої ситуації» [107, с. 337-346].

Р.С. Белкін вважає, що: «слідча ситуація в процесі розслідування має переважно зовнішній характер. На думку науковця, слідчою ситуацією є сукупність умов, за яких на певний момент здійснюється розслідування, тобто це та обстановка, в якій проходить процес розслідування» [16, с. 70]. У подальших наукових дослідженнях вчений конкретизує структуру слідчої ситуації, яка включає в себе інформаційний, психологічний, процесуально-тактичний, матеріальний та організаційно-тактичний характер компоненти [12, с. 204].

На думку В.К. Лисиченка: «під конкретною слідчою ситуацією варто розуміти сукупність умов, що об'єктивно складаються в процесі розслідування злочинів, утворюють своєрідну обстановку на його певний момент, яка ставить перед слідчим проблему вибору відповідного напрямку подальших дій і прийняття тактичних рішень» [133, с. 4-9]. Досить схожим є визначення запропоноване І.О. Возгріним, який зазначає, що: «слідчі ситуації – це сукупність обставин, які розкривають особливості розслідування конкретного злочину у конкретний момент розслідування» [41, с. 428]. М.Г. Шурухнова визначила слідчу ситуацію як: «фактичний стан, який склався в певний момент розслідування у конкретній кримінальній справі, всебічний аналіз і оцінка якого дозволяє слідчому прийняти найбільш доцільне для цієї ситуації рішення» [234, с. 217]. С.В. Великанов визначає слідчу ситуацію як:

«сукупність сформованих на певному етапі умов - стану та обстановки розслідування, що сприймаються, оцінюються і використовуються слідчим для вирішення тактичних завдань і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування» [35, с. 9].

Третя група вчених притримується комплексного підходу, що охоплює як позиції перших, так і других. Так, В.П. Бахін зазначає, що: «слідча ситуація - це об'єктивна реальність, фактична обстановка та результат її пізнання, а дані про неї – відображення цієї обстановки, які використовуються для її розуміння та впливають на неї з метою розкриття злочину». Залежно від кількості та характеру елементів, які утворюють слідчу ситуацію, В.П. Бахін розмежовував її визначення в широкому розумінні: «як сукупність усіх умов, що впливають на розслідування та визначають його особливості, і у вузькому значенні - як певну характеристику інформаційних даних, якими володіє слідство на певному етапі розслідування» [108, с. 452].

На підставі аналізу наявних визначень можна прийти до висновку про дотичність таких категорій як слідча ситуація та криміналістична характеристика злочину. Однак, як зазначає М.П. Яблоков, вказані категорії нерозривно і органічно пов'язані з процесом підвищення ефективності розслідування, а також тісно переплітаються і взаємодіють як загальнотеоретичні категорії криміналістики. Разом з тим вони, як самостійні структурні елементи криміналістичної теорії, розрізняються за призначенням і характером аналізованих ними явищ. Науковець звертає увагу, криміналістична характеристика містить інформацію про специфічні криміналістичних рисах різних видів злочинів. Її призначення – проникнути в криміналістичну суть злочину і правильно її оцінити з метою використання цих даних для розробки найбільш оптимальних методів розслідування. Слідча ж ситуація характеризує певний стан, обстановку, що складається в різні

моменти слідчих дій, криміналістичних операцій і всього ходу розслідування злочинів [241, с. 83-85]. У цьому контексті варто виокремити співвідношення категорій наслідки злочину та слідчу ситуацію. У зв'язку з тим, що наслідки є складовою криміналістичної характеристики, вони є джерелом інформації про подію злочину та злочинний результат, на підставі яких слідчий формує версій з врахуванням конкретних слідчих ситуацій. Це означає, що тотожні наслідки злочину залежно від різних слідчих ситуацій можуть сприйматися по різному, що призводить до формування різних версій події злочину, що відбулася.

У науковій літературі слідчі ситуації поділяються на реальні й типові. Так, під реальною слідчою ситуацією С.М. Сухомлінов розуміє такі слідчі ситуації, які виникають у реальному житті [200]. Під типовою слідчою ситуацією: «розуміють узагальнену, засновану на схожості криміналістичних характеристик учинення і розслідування злочинів обстановку, яка при заданих інформаційних та інших характерних для неї даних об'єктивно відображає стан, хід і умови розслідування» [43]. Вказаний поділ пов'язаний безпосередньо з тими наслідками злочину, що були виявлені та тими, які залишилися латентними.

Найбільш корисною для нашого дослідження варто зазначити класифікацію запропоновану М.П. Яблоковим. Так, у попередніх розділах описано, що наслідки злочину, можуть виникати на різних етапах злочинної діяльності – підготовки, вчинення та посткримінальні поведінки. Науковець звертає увагу, що інформаційна база слідчих ситуацій складається з відомостей про умови підготовчої діяльності до злочину; відомостей, які формують криміналістичну характеристику злочину (про спосіб, механізму і обстановці його вчинення, а також умов і обставин знищення або приховування слідів злочину). Відповідно вони найчастіше діляться на три

види ситуацій: докримінальні, власне кримінальні та посткримінальні [241, с. 83-85].

Так, докримінальні ситуації характеризують як умови, обставини і фактори, що взаємодіють на стадії підготовки до вчинення злочину. До того ж варто також і включати наслідки підготовки злочину, які виникають на цьому етапі, так як вони можуть бути кінцевими (повністю сформованими на цьому етапі) або ж «переходити» на наступний етап у видозмінненні у формі факторів, умов тощо. Кримінальна ситуація характеризує обстановку вчинення злочину як один з важливих елементів криміналістичної характеристики злочину. У межах вказаної ситуації і формуються основні наслідки злочину у виді матеріальних слідів, ідеальних відображень та злочинного результату. Посткримінальна ситуація характеризує умови та фактори, при взаємодії яких відбувається приховування події злочину, а також здійснюються інші способи ухилення суб'єктів злочину від кримінальної відповідальності і застосовуються заходи протидії розслідуванню.

Також у науці існує і інших підхід до класифікації слідчих ситуацій, який варто зазначити. Так, за відносинами між учасниками: конфліктні; безконфліктні. В основі цього розподілу В.О. Маркусь заклав наявність зіткнень протилежних інтересів учасників слідчої ситуації, виникнення серйозних розбіжностей у їхніх поглядах і позиціях. Так, конфліктна ситуація базується на характеристиці психологічних компонентів і сприймається протидією суперників, мета й інтереси яких при розслідуванні злочину не збігаються. Безконфліктна ситуація – це ситуація, за якої інтереси учасників процесу збігаються цілком або частково і між ними не виникає протиріч у досягненні мети на конкретному етапі розслідування [143, с. 274-277].

Варто погодитися із М.П. Яблоковим, що : «...для криміналістично вірного, точного і об'єктивного аналізу будь-якої злочинної діяльності та

конкретних злочинів, а також вибору найбільш ефективних засобів, прийомів і методів їх розслідування необхідний ситуаційний аналіз обох зазначених видів діяльності. Особливо важливим є використання ситуаційного підходу при вирішенні завдань криміналістичної тактики і методики розслідування злочинів»[241]. Автор звертає увагу, що «перші два види слідчих ситуацій характеризують сформовані локальні обстановки головним чином з тактичних позицій. Їх інформаційна основа узгоджується з локальним характером їх ролі в розслідуванні. Належним чином оцінена своєрідність їх змісту насамперед обумовлює вибір найкращої тактики одного або декількох дій, тактичних комбінацій і операцій з метою успішного вирішення завдань, що стоять перед ними. Подібні слідчі ситуації іменуються ситуаціями слідчої дії і ситуаціями тактичної операції. Слідчі ситуації, що визначають інформаційну своєрідність якогось моменту (етапу) розслідування в цілому або фактичного положення стратегічної операції, ширша двох попередніх за фактичним змістом і за роллю, яку вони відіграють в розслідуванні. Вони характеризують наявний стан (розслідування або стратегічної операції) з позицій всієї наявної до цього моменту інформації у справі і результативності проведеної роботи до конкретного моменту. З урахуванням виявлених тенденції розвитку такого роду ситуацій визначаються найбільш оптимальні шляхи і засоби їх зміни в необхідному для слідства напрямку. Відповідно вони носять методичний характер і називаються слідчими ситуаціями розслідування і слідчими ситуаціями стратегічних операцій. Однак для простоти всі вищевказані ситуації зазвичай називаються слідчими ситуаціями» [241].

Варто звернути увагу, що характерною рисою слідчої ситуації є першочергово об'єктивність. Слідча ситуація складається, як правило, з обставин, що безпосередньо пов'язані із подією злочину. До них варто віднести виявлені наслідки злочину, часові інтервали з моменту вчинення

злочину та початку розслідування, зібрані докази, а також джерела їх надходження, наявні в розпорядженні слідчого матеріальні ресурси в тому числі засоби криміналістичної техніки. Варто звернути увагу, що крім факторів та обставин, які безпосередньо пов'язані із подією злочину можуть існувати і інші, що можуть сприяти або створювати певні труднощі в процесі розслідування. До таких варто віднести наявність або відсутність експертно-криміналістичних підрозділів в конкретному регіоні, стан і розвиток системи транспортних сполучень, рівень фахової підготовки слідчого тощо. Це свідчить про те, що слідча ситуація є складною і динамічною системою, яка може змінюватися під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів.

Наприклад, сформована слідча ситуація у процесі розслідування змінюється, як на підставі появи нових обставин, а також виявлення, наприклад, нових наслідків злочину, що не були відомі на первинних етапах. У значній частині випадків слідчі ситуації на ситуації початкового етапу розслідування найчастіше формуються через певний збіг обставин. Однак у всіх випадках те, у якому руслі вона змінюється та розвивається, залежить від слідчого. У цьому контексті варто відзначити, що слідчий не тільки оцінює реальну слідчу ситуацію, яка існує, він повинен спланувати та передбачити, у якому руслі вона буде розвиватися. Фактично таку систему змін ситуації можна описати наступним чином: первина ситуація – завдання – реалізація завдання – досягнутий результат – нова ситуація.

У цьому контексті наслідки злочину відграють одну із фундаментальних ролей, так як у більшості випадків перехід від однієї ситуації до іншої відбувається на підставі виявлених або перевірених версій, на підставі наслідків злочину.

Так, В.П. Бахін зазначає, що слідчі ситуації, які відображають загальні для розслідування положення, представляють собою тактичну категорію, оскільки

визначають характер і спрямованість прийомів дозволу стоять перед слідством завдань, тактику конкретних слідчих дій. Разом з тим типові слідчі ситуації: «виступають базою побудови приватних методик розслідування злочинів, оскільки типізація тут передбачає наявність переліку відповідних типових слідчих версій, оптимальний набір слідчих дій і порядок їх виробництва. Оцінка конкретної слідчої ситуації є основою для прийняття тактичних рішень, що визначають зміст і спрямованість заходів по її вирішенню, тобто забезпечення впливають зі слідчої ситуації завдань розслідування злочинів» [8, с. 190-196].

Безумовно, важливим є використання ситуаційного підходу при вирішенні завдань криміналістичної тактики і методики розслідування злочинів, це пов'язано з тим, що різні слідчі ситуації можуть виникати під час слідчих дій, тактичних операцій, до того ж, на будь-якій стадії розслідування. У цьому контексті простежується тісний зв'язок між слідчими ситуаціями, версіями, а також процесом планування розслідування, у тому числі для проведення тактичних операцій та слідчих дій.

3.2. Значення наслідків злочину у формуванні системи слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій

Розслідування будь-яких злочинів є не просто хаотичною діяльністю, яка ґрунтується на внутрішньому переконанні слідчого, а певним системним процесом, що здійснюється за певним, заздалегідь розробленим планом, що включає конкретні етапи проведення тих чи інших слідчих (розшукових) дій. Загалом планування здійснюється в межах чітких правил з врахуванням як слідчої ситуації, так і досягнень науки і техніки. У зв'язку з цим у підрозділі

підє мова про значення наслідків злочину у формуванні як слідчих (розшукових) дій, так і тактичних операцій в межах планування розслідування злочинів.

Першочергово варто зазначити, що планування розслідування злочину здійснюється на основі чітко визначених принципів, дотримання яких є обов'язковим для проведення об'єктивного і повного пізнання події злочину, що відбулася. До таких принципів у теорії криміналістики віднесено: індивідуальність, динамічність, реальність, конкретність і ситуативність. Планування розслідування злочину ґрунтується на наслідках злочину, у зв'язку з цим вказані принципи відображають як особливості слідчої ситуації, так наслідки конкретної події злочину. Вказаний зв'язок має детермінаційний характер, адже незалежно від типовості самих наслідків, механізм їх формування у кожному окремому випадку є унікальним, що пов'язано із особою злочинця, обстановкою злочину та способом злочинних дій.

Розглянемо більш детально зазначені принципи. Так, індивідуальність планування розслідування злочину є вираженням неповторної специфічності кожної події злочину. Так, незважаючи на схожість злочинів за самим механізмом та наслідками, а також загальних положень щодо тактики та методів його розслідування, пізнання об'єктивної істини щодо події злочину характеризується індивідуальністю та неповторністю застосовуваних конкретних методів та прийомів. До того ж варто враховувати, що навіть при наявності типових планів розслідування певного виду злочину, план дій для конкретної події є індивідуальним, а нехтування цим принципом може призвести до необ'єктивності розслідування. Наступним принципом є динамічність розслідування. Вказаний принцип проявляється насамперед через розвиток та змінність слідчих ситуацій, а також виявлення нових наслідків злочину. Саме динамічність планування є відображенням динаміки

розвитку слідчої версії. Як уже зазначалося в попередньому підрозділі, слідча версія не є сталою, вона змінюється, відображаючи появу нових обставин або наслідків злочину. Вказане корелює із змінами у плануванні та застосуванні конкретних слідчих (розшукових) дій та тактичних операцій. Зазначений принцип зобов'язує слідчого при виявленні нових фактів або наслідків своєчасно змінювати план розслідування, безумовно, при наявності на це обґрунтування, так як при розслідуванні злочинці або інші зацікавлені особи можуть протидіяти шляхом маніпулювання, наприклад, у своїх показах. Ситуаційність планування розслідування передбачає врахування конкретної слідчої ситуації, що склалася до моменту планування. Принцип динамічності перекликається з принципом ситуативності, який зумовлює врахування всіх фактів та обставин при здійсненні планування. Варто звернути увагу, що дотримання цього принципу є обов'язковим на всіх етапах розслідування події злочину.

Принцип реальності планування виражається в обґрунтованості висунутих слідчих версій, реальності логічної побудови планування, та дій які необхідно вчинити для досягнення конкретного результату. Тобто реальність планування проявляється першочергово в можливості практичної реалізації конкретних заходів, а також у дотриманні строків, які на це виділені.

Наступний принцип вимагає від слідчого дотримання конкретності та чіткості у поставлених етапах планування та здійсненні слідчих (розшукових) дій та тактичних операцій. Також вказаний принцип вимагає детальний аналіз змісту висунутих версій і формулювання точних питань, на які необхідно відповісти в межах слідчих (розшукових) дій. Особливо яскраво він виражений на його початковому етапі, коли в певній типовій слідчій ситуації можна ефективно використовувати розроблені криміналістикою типові

програми розслідування з урахуванням індивідуальних особливостей конкретної кримінальної справи.

Зазначенні принципи є основоположними при плануванні розслідування, а також проведенні слідчих (розшукових) дій та тактичних операцій. У зв'язку з цим варто проаналізувати їх зміст та значення наслідків при їх реалізації.

У науковій літературі немає однозначного підходу до тлумачення категорії слідчі дії та її змісту. Загалом думки вчених можна поділити на дві групи, серед яких прибічники широкого підходу, які зазначають, що слідчі дії – це всі дії слідчого, які ним вчиняються при розслідуванні злочину; та вузького підходу – дії слідчого спрямовані на встановлення обставин події злочину.

Варто звернути увагу на визначення запропоноване Р.С. Белкіним. Так, сутність слідчих дій становлять: «процеси збирання, перевірки, оцінювання і використання доказів. Крім того, слідчі дії є способом здійснення слідчої діяльності, формою її організації, що не вичерпується роботою з доказами, а й передбачає інші кримінально процесуальні процедури та організаційно-технічні заходи» [13, с. 234]. У свою чергу А.Б. Соловйов зазначає, що: «слідчі дії – це детально регламентовані законом кримінально-процесуальні дії, що включають до своєї структури систему взаємопов'язаних операцій, зумовлених наявністю і своєрідним поєднанням у кожному з них загальнонаукових методів пізнання, які мають аспекти (сторони), що взаємодіють, і спрямовані на збирання та перевірку доказів з метою вирішення завдань кримінального судочинства» [195, с. 27]. Досить схожим є визначення С.А. Шейфера, який зазначає, що вони є: «засобом збирання доказів, регламентованим кримінально-процесуальним законом, який полягає в здійсненні слідчим комплексу пізнавальних і засвідчувальних операцій, що відповідають особливостям певних слідів та пристосованих для ефективного

відшукування, сприйняття та закріплення доказової інформації, що в них міститься» [230, с. 23–24].

Також існує думка, що: «слідчі (розшукові) дії в гносеологічному та методологічному планах вважаються засобом (способом, методом) пізнання події злочину та осіб, які вчинили його, а також обставин провадження у кримінальному правопорушенні» [225, С. 227-228]. Слідча (розшукова) дія є процесуальною формою реалізації логічних прийомів пізнання фактів минулого та теперішнього у зв'язку з розслідуванням конкретних злочинів, тобто пізнавально-практичною діяльністю, в якій абстрактне мислення поєднане з практичною пізнавальною роботою. Як зазначають К.О. Чаплинський, О.В. Лускатов: «значення слідчих (розшукових) дій полягає в тому, що вони є основним способом збирання доказів і звідси – основним способом всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, досягнення його завдань» [225, С. 227-228].

Варто зазначати, що прийнятому Кримінального процесуального кодексу України було надано законодавчу дефініцію слідчих (розшукових) дій. Так, відповідно до частини 1 статті 223 КПК України, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Вважаємо, що вказана дефініція найбільш повно описує зміст слідчих (розшукових) дій, а тому в межах предмету нашого дослідження вона буде взята за основу.

Варто зазначати, що у теорії криміналістики існує декілька класифікацій слідчих (розшукових) дій. Так, за способом і джерелом отримання інформації вони поділяються на: речові (невербальні), за допомогою яких одержують: «інформацію із матеріальних джерел, тобто від речей (наприклад, огляд, обшук); особові (вербальні), за допомогою яких одержують інформацію з

ідеальних джерел, тобто від людей (зокрема, допит); змішані – дії, які пов'язані з одержанням інформації зі змішаних джерел, тобто від речей і людей (наприклад, експертиза, слідчий експеримент)» [225, С. 227-228]. Вказана класифікація дозволяє простежити тісний зв'язок із змістом категорії «наслідки злочину» (зміни в навколишньому матеріальному середовищі та ідеальні відображення, які виникають внаслідок події злочину, та містять в собі інформацію про слідову картину та злочинний результат). Так, за допомогою речових слідчих дій фіксується інформація щодо наслідків, які відображаються в матеріальному середовищі. У свою чергу ідеальні відображення фіксуються за допомогою особових (вербальних) слідчих дій. Фактично залежно від конкретного виду наслідків злочину слідчий застосовує чітко визначені слідчі (розшукові) дії. Нехтування таким правилом є неприпустимим, адже це може спотворити результат від її проведення та не буде відображати інформацію про реальну подію, що відбулася. Наприклад, для допиту малолітньої особи необхідно користуватися положеннями статті 226 КПК України.

Під час проведення слідчих (розшукових) дій застосовуються тактичні прийоми й технічні засоби з метою виявлення, фіксації та дослідження (оцінки) джерел доказової інформації, що відображається у наслідках злочину. Тому доцільно більш детально проаналізувати питання, що стосуються криміналістичної тактики загалом і безпосередньо тактичних операцій.

У загальному розумінні, криміналістична тактика: «це система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації та планування досудового і судового слідства, визначення лінії поведінки осіб, які здійснюють дізнання, і прийомів проведення окремих слідчих і судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів, усунення причин і умов, що сприяють скоєнню і прихованню злочинів» [143, с. 268-269]. У свою чергу

Р.С. Белкін визначав криміналістичну тактику як: «систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації й планування досудового і судового слідства, визначення лінії поведінки осіб, які здійснюють судові дослідження, і прийомів проведення окремих процесуальних дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів, встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню і приховуванню злочинів» [15, с. 194]. Досить схожим за змістом є визначення, запропоноване М.В. Салтевським, який визначає поняття криміналістичної тактики як: «систему наукових положень (принципів), рекомендацій щодо організації і планування досудового і судового слідства, на його думку, є тактичними прийомами збирання, дослідження і використання доказів, що розробляються з метою організації, планування та здійснення попереднього розслідування і судового слідства» [185, с. 144].

С.Ю. Якушин визначав, що: «криміналістична тактика представляє собою розділ науки криміналістики, який охоплює систему теоретичних положень і практичних рекомендацій з визначення оптимальної лінії поведінки осіб, що здійснюють попереднє розслідування, а також судовий розгляд кримінальних проваджень (справ) на підставі норм і принципів кримінального процесу» [243, с. 35]. В.Г. Лукашевич звертає увагу, що: «криміналістична тактика традиційно з організаційного плану має розглядатися як комплекс заходів з утворення оптимальних умов для вибору й застосування найбільш ефективних і доцільних у конкретній слідчій ситуації слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та низки інших процесуальних, пізнавально-тактичних і допоміжних заходів, спрямованих на досягнення максимальних результатів за мінімальних витрат часу, засобів і сил» [138, с. 95].

Варто погодитися з професором В.Ю. Шепітьком, що: «термін «тактика» у криміналістиці має деякі елементи умовності, оскільки вона не рівноцінна

воєнній тактиці та її не слід зводити тільки до тих способів, застосування яких призводить до усунення конфліктних взаємозв'язків та протидії. До того ж позиція, що відображає лише сторону пов'язану з подоланням протидії зацікавлених осіб є не зовсім правильною. Так як тактика існує й там, де не потрібно переборювати протидії (наприклад, надати допомогу добросовісному допитуваному в пригадуванні забутого чи встановити психологічний контакт із жертвою злочину та ін.). Тому тактика – це не тільки протидіюча сила, а й надійний інструмент у руках судово-слідчих та оперативних працівників» [233, с. 16]. До того ж варто звернути увагу, що криміналістична тактика є не просто теоретичною конструкцією, а виконує прикладні завдання розслідування злочинів. Вказані завдання реалізуються через засоби криміналістичної тактики. Варто звернути увагу, що реалізація будь-якого процесуального засобу залежить від конкретної слідчої ситуації та наслідків злочину. У зв'язку з цим до засобів криміналістичної тактики традиційно відносять: тактичний прийом; криміналістичну рекомендацію; тактичне рішення; тактичну комбінацію; тактичну операцію.

Науковці наголошують, що зазначені засоби криміналістичної тактики не є процесуальними, але розробляються на основі досягнень науки та узагальнення матеріалів правоохоронної практики, дозволяючи ефективніше, з меншою витратою часу, сил і засобів проводити слідчі (розшукові) дії під час досудового розслідування [27, с. 196-197].

До основних засобів криміналістичної тактики відносить тактичні прийоми і рекомендації, а також слідчі дії, в рамках яких вони реалізуються. Науковець зазначає, що: «тактичний прийом – це найбільш раціональний спосіб дій або найбільш доцільна лінія поведінки слідчого в процесі збирання, дослідження і використання доказової інформації» [8]. До того ж відмежування тактичного прийому від інших способів дій, як зазначають

В.О. Коновалова та В.Ю. Шепітько, полягає в: «його психологічній сутності, в особливостях психологічного механізму його реалізації» [94].

Специфічним засобом впровадження в слідчу практику досягнень науки є криміналістичні рекомендації. Рекомендації, на перший погляд, за своїм змістом є схожими на криміналістичні прийоми, однак мають суттєві відмінності. Більшість криміналістів розглядають прийом як: «найбільш раціональний і ефективний спосіб дій або лінію поведінки при збиранні, дослідженні та використанні доказів» [19, с. 76]. Криміналістична рекомендація за своїм змістом ширше і багатогранніше і включає в себе прийоми як один зі складових її компонентів. Криміналістична рекомендація – це теоретичні положення, ідеї, судження, особливого роду приписи, ідеальні зразки, певні стандарти, моделі, типи поведінки слідчого в характерних слідчих ситуаціях [219, с. 109]. Р.С. Белкін визначає криміналістичну рекомендацію як: «науково обґрунтовану і апробовану практикою пораду, що стосується вибору і застосування техніко-криміналістичних засобів, криміналістичних прийомів і методик збирання, дослідження і використання доказів» [19]. Тобто криміналістична рекомендація представляє собою ідеальні модель, дотримання або використання якої є науково обґрунтованим.

Наступним засобом криміналістичної тактики є тактичні рішення, до того ж основними засобами реалізації тактичних рішень є тактичні прийоми і тактичні комбінації. Науковці звертають увагу, що тактичне рішення – це продуманий вибір мети тактичного впливу на слідчу ситуацію, на хід і результати процесу розслідування, а також визначення методів, прийомів і засобів досягнення певної мети [143, с. 278-279]. В.О. Маркусь вказує, що: «спочатку це уявна діяльність з оцінки ситуації, яка склалася, а в подальшому – формування уявної інформаційної моделі, побудова слідчих версій,

планування, вирішення слідчої ситуації і, врешті-решт, практична діяльність, тобто реалізація тактичного рішення» [27, с. 200-201].

Загалом у науковій літературі виникають ідеї щодо розробки типових систем тактичних прийомів при організації слідчих дій. Так, створення таких систем не суперечить творчому характеру і вільним вибором тактичних прийомів, а полегшує обрання такої послідовності та комплексності останніх, яка забезпечує швидке вирішення поставленого завдання в конкретній обстановці [85, с. 99]. Як справедливо зазначають В.О. Коновалова та В.Ю. Шепітько, система тактичних прийомів слідчої дії повинна бути не простою їх сукупністю, не будь-яким їх переліком, а лише такою побудовою, яке передбачає: «організацію їх у вигляді цілісного утворення, в якому складові його компоненти взаємопов'язані між собою, займають відповідне місце в певній послідовності і виконують необхідні функції» [94, с. 4].

Такі системи тактичних прийомів слідчої дії у науці визначаються двома категоріями, що відрізняються за своїм змістом, до яких відносяться тактичні комбінації та тактичні операції. Так, М.Ю. Будзієвський, О.В. Лускатов звертають увагу, що: «для досягнення мети досудового розслідування слідчий може поєднувати низку слідчих (розшукових) дій та оперативних заходів з метою реалізації одного з тактичних прийомів. Тобто слідчий проводить комбінацію, поєднуючи як процесуальні, так і непроцесуальні засоби, для досягнення певної мети і вирішення головним чином завдань розкриття та розслідування злочинів. Тактична комбінація представляє собою сукупність тактичних прийомів з метою вирішення конкретного завдання досудового розслідування в межах однієї або кількох слідчих (розшукових) дій» [225, с. 200-201]. В.Ю. Шепітько звертає увагу, що: «тактична комбінація – це певне поєднання тактичних прийомів чи слідчих (розшукових) дій та інших заходів, що має на меті вирішити конкретне завдання розслідування та зумовлюється

цією метою і слідчою ситуацією» [51, с. 217]. Аналогічним є визначення запропоноване В.О. Маркусем, що: «тактична комбінація – це певне поєднання тактичних прийомів чи слідчих дій з оперативно-розшуковими заходами, що переслідують мету досягнення конкретного завдання розслідування. До ознак тактичної комбінації автор відносить: поєднання тактичних прийомів у межах однієї слідчої дії – допиту, обшуку, затримання тощо; поєднання слідчих дій у межах розслідування конкретної справи (тобто у більшому масштабі); поєднання оперативно-розшукових заходів і слідчих дій» [143, с. 278-279]. При опису вказаної категорії варто означити дефініцію категорії «оперативно-розшукове забезпечення» яка є дотичною та навести відмінність від суміжних. У цьому контексті ми погоджуємося з М.В. Стащак, що: «концепт «оперативно-розшукове забезпечення» у різних інтерпретаціях ширший за змістовною стороною та функціональним призначенням, ніж поняття «оперативно-розшукове супроводження» [197]. Автор зазначає, що: «термін «оперативно-розшукове супроводження» доцільно застосовувати для позначення конкретних дій чи певних економічних процесів, які виконують чи супроводжують уповноважені підрозділи, а формулювання «оперативно-розшукове забезпечення», зокрема «оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження», може використовуватися як під час вирішення стратегічних, так і тактичних завдань кримінального провадження» [197]. М.В. Стащак стверджує, що: «абсолютна більшість вчених дотримуються сформованої ще в радянський період концепції, згідно з якою оперативна (агентурна) розробка є формою оперативно-розшукової діяльності». Науковець робить висновок, що: «вказаний концепт зараз потребує переосмислення, як усталеного сприйняття оперативної розробки як форми ОРД та віднесення її до одного з елементів

існуючих форм ОРД» [196]. Загалом ми погоджуємося із позицією М.В. Стащака в контексті нашого предмету вивчення.

Варто звернути увагу, що будь-яка ситуація, що виникає на певному етапі розслідування, ставить перед слідчим пізнавальне завдання, для вирішення якого він приймає тактичне рішення, яке практично реалізується у тактичній операції [225, с. 199-201]. М.Ю. Будзієвський зазначає, що: «тактична операція – це певне поєднання однойменних і різнойменних слідчих (розшукових) дій, а іноді й оперативних та організаційно-технічних заходів, спрямованих на виконання завдань розслідування у даній слідчій ситуації» [225, с. 199-201]. У зв'язку з цим проаналізуємо більш детально зміст вказаної категорії та значення наслідків злочину при її розробці. Саме ж виникнення і розвиток вчення про тактичну операцію визначаються її прикладною спрямованістю, що обумовлена потребами в розробці ефективних засобів досягнення цілей розслідування, що створюються першочергово на комплексній реалізації принципів системності, ситуативного та індивідуального підходу.

Вчення про тактичну операцію, як складова частина криміналістичної теорії пошуково-пізнавальної діяльності, має тісні зв'язки з іншими напрямками криміналістичного вчення. Першочергово з врахуванням предмету нашого вивчення, такий зв'язок існує із наслідками злочину як структурним елементом криміналістичної характеристики злочину, слідчими версіями та ситуаціями. Так, із врахуванням розвитку науки і техніки з'являються нові види наслідків злочину або ж їх приховання, вказане зумовлює пошук нових видів або удосконалення вже існуючих шляхів виявлення вказаних наслідків, що реалізується через засоби криміналістичної тактики. Разом з тим розробки в області вчення про тактичну операцію збагачують інші теорії, вчення, галузі, напрямки криміналістики, сприяють їх розвитку.

Важливе значення вчення про тактичні операції має для розвитку криміналістичної теорії взаємодії слідчого з іншими особами та органами в процесі розслідування. Це пов'язано з тим, що тактична операція, що здійснюється в межах кримінального провадження, в більшості випадків виступає в якості оптимальної форми згаданого взаємодії, так як вона дозволяє реалізувати наступні принципи взаємодії: повноти використання можливостей взаємодії в процесі розслідування; максимального залучення всіх органів і організацій, здатних реалізувати функції, необхідні для вирішення конкретного завдання розслідування; обов'язкового планування всього процесу взаємодії; обов'язкового дотримання ключової ролі слідчого при здійсненні взаємодії між різними органами, організаціями, особами, залученими до участі в розслідуванні; постійного обміну інформації між учасниками взаємодії щодо розвитку і використання досягнутих результатів.

Досягнення в галузі вчення про тактичну операції роблять помітний вплив на подальший розвиток криміналістичної теорії методів розслідування та встановлення об'єктивної інформації про подію злочину. Перш за все, це пов'язано з тим, що тактична операція виступає як теоретико-прикладна форма реалізації методу розслідування. З позицій вказаного напрямку кожен метод розслідування – це створена для вирішення завдання розслідування (у тому числі фіксації наслідків злочину) система прийомів, правил і засобів, що послідовно реалізуються при проведенні тактичної операції. Такий підхід дозволяє виявити такі специфічні особливості методу розслідування: метод розслідування створюється для вирішення будь-якого завдання пошуково-пізнавальної діяльності слідчого у кримінальній справі, у тому числі для виявлення, фіксації та детермінант наслідків злочину; метод розслідування реалізується в рамках певної сукупності слідчих дій, включених в тактичну операцію; структура методу розслідування визначається структурою

тактичної операції; межі застосування методу розслідування є аналогічними до тих, що висуваються для тактичної операції.

Найбільш яскраво взаємозв'язок наслідків злочину і тактичної операції можна зобразити в схемі: наслідки злочину - слідча ситуація - задача (завдання) подальшого розслідування - тактична операція (операції). З цього видно, що теоретичні положення про тактичну операцію органічно пов'язане з вченням про наслідки злочину. Процес їх взаємопроникнення, взаємовпливу і взаємозбагачення носить природний, закономірний характер, що визначається основоположним змістом наслідків злочину. Фактично без наявних наслідків неможливим є визначення завдань та формування і проведення тактичних операцій.

Варто зазначити, що кримінальне провадження процесу досудового розслідування є пізнавальною діяльністю слідчого з приводу події злочину. М.Ю. Будзієвський, О.В. Лускатов вказують, що: «будь-яка ситуація, що виникає на певному етапі розслідування, ставить перед слідчим пізнавальне завдання, для вирішення якого він приймає тактичне рішення, яке практично реалізується у тактичній операції. Вчасно проведена тактична операція формує нову слідчу ситуацію, для вирішення якої слідчий знову приймає тактичне рішення, яке реалізується в ході тактичної операції. Цей процес триває, доки не буде завершено останню кінцеву слідчу ситуацію, тобто не закінчено досудове розслідування» [225, с. 199-201].

Тому не випадково в теорії і практиці тактичної операції ключовим є положення, що з'єднує принцип системності з ситуаційним та індивідуальним підходом, що пов'язано із сутністю наслідків злочину, як є неповторюваними у кожній конкретно взятій події злочину. Розвиток теорії про тактичні операції органічно впливає на теоретичні положення про наслідки злочину, а також методику їх виявлення та фіксації. До того ж криміналістичні операції

проводяться не тільки слідчим і не тільки при розслідуванні у кримінальній справі. Це пов'язано із тим, що, як уже зазначалося у попередніх розділах, наслідки злочину формуються не тільки під час вчинення злочину, а також на етапі його готування, тобто тактичні операції можуть здійснюватися в межах оперативно-розшукових заходів в тому випадку, коли кримінальне провадження припинено за не встановленням особи обвинуваченого.

Тактична операція – це складна організована структура, яка є складовою частиною пошуково-пізнавальної діяльності в стадії досудового розслідування. Предметно-практичні дії, реалізовані в межах тактичної операції, утворюють упорядкований комплекс, усі елементи якого тісно пов'язані між собою, взаємодоповнюючи й розвиваючи один одного. Загальним об'єктом тактичного впливу під час проведення зазначеної операції є слідча ситуація, що складається в ході розслідування. Наведені обставини визначають специфічні риси тактичної операції, що дозволяють відмежовувати її від будь-яких інших видів криміналістичних операцій [113, с. 409].

У науковій літературі М.Ю. Будзієвський, О.В. Лускатов зазначають, що: «будь-яка тактична операція має відповідати низці вимог, до яких можна віднести: обов'язкове дотримання законності та етичних норм; своєчасність проведення тактичної операції; індивідуальний підхід при розробці і проведенні операції під час вирішення кожної слідчої ситуації, що складається на певному етапі розслідування; динамічність проведення тактичної операції; обов'язковість попереднього криміналістичного аналізу злочинної події; завершення тактичної операції процесуальною фіксацією її проведення та результату» [225, с. 199-201]. До того ж структура тактичної операції має складатися з таких елементів: «визначення мети операції; прийняття рішення про проведення тактичної операції; розробка моделі та планування тактичної

операції; організація сил і засобів проведення операції; безпосереднє проведення тактичної операції та фіксація її ходу та результатів» [225, с. 199-201].

Криміналістична класифікація тактичної операції дозволяє глибше проникнути в суть предмету нашого дослідження, більш повно, чітко, в розгорнутому вигляді побачити його зміст, розкрити закономірності, що лежать в його основі. У взаємодії із наслідками злочину тактичні операції можна класифікувати за різними підставами:

- 1) залежно від значення для розслідування:
 - встановлення основних наслідків злочину;
 - встановлення додаткових (суміжних) наслідків злочину;
- 2) по відношенню до предмету доказування:
 - а) сприяють встановленню наслідків, що входять до предмету доказування;
 - б) сприяють встановленню допоміжних фактів;
- 3) залежно від етапів формування наслідків:
 - а) проведені для виявлення фіксацій наслідків злочину в межах готування;
 - б) проведені для виявлення фіксацій наслідків злочину в межах вчинення злочину;
 - в) проведені для виявлення фіксацій наслідків злочину в межах посткримінальної поведінки;
- 4) за змістом вирішуваних завдань:
 - а) сприяють пошуку людей;
 - б) сприяють виявленню речей;
 - в) сприяють отримання інформації з нематеріальних джерел (ідеальні відображення);
- 5) за рівнем спільності:

- а) специфічні (індивідуальні);
- б) типові.

Таким чином, тактична операція виступає в якості як найбільш доцільної форми, так і оптимального засобу, а також необхідної умови ефективного впливу на ситуацію, що склалася. У цьому контексті безпосереднім об'єктом тактичного впливу виступають саме наслідки злочину, інформація про які відображається в матеріальному середовищі, а також люди, речі, документи та інше, що відносяться до числа пізнаваних при розслідуванні систем. Поряд з цим в якості зазначених об'єктів виступають носії та джерела інформації (наприклад, наслідки злочину у виді ідеальних відображень), які можуть розглядатися як особливого виду системи засобів пізнання. Тактичні операції проводяться для досягнення найрізноманітніших цілей, що детерміноване необмеженою кількістю та видами самих наслідків злочину, а тому і слідчих ситуацій. До їх числа можна віднести: виявлення результату злочинної дії; встановлення якої-небудь обставини, наслідку, включених в кримінальний процесуальний предмет доказування, а також допоміжних фактів (способу вчинення злочину, особи невідомого потерпілого по його трупу, особи, яка вчинила злочин, що зник з місця події тощо); викриття винного; знаходження знаряддя злочину. Як зазначалося у попередньому підрозділі, обов'язковим елементом тактичної операції є слідчі дії, у зв'язку з цим вони повинні гарантуватися за принципах, які визначаються таких слідчих дій. Звичайно досить часто до тактичних операцій на ряду із слідчими діями включаються і інші дії, що об'єднані одним і тим самим завданням тактичної операції. Так, за необхідності до участі в тактичній операції залучаються потерпілий, інші учасники кримінального процесу, представники громадськості.

Отже, під час побудови версій наслідки злочину займають центральне місце – саме на підставі наслідків слідчий здійснює аналіз події, що відбулася,

та первину кваліфікацію злочину. Наслідки злочину відображають первину інформацію про подію злочину, що відображає результат дій особи злочинця, обстановку злочину, а також ідеальні відображення про подію злочину. Зв'язок наслідків злочину та версії простежується на всіх етапах формування останніх. Наслідки злочину є джерелом інформації про подію злочину та злочинний результат, на підставі яких слідчий формує версії з врахуванням конкретних слідчих ситуацій. Це означає, що тотожні наслідки злочину залежно від різних слідчих ситуацій можуть сприйматися по-різному, що призводить до формування різних версій події злочину, що відбулася. Характерною рисою слідчої ситуації є першочергово об'єктивність. Слідча ситуація складається, як правило, з обставин, що безпосередньо пов'язані з подією злочину. До них варто віднести: виявлені наслідки злочину, часові інтервали з моменту вчинення злочину та початку розслідування, зібрані докази, а також джерела їх надходження, наявні в розпорядженні слідчого матеріальні ресурси, зокрема засоби криміналістичної техніки. Варто звернути увагу, що процесуальне закріплення конкретних наслідків злочину відбувається за допомогою слідчих дій. За допомогою слідчих дій фіксується інформація щодо наслідків, які відображаються в матеріальному середовищі, а ідеальні відображення фіксуються за допомогою особових (вербальних) слідчих дій. Фактично, залежно від конкретного виду наслідків злочину слідчий застосовує чітко визначені слідчі (розшукові) дії.

Взаємозв'язок наслідків злочину і тактичної операції можна зобразити в схемі: наслідки злочину - слідча ситуація - задача (завдання) подальшого розслідування - тактична операція (операції). Тактична операція виступає водночас як найбільш доцільна форма, так і як оптимальний засіб, а також як необхідна умова ефективного впливу на ситуацію, що склалася. У цьому контексті безпосереднім об'єктом тактичного впливу виступають саме

наслідки злочину, інформація про які відображається в матеріальному середовищі, а також люди, речі, документи та інше, що відносяться до числа пізнаваних під час розслідування систем. Поряд з цим як зазначені об'єкти виступають носії та джерела інформації (наприклад, наслідки злочину у виді ідеальних відображень), які можуть розглядатися як особливого виду системи засобів пізнання.

ВИСНОВКИ

Отже, на підставі проведеного криміналістичного вивчення наслідків злочину, було отримані наступні науково-обґрунтовані висновки:

1. Наслідки злочину – це зміни в навколишньому матеріальному середовищі та ідеальні відображення, які виникають внаслідок події злочину, та містять в собі інформацію про слідову картину та злочинний результат. Наслідки злочину є як теоретичною конструкцією, так і мають конкретне прикладне криміналістичне значення. У зв'язку з тим, що категорія наслідки злочину органічно поєднує в собі категорії сліди та шкода злочину, їй притаманні ознаки та змістовні характеристики категорії, які вона включає.

Криміналістичне значення наслідків визначається першочерговою можливістю встановлення істотних обставин події злочину та ідентифікації причетних осіб, що проявляється у вирішенні ідентифікаційних, діагностичних, а також превентивних завдань, так як дозволяють виявити фактори, що детермінують вчинення злочину та або усунути їх, або ускладнити вчинення нових злочинів у типових його проявах. Також для наслідків злочину як результату взаємодії суб'єкта злочину з зовнішнім середовищем властиві певні специфічні закономірності відображення. До їх числа віднесено: об'єктивно повторювані комплекси матеріальних наслідків, характерних для різного роду криміналістичних ситуацій при вчиненні злочинів; відносна схожість в процесах формування образної і словесної інформації, пов'язаної з подією злочину, в свідомості потерпілих, свідків, підозрюваних і обвинувачених з урахуванням психофізіологічних, метеорологічних, тимчасових і інших чинників; відносна стійкість наслідків (властивість певний час зберігати свою форму та структуру); відтворюваність, що відноситься до слідів злочину; темпоральність.

2. На підставі аналізу теоретичних положень наук кримінального циклу, а також матеріалів практики розроблено класифікацію наслідків злочину. Так, залежно від значення, яке вони несуть для розслідування наслідки злочину поділяються на основні та додаткові. Основним є наслідок злочину, що безпосередньо визначений у нормах КК України, наприклад, смерть, заволодіння майном, отримання незаконного доступу, вигоди тощо. Додатковими наслідками є ті зміни в матеріальному середовищі та ідеальні відображення, що виконують орієнтувальну функцію, для визначення основного наслідку злочину. Залежно від умислу злочинця до моменту вчинення злочину виокремлено первинні (заплановані) та вторинні (незаплановані). Наслідки злочину розрізняються залежно від джерела походження, на такі, що: виникли через діяльність суб'єкта злочинну (убивство тощо); спричинені впливом джерел живої природи; спричинені впливом джерел неживої природи. Залежно від можливості сприйняття наслідків злочину людиною вони поділяються на: видимі і невидимі. Так, до видимих відносяться наслідки загальнокримінальної злочинності (вбивства, крадіжки, зґвалтування тощо). Невидимі наслідки злочинів у більшій мірі пов'язані із злочинами, що в теорії кримінального права описані як злочини із формальним складом. Також, залежно від криміналістичного значення та вибору методики розслідування наслідки злочину можна поділяти залежно від об'єкту посягання відповідно до норм КК України. Наслідки злочину залежно від їх фізичної матерії можуть бути: матеріальними та нематеріальними (ідеальні відображення). У першому випадку до матеріальних наслідків відносяться ті зміни у матеріальному середовищі, що існують об'єктивно та не залежать від волі людини. До нематеріальних відносяться суб'єктивні зміни в свідомості особи через подію злочину. До них відносяться уявлення про факт злочину, внутрішні переживання тощо.

3. Аналіз детермінаційних та кореляційних зв'язків, що існують між елементами криміналістичної характеристики свідчить, що наслідки злочину є повноцінним елементом структури криміналістичної характеристики злочинів. Наслідки є тією складовою, на підставі якої правоохоронні органи визначають методику та тактику розслідування злочину, що пов'язано з тим, що первина інформація, яка свідчить про наявність або відсутність події злочину, відображається в результаті, тобто кінченій цілі певних дій. Наслідки злочину є елементом криміналістичної характеристики, тобто системи для якої характерна взаємозалежність та взаємообумовлюваність внутрішніх елементів. Вони є невід'ємною складовою будь-якого злочину, вони є фундаментальним елементом як для кваліфікації дій злочинця, так і безпосереднього розслідування події злочину. До того ж окремі особливості інших складових криміналістичної характеристики безпосередньо впливають на наслідки злочину, що відображає їх індивідуалізований характер.

4. На підставі розробленої професором В.В. Тіщенком структури особи злочинця обґрунтовується взаємозв'язок та залежність між вказаними елементами криміналістичної структури злочину. Особа злочинця є складною системою, яка постійно взаємодіє з зовнішнім середовищем, тобто може відбуватися переосмислення події злочину та підлаштовування під обстановку злочину, яка впливає на виникнення додаткових наслідків злочину, що не охоплювалися на попередніх етапах готування, які проявляються, як правило на стадії посткримінальної поведінки. Центральним елементом вивчення в процесі розслідування злочину є саме особа злочинця з її особистісними ознаками, що існують в нерозривній єдності. Набір таких ознак та властивостей є суто індивідуальним для кожної особи, однак піддається класифікації та типології, що створює передумови до розвитку криміналістичних напрямів досліджень розслідувань конкретних типів або

груп злочинів, де критерієм спорідненості є саме наслідки злочину. Саме виявлення і дослідження цих наслідків, а через них - властивостей особи злочинця (в окремих випадках жертви) є пріоритетним напрямком у встановленні фактичної події злочину. Інформація про типові ознаки та властивості осіб злочинців дозволяють правоохоронним органам виявити схильних до вчинення злочинів або значно звузити коло підозрюваних, з'ясувати мету та мотив вчинення злочину, побудувати версії та спланувати тактичні операції тощо. Процес вчинення окремого злочину проходить певні етапи (формування мотиву, готування, замаху, закінченого злочину та посткримінальної поведінки), до того ж варто звернути увагу, що на первинному етапі, тобто формування мотиву на вчинення певного злочину, особа свідомо моделює подію злочину та наслідки, які є для неї бажаними (прогресне мислення).

5. При проведенні розслідування, слідчий першочергово стикається з наслідками злочину, які зі свого боку відображають спосіб вчиненого діяння (ретроспективний аналіз події злочину). Саме спосіб злочину відіграє одну із визначальних ролей у формуванні інформації про подію злочину і особу, що вчинила його. Пізнання способу вчинення злочину, що здійснюється в органічному поєднанні із наслідками, можна розглядати як метод практичної діяльності, як один із шляхів встановлення істини у конкретній справі. Принципова можливість для цього створюється завдяки тому, що кожен спосіб вчинення злочину залишає тільки йому властивий наслідок. Досліджуючи такі наслідки, слідчий на стадії виявлення і розслідування злочину може побудувати уявну модель того, що сталося, висунути версію про спосіб, що застосовувався, а подекуди й версію про особу злочинця.

Взаємозв'язок наслідків злочину та способу, як елементів криміналістичної характеристики простежується у їх значеннях: 1)

розшуковому, тобто використання відомостей про спосіб вчинення злочину для розшуку осіб, причетних до нього, слідів, знарядь злочину та інших доказів; 2) пізнавальному, тобто використання відомостей про спосіб для розкриття події злочину. В окремих випадках науково-обґрунтована інформація про типовий спосіб та наслідки злочину дозволяють правоохоронним органам виявити і латентні наслідки злочину, про які на первинному етапі розслідування через різні фактори відомо не було, та вчинити додаткові слідчі дії для їх підтвердження. Власне спосіб, характеризує діяльність злочинця, відбиває відповідну схему зв'язків та відносин елементів, що входять до єдиної структури злочинної діяльності.

З метою об'єктивного виявлення наслідків злочину необхідним є аналіз операцій і прийомів на всіх етапах злочинної діяльності: готування до злочинного діяння, вчинення та приховування. Під час готування формуються наслідки, що притаманні тільки вказаному етапові і не характерні для інших. Такі зміни відбуваються як у матеріальному середовищі (придбання та підготовку знарядь вчинення злочину, вчинення дій, які направлені на полегшення вчинення злочину тощо), так в ідеальних відображеннях, що проявляється в отриманні та засвоєнні нової інформації, навичок, необхідних для досягнення злочинного результату. Наслідки злочину на стадії готування до злочину можна поділяти на умовні, тобто такі, в межах яких особа отримує спеціальні знання, визначає можливість реального досягнення задуманого тощо та безпосередні, тобто, на досягнення яких була направлена діяльність особи. Важливим є врахування, протягом якого часу і наскільки інтенсивним було готування до вчинення злочину, це зі свого боку дозволить судити про професійність злочинця та в подальшому встановити обставини, що можуть свідчити про посткримінальну поведінку злочинця, наприклад, імітування або приховування злочину. На стадії безпосереднього вчинення злочину

реалізується сам злочинний намір особи, а тому формуються наслідки злочину у виді змін матеріального середовища, та ідеального відображення. На етапі посткримінальної поведінки формуються наслідки, що свідчать про вчинення дій злочинця після досягнення злочинного результату, що може включати в себе дії по приховуванню, інсценуванню або маскуванню події злочину.

6. Під час взаємодії суб'єкта злочину з обстановкою та об'єктом посягання утворюються наслідки, які відображають інформацію про подію, що відбулася. Обстановка злочину розглядається не тільки як матеріальне, а також як морально-психологічне середовище, у цьому проявляється взаємозв'язок із іншими елементами криміналістичної характеристики, а саме особою злочинця та наслідками злочину. Елементи обстановки злочину знаходяться у різних видах зв'язку, як функціональних, так і кореляційних. При взаємодії обстановки злочину з іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів лишаються наслідки в самій обстановці злочину і в системі, яка з нею взаємодіяла. Тобто зміна середовища, будучи відображенням події злочину є результатом взаємозв'язку елементів, що беруть участь в акті відображення.

Враховуючи наявність кореляційного зв'язку між обстановкою злочину та наслідками злочину, можливо стверджувати, що існують закономірні зв'язки між певними видами обстановки вчинення тих чи інших категорій злочинів та певними типами злочинців, а також між використаними злочинцями знаряддями і наслідками злочину. Певна взаємообумовленість існує між злочинними цілями і засобами їх досягнення, особистими якостями злочинців і вибором ними певних способів підготовки, вчинення і приховування злочинів, предметами злочинного посягання.

Складовою обстановки злочину також є негативні обставини злочину. У цьому контексті варто зазначити, що якщо сліди є підтвердженням взаємодії

обстановки злочину з іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів, тоді їх відсутність також може бути джерелом криміналістичної важливої інформації, і є одним із видів наслідків злочину. Наведені обставини вказують на наявність штучно створених елементів в обстановці злочину, функціональна спрямованість яких передбачає введення в оману слідства. У роботі обґрунтовано, що процес формування негативних обставин проходить певні етапи, що прямо відображають як розумову діяльність особи, так і реальні дії, щодо приховання події злочину. За наявності негативних обставин в обстановці злочину, як наслідків злочину слід говорити про наявність подвійного об'єктивного відображення – злочинного діяння та інсценування. До того ж слід указати на наявність подвійного суб'єктивного відображення, первинного у свідомості злочинця і вторинного у свідомості слідчого, який здійснює розслідування кримінального правопорушення.

7. У змістовному порівнянні дефініцій та змісту наслідків злочину та версій злочину вони є категоріями різного порядку, які перебувають у тісному взаємозв'язку. У процесі побудови версій наслідки злочину займають центральне місце – саме на підставі наслідків слідчий здійснює аналіз події, що відбулася та первину кваліфікацію злочину. Наслідки злочину відображають первину інформацію про подію злочину, що відображає результат дій особи злочинця, обстановку злочину, а також ідеальні відображення про подію злочину. На підставі первинної інформації слідчий визначає типові версії події, що відбулася для здійснення ефективного планування розслідування та прогнозування дій злочинця, що можуть бути пов'язані, у тому числі, з протидією розслідування.

Зв'язок наслідків злочину та версії простежується на всіх етапах формування останніх. На стадії формування або висунення версії слідчий аналізує результат злочину, а також матеріальні зміни середовища (сліди) та

ідеальні відображення про подію злочину (спогади) у свідків. При співставлення цих складових формуються первинні версії про подію злочину, висуваються імовірний спосіб вчиненого злочину, з використанням методів аналогії, порівняння і дедукції для співставлення обставин конкретної події злочину з типовими, які сформовані для підставі матеріалів практики та наукових досліджень. При формуванні версій відбувається уявне співвіднесення події злочину, яка відбулася, з тим, які ще сліди, явища, обставини повинні існувати в реальній дійсності. Конкретизація і деталізація таких питань є умовою побудови надійних версій. У межах наступного етапу проводиться фактична перевірка наслідків злочину, які прогнозовані в межах попереднього етапу з тими, які реально настали. У випадку якщо передбачувані і фактичні наслідки не співпадають – це означає, що вказана версія є непридатною для використання. Також слідчий повинен перевірити чи наявні наслідки злочину не обумовлені іншими зв'язками та закономірностями, що не включені до цієї версії. Етап перевірки версій необхідний для того, щоб з'ясувати чи висунуті версії можуть існувати в реальній дійсності у конкретних умовах вчиненого злочину, тобто чи відображають вони об'єктивну істину. Версії, як правило, перевіряються при здійсненні слідчих дій (або інших залежно від стадії та суб'єктів, які їх перевіряють).

8. Наслідки злочину є джерелом інформації про подію злочину та злочинний результат, на підставі яких слідчий формує версії з врахуванням конкретних слідчих ситуацій. Це означає, що тотожні наслідки злочину залежно від різних слідчих ситуацій можуть сприйматися по-різному, що призводить до формування різних версій події злочину, що відбулася. У роботі обґрунтовано, що характерною рисою слідчої ситуації є першочергово об'єктивність. Слідча ситуація складається, як правило, з обставин, що

безпосередньо пов'язані із подією злочину. До них віднесено виявлені наслідки злочину, часові інтервали з моменту вчинення злочину та початку розслідування, зібрані докази, а також джерела їх надходження, наявні в розпорядженні слідчого матеріальні ресурси в тому числі засоби криміналістичної техніки. Крім факторів та обставин, які безпосередньо пов'язані із подією злочину можуть існувати і інші, що можуть сприяти або створювати певні труднощі в процесі розслідування. Це свідчить про те, що слідча ситуація є складною і динамічною системою, яка може змінюватися під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Сформована слідча ситуація у процесі розслідування змінюється, як на підставі появи нових обставин, а також виявлення, наприклад, нових наслідків злочину, що не були відомі на первинних етапах. У значній частині випадків слідчі ситуації в межах початкового етапу розслідування найчастіше формуються через певний збіг обставин. Таку систему змін ситуації можна описати наступним чином: первина ситуація – завдання – реалізація завдання – досягнутий результат – нова ситуація. У вказаній моделі наслідки злочину відіграють одну із фундаментальних ролей, так як перехід від однієї ситуації до іншої відбувається на підставі виявлених або перевірених версій щодо наслідків злочину.

9. Процесуальне закріплення конкретних наслідків злочину відбувається за допомогою слідчих дій. За допомогою речових слідчих дій фіксується інформація щодо наслідків, які відображаються в матеріальному середовищі, а ідеальні відображення фіксуються за допомогою особових (вербальних) слідчих дій. Фактично залежно від конкретного виду наслідків злочину слідчий застосовує чітко визначені слідчі (розшукові) дії. Нехтування таким правилом є неприпустимим, адже це може спотворити результат від її

проведення та не буде відображати інформацію про реальну подію, що відбулася.

10. Вчення про тактичну операцію, як складова частина криміналістичної теорії пошуково-пізнавальної діяльності, має тісні зв'язки з наслідками злочину як структурним елементом криміналістичної характеристики злочину, слідчими версіями та ситуаціями. Так, із врахуванням розвитку науки і техніки з'являються нові види наслідків злочину або ж їх приховання, вказане зумовлює пошук нових видів або удосконалення вже існуючих шляхів виявлення вказаних наслідків, що реалізується через засоби криміналістичної тактики. Взаємозв'язок наслідків злочину і тактичної операції можна зобразити в схемі: наслідки злочину - слідча ситуація - задача (завдання) подальшого розслідування - тактична операція (операції). Цей процес носить свого роду детермінаційний характер, що визначається основоположним змістом наслідків злочину. Фактично без наявних наслідків неможливим є визначення завдань та формування і проведення тактичних операцій.

Тактична операція виступає в якості як найбільш доцільної форми, так і оптимального засобу, а також необхідної умови ефективного впливу на ситуацію, що склалася. У цьому контексті безпосереднім об'єктом тактичного впливу виступають саме наслідки злочину, інформація про які відображається в матеріальному середовищі, а також люди, речі, документи та інше, що відносяться до числа пізнаваних при розслідуванні. Поряд з цим в якості зазначених об'єктів виступають носії та джерела інформації (наприклад, наслідки злочину у виді ідеальних відображень), які можуть розглядатися як особливого виду системи засобів пізнання. Тактичні операції проводяться для досягнення найрізноманітніших цілей, що детерміноване необмеженою кількістю та видами самих наслідків злочину, а тому і слідчих ситуацій. До їх числа можна віднести: виявлення результату злочинної дії; встановлення якої-

небудь обставини, наслідку, включених в кримінальний процесуальний предмет доказування, а також допоміжних фактів (способу вчинення злочину, особи невідомого потерпілого по його трупу, особи, яка вчинила злочин, що зник з місця події тощо); викриття винного; знаходження знаряддя злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алауханов Е. Криминология : учебник. Алматы, 2008. 429 с.
2. Аленин Ю. П., Тищенко В. В. Особенности расследования тяжких преступлений против личности : учебное пособие. Одесса : АО Бахва, 1996. 112 с.
3. Андреев И. С., Грамович Н. И., Порубов Н. И. Криминалистика : учеб пособие. Минск, 1997. 324 с.
4. Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : характеристика, виявлення, розслідування : монографія. Одеса : Юридична література, 2010. 376 с.
5. Ахмедшин Р. Л. Криминалистическая характеристика личности преступника : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Томск, 2006. 48 с.
6. Баев О. О методических основах расследования насильственных преступлений. *Актуальные вопросы уголовного права, процесса и криминалистики*. Калининград, 1998.
7. Бахин В. П., Карпов Н. С. Преступная деятельность как объект криминалистического изучения : лекции. Киев, 1999. 22 с.
8. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002). Киев, 2002. 268 с.
9. Безлепкин Б. Т. Возмещение вреда, причиненного гражданину судебносудственными органами : учебное пособ. Москва, 1979. 204 с.
10. Белкин Р. Курс криминалистики : в 3 т. Москва : Юрист, 1997. Т. 2: Частные криминалистические теории. 464 с.
11. Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. Москва : Юридична література, 1988. 304 с.

12. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. Москва, 1997. 342 с.
13. Белкин Р. С. Криминалистика : учебник : в 3 т. Москва : Юрист, 1999. Т. 2. 464 с.
14. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Москва : Юрист, 1997. Т. 1 : Общая теория криминалистики. 404 с.
15. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. 3-е изд., доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2001. 837 с.
16. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : в 3 т. Москва : Академия МВД СССР, 1979. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. 407 с.
17. Белкин Р. С. Собираание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. Москва : Наука, 1966. 296 с.
18. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Москва : Юрист, 1997. Т. 3 Криминалистические средства, приемы и рекомендации. 480 с.
19. Белкин Р. С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики. Москва, 1970. 130 с.
20. Белкин Р. С. Противодействие расследованию и пути его преодоления криминалистическими и оперативно-розыскными средствами и методами // Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного следствия / под ред. Т. В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. Москва : Новый Юрист, 1997. 129 с.
21. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы). Москва : Юридическая литература, 1969. 216 с.
22. Берназ В. Д. К вопросу о понятии обстановки совершения краж социалистического имущества на морском транспорте. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Київ : Вища школа, 1985. Вып. 31. С. 44–47.

23. Берназ П. В. Структура криміналістичної характеристики злочину. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 11-14.
24. Бикмурзин М. П. Предмет преступления: теоретико-правовой анализ. Москва, 2006. 184 с.
25. Бистрицький Б. Розслідування грабежів, учинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 245 с.
26. Бойко А. И. Преступное бездействие. СПб : Юридический центр Пресс, 2003. 320 с.
27. Будзієвський М. Ю., Лускатов О. В., Пиріг І. В., Плетенець В. М., Чаплинський К. О., Чаплинська Ю. А. Криміналістика (курс лекцій) : навч. посіб. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 397 с.
28. Букаева И. Н. Обстановка совершения преступления, получение и использование информации о ней при расследовании уголовных дел : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Тюмень : РГБ, 2006. 222 с.
29. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. Перепеч. с изд. 1978 г. Москва : ЛексЭст, 2002. 72 с.
30. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. Москва : Изд-ию МГУ, 1984. 143 с.
31. Васильев А. Н., Мудьюгин Г. Н., Якубович Н. А. Планирование расследования преступлений. Москва : Госюриздат, 1957. 199 с.
32. Васильев В. Л. Юридическая психология : учебник для вузов. 5-е изд., доп. и перераб. СПб : Питер, 2008. 665 с.
33. Ведерников Н. Т. Место и роль личности обвиняемого в предмете доказывания по уголовному праву. *Государство и право*. 2003. № 6. С. 45–49.
34. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

35. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 22 с.
36. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. Станом на вересень 2011 р. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 320 с.
37. Вирок Овідіопольського районного суду Одеської області від 09 серпня 2019 року. Справа № 509/4415/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83564627>.
38. Вирок Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області 24 липня 2020 року. Справа № 483/32/19; провадження 1-кп/483/28/2020. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90576266>.
39. Вирок Петриківського районного суду Дніпропетровської області від 13 листопада 2015 року. Справа № 187/1522/15-к; провадження №1-кп/0187/107/16. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/59702748>.
40. Вирок Семенівського районного суду Полтавської області від 03 червня 2016 року. Справа 547/429/16-к; Провадження №1-кп/547/57/16. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58135711>.
41. Возгрин И. А. Криминалистика : учебник / под ред. И. Ф. Крилова, А. И. Бастрыкина. Москва : Дело, 2001. 743 с.
42. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск : Изд. Томского у-та, 1985. 333 с.

43. Гавло В. К., Ключко В. Е., Ким Д. В. Судебно-следственные ситуации: психолого-криминалистические аспекты : монография / под ред. В.К. Гавло. Барнаул: Изд-во Алт. Ун-та, 2006. 226 с.
44. Гавло В. К. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений. *Вопросы повышения эффективности борьбы с преступностью*. Томск, 1980. 122 с.
45. Галаган В. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1992. 239 с.
46. Гаухман Л. Д. Насилие как средство совершения преступления. Москва : Юридическая литература, 1974. 166 с.
47. Герасимов И. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений в методике расследования // Методика расследования преступлений (общие положения). Москва, 1976. С. 93-97.
48. Герасимчук О. П. Визнання особи потерпілим від злочину. *Університетські наукові записки : Часопис. Хмельницького університету управління та права*. 2007. № 1. С. 208-212.
49. Глазирин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий. Свердловск, 1973. 156 с.
50. Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация). Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1979. 128 с.
51. Глібоко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В.Ю. Шепітька. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.

52. Голунский С. А., Шавер Б. М. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / под ред. А. Я. Вышинского. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. 372 с.
53. Гора І. Поняття способу вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. *Закон и жизнь*. 2012. № 9. С. 35–38.
54. Гошовський М. І., Кучинська О. П. Потерпілий у кримінальному процесі України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 198 с.
55. Грановский Г. Л. Основы трасологии : Общая часть. Москва, 1965. 225 с.
56. Грановский Г. Л. Основы трасологии : Особенная часть. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1974. 240 с.
57. Гревцева А. Ю. Классификация преступлений в современном уголовном праве. *Закон и право*. 2009. № 9. С. 51–54.
58. Давлетов А. А. Основы уголовно-процессуального познания. Екатеринбург : Издательство Гуманитарного университета. 1997. 191 с.
59. Демидов Н. Н. Изучение личности преступника в процессе расследования : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Волгоград, 2003. 187 с.
60. Дикий О. В. Кримінологічна характеристика особистості злочинця в сфері обороту житлової нерухомості. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2013. Вип. 70. С. 346-355.
61. Дикий О. В. Кримінологічні засади вивчення і попередження злочинів у сфері обороту житлової нерухомості в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 Одеса, 2015. 239 с.
62. Динту В. А. Обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2014. 237 с.

63. Драпкин Л. Я. Предмет доказывания и криминалистическая характеристика преступлений. *Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений* : сб. науч. тр. Свердловск, 1978. Вып. 69. С. 16-25.
64. Еникеев М. И. Практикум по юридической психологии : учеб. пособие для юрид. вузов и фак. Москва : НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. 586 с.
65. Еникеев М. И. Юридическая психология : учебник для вузов. Москва : Изд.группа НОРМА-ИНФРА, 2001. 517 с.
66. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Минск : Амалфея, 2001. 304 с.
67. Жбанков В. А. Человек как носитель криминалистически значимой информации. Москва : УМЦ при ГУК МВД РФ, 1993. 149 с.
68. Жбанков В. А. Концептуальные основы установления личности преступника в криминалистике : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1995. 45 с.
69. Жордания И. Ш. Психологоправовая структура способа совершения преступления. Тбилиси : Изд-во «Сабчота Сакартвело», 1977. 233 с.
70. Загнітко А. П., Щукіна І. А. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова : 100 000: від А до Я. Донецьк : БАО, 2008. 704 с.
71. Заєць О. М. Інститут аналітичного супроводження досудового розслідування кримінального провадження в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 17-25.
72. Злоченко Я. М. Основы методики расследования и международного сотрудничества по противодействию легализации

(отмыванию) доходов, полученных преступным путем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Екатеринбург, 2001. 272 с.

73. Зудин В. Ф. Социальная профилактика преступлений: криминологические и криминалистические проблемы. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1983. 187 с.

74. Зуйков Г. Г. «Модус операнди», кибернетика, поиск. *Кибернетика и право*. Москва, 1970. С. 46-56.

75. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1970. 31 с.

76. Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика : учебник / под ред. профессора Е. П. Ищенко. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Контракт : Инфра-М, 2005. 748 с.

77. Каменев Р. Г. Обстановка совершения преступления и специальные основания освобождения от уголовной ответственности : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Волгоград, 2009. 21 с.

78. Каневский Л. Л. Разработка типовых криминалистических характеристик преступлений и их использование в процессе расследования. *Российский юридический журнал*. 2000. №2. С. 101-111.

79. Кваша О. О. Значення філософської категорії причинності у кримінально-правових дослідженнях: традиції та сучасність. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 333-340.

80. Кирсанов З. И. Криминалистическое учение о механизме преступления и его отражении : лекция. Москва, 1994. 32 с.

81. Клочков В. В., Образцов В. А. Преступление как объект криминалистического познания. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1985. Вып. 42. С. 44-54.

82. Ковалев М. И. Понятие преступления в советском уголовном праве. Свердловск : СЮИ, 1987. 208 с.
83. Ковалев М. И. Проблемы учения об объективной стороне состава преступления. Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1991. 176 с.
84. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Харьков, 1965. 344 с.
85. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Актуальные проблемы тактики и методики расследования преступлений. *Проблемы социалистической законности*. Харьков, 1978. Вып.3. С. 96-103.
86. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с.
87. Колесниченко А. Н., Савченко А. Н. К вопросу о понятии способа совершения преступления в криминалистике. *Вопросы криминалистики и судебной экспертизы* : материалы науч. конф. Душанбе, 1962. С. 59-63.
88. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений. *Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений* / ред. В. К. Лисиченко. Киев, 1988. С. 29-42.
89. Комаринська Ю. Методика розслідування навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 235 с.
90. Коновалова В. Е. Правовая психология : учеб. пособие для вузов и фак., обучающихся по спец. «Правоведение». Харьков: «Основа» при ХГУ, 1990. 198 с.
91. Коновалова В. О. Вбивство : мистецтво розслідування : монографія. Київ : Факт, 2001. 311 с.

92. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : акад. курс. Київ : Ін Юре, 2004. 424 с.
93. Коновалова В. Е., Колесниченко А. Н. Теоретические проблемы криминалистической характеристики. *Криминалистическая характеристика преступлений*. Москва, 1984. С. 15-19.
94. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Обыск: тактика и психология : учеб. пособ. Харьков, 1997. 80 с.
95. Коновалова В. О. Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів. *Радянське право*. 1958. № 6. С. 53-59.
96. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. Москва, 1980. 248 с.
97. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України: Загальна частина : курс лекцій. Київ : Атіка, 2001. 432 с.
98. Користін О. Є., Свиридчук Н. П., Цільмак О. М., Заєць О. М., Ісмаїлов К. Ю., Некрасов В. А. Тактичний кримінальний аналіз : теорія та практика : навч. посіб. Одеса : РВВ ОДУВС, 2019. 216 с.
99. Корнієнко В. В. Криміналістична характеристика особи злочинця та злочинних груп у сфері банківської діяльності. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 98-102.
100. Корноухов В. Е. Понятие объекта и предмета науки криминалистики // Курс криминалистики. Общая часть / под ред. В.Е. Корноухова. Москва : Юристъ, 2000. 784 с.
101. Корнфорт М. Диалектический материализм : введение / пер. с англ. Общая ред. чл. -кор. АН СССР П. Н. Федосеева. Москва : Издательство иностранной литературы, 1956. 498 с.
102. Коробов П. Классификация преступлений по уровню их опасности. *Российская юстиция*. 2004. № 1. С. 47-49.

103. Коршик М. Г., Степичев С. С. Изучение личности обвиняемого на предварительном следствии. Москва : Юридическая литература, 1969. 20 с.
104. Корюкин В. И. Вероятность и информация. *Вопросы философии*. 1965. № 8. С. 35-44.
105. Котлубаєва К. С. Поняття та структурні елементи криміналістичної характеристики завідомо неправдивих показань. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 173-176.
106. Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2001. 718 с.
107. Криминалистика : учебник / под ред. Ю. Г. Корухова, В.Г. Коломацького. Москва : Академия МВД СССР, 1984. 458 с.
108. Криминалистика : учебник [для вузов] / отв. ред. проф. Н.П. Яблоков. Москва : БЕК, 1995. 708 с.
109. Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2007. 781 с.
110. Криминалистика. Кн 1. Тактика и техника расследования преступлений / под ред. А. Я. Вышинского. Москва, 1935. 272 с.
111. Криміналістика : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ : КНТ, 2011. 504 с.
112. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.
113. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Ін Юре, 2004. 728 с.
114. Криміналістика : підручник / за ред. В.Ю. Шепітька. 5-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2011. 464 с.
115. Криміналістика : підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2010. 464 с.

116. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 1998. 376 с.
117. Кримінологія : Загальна та особлива частини : підручник / за заг. ред. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.
118. Кримінологія : підручник / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 496 с.
119. Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. 197 с.
120. Кудлай П. Криміналістична характеристика та особливості розслідування крадіжок вантажів, скоєних неповнолітніми з рухомого складу залізничного транспорту : автореф. дис. ... канд юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 15 с.
121. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования. Москва : ФОРУМ-ИНФРА-М, 1998. 215 с.
122. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. Москва : Госюриздат, 1960. 244 с.
123. Кудрявцев В. Н., Лунеев В. В. О криминологической классификации преступлений. *Государство и право*. 2005. № 6. С. 54-66.
124. Кузнецов П. С. Отсутствующие следы и отсутствие следов (гносеологический и онтологический аспект). *Российский юридический журнал*. 2009. № 3. С. 185-189.
125. Кузьмін Д. Л. Обліково-правові аспекти збитків і шкоди. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз*. Вип. 3(9). Житомир: ЖДТУ, 2007.

126. Куликов В. И. Обстановка совершения хищений государственного и общественного имущества как объект специального криминалистического исследования. *Методика и психология расследования хищений государственного и общественного имущества* : сб. научных трудов. Свердловск, 1986.

127. Куранова Э. Д. Об основных положениях методики расследования отдельных видов преступлений. *Вопросы криминалистики*. Москва : Госюриздат, 1962. № 6-7. С. 152-166.

128. Курс криминалистики : Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика : в 3 т. / под ред. О. Н. Коршунова, А. А. Степанова. СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. Т. 1. 2004. 683 с.

129. Курс криминалистики. Общая часть / отв. ред. В. Е. Корноухов. Москва : Юристъ, 2000. 784 с.

130. Курс уголовного права. Общая часть : учебник для вузов. Т. 1: Учение о преступлении / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Москва : ЗЕРЦАЛО, 1999. 592 с.

131. Ларин А. М. От следственной версии к истине. Москва : Юридическая литература, 1976. 199 с.

132. Лившиц Е. М., Белкин Р. С. Тактика следственных действий. Москва : Новый юристъ, 1997. 176 с.

133. Лисиченко В. К., Батюк О. В. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1988. Вып. 36. С. 4-9.

134. Лоер В. Криминалистика. Проект «Лучшая юридическая литература», 2000. 268 с.

135. Лузгин И. М. Моделирование при расследовании преступлений. Москва : Юрид. лит., 1981. 152 с.
136. Лузгин И. П. Некоторые аспекты криминалистической характеристики и место в ней данных о сокрытии преступлений. *Криминалистическая характеристика преступлений*. Москва, 1984. С. 25-30.
137. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряєв С. Ю. Криміналістика : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. в 2-х ч. Ч. I : Вступ до курсу криміналістики. Криміналістична техніка. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», 2017. 374 с.
138. Лукашевич В. Г. Проблемы та перспективи імплементації синергетичного підходу в криміналістичну тактику та практику кримінального провадження. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.) ; НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2019. С. 95-98.
139. Макашвили В. Г. Уголовная ответственность за неосторожность. Москва, 1957. 375 с.
140. Малеин Н. С. Возмещение вреда, причиненного личности. Москва : Юридическая литература, 1965. 230 с.
141. Малинин В. Б., Парфенов А. Ф. Объективная сторона преступления. СПб., 2004. 301 с.
142. Мальцев В. В. Проблема уголовно-правовой оценки общественно опасных последствий. Саратов, 1989. 206 с.
143. Маркусь В. О. Криміналістика : навч. посіб. Київ: Кондор, 2007. 558 с.

144. Марцев А. И. Диалектика и вопросы теории уголовного права. Красноярск : изд-во Краснояр. ун-та, 1990. 128 с.
145. Марцев А., Михаль О. Уголовно-правовая классификация преступлений. *Уголовное право*. 2005. № 5. С. 49-51.
146. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 272 с.
147. Мельничок В. М. Криміналістична характеристика соціально-психологічних ознак особистості злочинця. *Юридична Україна*. 2008. № 11. С. 97-102.
148. Миколенко О.М. Наслідки злочину – критерій поділу складів злочинів. *Правова держава*. 2000. № 2. С. 61-64.
149. Михлин А. С. Последствия преступления. Москва : Юридическая литература, 1969. 104 с.
150. Москаленко Г. В. Побудова типових слідчих версій на початковому етапі розслідування злочинів. *Форум права*. 2011. № 4. С. 493-499.
151. Мотовиловкер Я. О. Понятие потерпевшего в советском уголовном процессе. *Правоведение. Известия высших учебных заведений*. 1969. № 3. С. 123-126.
152. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. Київ : Атіка, 1999. 418 с.
153. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Каннон, 2001. 1104 с.
154. Николайченко В. В. Криминалистическая классификация преступлений. *Вестник Саратовской государственной академии права*. 2006. № 6. С. 125-127.

155. Облаков А. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации : учебное пособие. Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. 88 с.
156. Образцов В. А. О криминалистической классификации преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва, 1980. Вып. 33. С. 90-98.
157. Образцов В. А. Теоретические основы раскрытия преступлений, связанных с ненадлежащим исполнением профессиональных функций сфере производства. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1985. 108 с.
158. Образцов В. А. К вопросу о методике раскрытия преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва, 1977. Вып. 27. С. 102-109.
159. Образцов В. А. Криминалистика : учеб. пособие. Москва : Юрикон, 1994. 690 с.
160. Общая теория права и государства : учебник для юрид. вузов / под ред. В. В. Лазарева. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 1996. 472 с.
161. Овечкин В. А. Расследование преступлений, скрытых инсценировками : учеб. пособие. Харьков : ХЮИ, 1979. 64 с.
162. Одерій О. В. Наслідки як елемент криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип. 13. С. 53-62.
163. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / под ред. проф. Л.И. Скворцова. 28-е изд. перераб. Москва : Мир и образование, 2014. 1376 с.
164. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов ; Рос. академия наук. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова. 4-е изд., доп. Москва : Азбуковник, 1999. 939 с.
165. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва : Русский язык, 1990. 921 с.

166. Орловський Р. С., Валовина М. А. Суспільно небезпечні наслідки злочину. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 6, т. 3. С. 76-80.
167. Пионтковский А. А. Учение о преступлении. Москва, 1961. 666 с.
168. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1 (3). С. 1–53.
169. Подорожна Т. Законодавчі дефініції як різновид тлумачення: теоретико-правовий аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 11. С. 133-136.
170. Потапов С. М. Введение в криминалистику : учеб. пособие для слушателей ВЮА КА / Воен.-юрид. акад. Красной Армии. Москва : РИО ВЮА КА, 1946. 25 с.
171. Пристансков В. Д. Событие преступления как объект криминалистического познания. *Вестник СПбГУ. Серия 14. Право*. 2018. № 1. С. 78–90.
172. Пчеліна О. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2 (89). С. 145-156.
173. Пясковський В. В., Черноус Ю. М., Іщенко А. В., Алексєєв О. О. та ін. Криміналістика : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.
174. Пясковський В. В. Спосіб учинення злочину як елемент криміналістичної характеристики насильницьких злочинів проти статевої недоторканості неповнолітніх. *Scientific Journal of National Academy of Internal Affairs*. 2016. № 1 (98). С. 36-46.
175. Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности. Москва : Госюриздат, 1961. 277 с.

176. Рожик Є. М. Класифікація наслідків злочину: криміналістичний аспект. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С. 278-288.
177. Рожик Є. М. Місце негативних обставин у системі наслідків злочину. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25). Т. 3. С. 129-132.
178. Рожик Є. М. Особа злочинця та наслідки злочину: криміналістичний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2020. № 48. С. 83-87.
179. Рожик Є. М. Співвідношення способу вчинення злочину та наслідків злочину. *Право і суспільство*. 2020. № 6. Т. 2. С. 200-207.
180. Рожик Є. М. Поняття та сутність наслідків злочину у криміналістиці. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 4. С. 133-139.
181. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посібник / за ред. М. А. Погорецького та Д. Б. Сергєєвої. Київ : Алерта, 2015. 536 с.
182. Саїнчин О. С. Розкриття і розслідування умисних убивств : концептуальні і практичні основи : монографія. Одеса : Юридична література, 2004. 160 с.
183. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
184. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2-х ч. Ч. 1. Харків : Консум, Основа, 1999. 416 с.
185. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник. Ч. 2. Харків : Консум, 2001. 588 с.
186. Салтевський М. В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики. Київ : ВІПОЛ, 1994. 180 с.

187. Салтевський М. В., Лукашевич В. Г., Глібко В. М. Навчально-довідковий посібник з криміналістики. Київ : Рад. шк., 1994. 180 с.
188. Сахаров А. Б. Проблема преступности в современных условиях. Ереван : Айастан, 1991. 278 с.
189. Селиванов Н. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования. *Социалистическая законность*. 1977. № 2. С. 54–62.
190. Селиванов Н. А. Советская криминалистика : система понятий. Москва : Юридическая литература, 1982. 152 с.
191. Сергеев Л. А., Соя-Серко Л. А., Якубович Н. А. Планирование расследования. Москва, 1975. 116 с.
192. Сергеев Л. А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений. Руководство для следователей. Москва, 1971. 752 с.
193. Словник української мови : в 11 т. Т. 1 : А-В / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]; ред. тому: П. Й. Горещкий [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970. 799 с.
194. Словник української мови : в 11 т. Т. 5 : Н-О / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова); / ред. тому: В.О. Винник, Л. А. Юрчук. Київ : Наук. думка, 1974. 840 с.
195. Соловьев А. Б. Доказывание в досудебных стадиях уголовного процесса России. Москва : Юрлитинформ, 2002. 160 с.
196. Стащак М. В. Диференціація форм оперативно-розшукової діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. Вип. 3. С. 125-133.
197. Стащак М. В. Співвідношення понять «оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження» та «оперативно-розшукове

супроводження кримінального провадження». *Право і Безпека*. 2013. № 4. С. 117-123.

198. Степанюк Р. Л. Сутність і практичне значення криміналістичної характеристики злочинів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 386-388.

199. Субботин А. Л. Классификация. Москва : ИФ РАН, 2001. 94 с.

200. Сухомлінов С. М. Типові слідчі ситуації та проблеми їх використання. URL: <http://intkonf.org/suhomlinov-sm-tipovi-slidchi-situatsiyi-taproblemi-yih-vikoristannya/>

201. Сьоміна Н. А. Механізм вчинення злочину: поняття та елементи. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 160-165.

202. Тарарухин С. А. Преступное поведение: Социальные и психологические черты. Москва, 1974. 221 с.

203. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков : Вища школа (изд-во при ХГУ), 1988. 198 с.

204. Тишкевич И. С. Объективная сторона преступления // Уголовное право БССР. Минск : Вышэйшая школа, 1978. С. 68-76.

205. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

206. Тіщенко В. В., Аркуша Л. І., Плахотіна В. М. Криміналістика : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2013. 338 с.

207. Ткач О. В. Слідова картина як джерело доказової інформації при розслідуванні порушення недоторканності приватного життя. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 192-197.

208. Топорецька З. М. Слідова картина, як джерело первинної інформації про вчинення злочинів у сфері грального бізнесу. *Реформування*

національного та міжнародного права: перспективи та сьогодення :
Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, Україна, 29–30 вересня
2011 р.) : у 2-х частинах. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2011.
Ч. 2. С. 105-108.

209. Торопова Н. В. Психолого-криминалистический подход к
изучению преступного поведения и личности преступника. *Вестник ТГПУ*.
2012. № 6 (121). С. 233-235.

210. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини
Кримінального кодексу України : монографія. Київ : Атіка, 2003. 144 с.

211. Туровець Ю. М. Початковий етап розслідування злочинів проти
довкілля : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 222 с.

212. Турчин Д. А. Научно-практические основы криминалистического
учения о материальных следах. Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1996.
152 с.

213. Уголовное право. Общая часть : Учебник / под ред.
В.Н. Петрашева. Москва : ПРИОР, 1999. 544 с.

214. Уголовно-процессуальное право РФ: учебник / отв. ред.
И.Л. Петрухин. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Проспект, 2009. 672 с.

215. Українська радянська енциклопедія : в 12 т. / голов. редкол.:
М.П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1980. Т. 5 : Кантата-
Кулики. Вид. 2-ге. 566 с.

216. Филиппов А. Г. Криминалистика : учебник / под. ред. проф.
А.Г. Филиппова. Москва : Юриспруденция, 2000. 687 с.

217. Фролов Е. А. Объект и преступные последствия при
посягательствах на социалистическую собственность. *Ученые труды
Свердловского юрид. института*. 1968. Вып. 8.

218. Фурман Я. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики контрабанди культурних цінностей. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 364-369.
219. Фуфыгин Б. В. О роли криминалистических рекомендаций в расследовании преступлений // Повышение эффективности деятельности органов прокуратуры, суда и юстиции по борьбе с преступностью в свете решений XXV съезда КПСС. Москва, 1977
220. Халиков А. Н. Должностные насильственные преступления, совершаемые в правоохранительной сфере: характеристика, психология, методика расследования. Москва : Волтерс Клувер, 2011. 544 с.
221. Цветков П. П. Исследование личности обвиняемого. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1973. 149 с.
222. Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем. Москва : Изд-во МГУ, 1988. 158 с.
223. Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. Москва : Госюриздат, 1963. 382 с
224. Цільмак О. М. Методи побудови та перевірки криміналістичних версій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 240-244.
225. Чаплинский К. О., Лускатов О. В., Пиріг І. В., Плетенець В. М., Чаплинская Ю. А. Криміналістика : підручник для студ. вищих навч. закладів. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
226. Чельшева О. В. Объект и предмет криминалистики (генезис, содержание, перспективы развития) : монография / под ред. И. А. Возгрин. СПб. : СанктПетербургский ун-т МВД России, 2001. 158 с.
227. Четвертак Д. Ю. Характеристика обстановки вчинення приховування злочинів. *Национальный юридический журнал : теория и практика*. 2015. Июнь (№ 3). С. 85-88.

228. Четвертак Д. Ю. Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють приховування злочинів. *Право і безпека*. 2015. №2 (57). С. 139–143.
229. Чурпіта В. В., Сервецький І. В. Криміналістичні закономірності усталеності способу вчинення злочину. Київ, 2000. 83 с.
230. Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. Самара : Самарский ун-т, 2004. 225 с.
231. Шепітько В. Ю. Криміналістика в системі юридических наук и ее роль в глобальном мире. *Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика* : зб. наук. пр. : у 2-х т. Харків, 2014. Т. 1. 544 с.
232. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. В. Я. Тація. Харків : Право, 2001. 560 с.
233. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юридичний, 2007. 432 с.
234. Шурухнов Н. Г. Криміналістика : учебное пособие. Москва : Юрист, 2005. 639 с.
235. Щепилов О. О. Сущность, понятие и виды обстоятельств, способствовавших совершению преступления. *Уголовный процесс*. 2009. № 5 (53). С. 23–28.
236. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юридичний, 2010. 320 с.
237. Эйсман А. А. О содержании понятия криминалистическая характеристика преступлений // Криминалистическая характеристика преступлений. Москва, 1984. 135 с.

238. Юридический энциклопедический словарь / под ред. М.Н. Марченко. Москва, 2006. 816 с.
239. Юрична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. Т.4 : Н – П. 720 с.
240. Юсупов В. Сучасні напрями розвитку криміналістики в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С. 163-166.
241. Яблоков Н. П. Криминалистика : учебник / под. ред. проф. Н.П. Яблокова. изд. 2-е перераб. и доп. Москва : Юристь, 2001. 718 с.
242. Якимов И. Н. Криминалистика : Уголовная тактика. Одобрено и рекомендовано Отделом уголовного розыска Народного комиссариата внутренних дел: С. 52 рис. в тексте. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Изд-во. НКВД РСФСР, гос. тип. издат. «Ленинградская правда» в Лгр, 1929. 312 с.
243. Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы практики : учеб. пособие. Казань : Казан. гос. ун-т, 2010. 178 с.
244. Якушин С. Ю. Тактические приемы при расследовании преступлений. Казань : Казан. гос. ун-т, 1982. 102 с.
245. Zaiets O. System analysis in jurisprudence. *European Reforms Bulletin: international scientific peer-reviewed journal* : Grand Duchy of Luxembourg. 2019. № 1. P. 45-56.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Список публікацій здобувача, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. Рожик Є.М. Поняття та сутність наслідків злочину у криміналістиці. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 4. С.133-139.
2. Рожик Є.М. Класифікація наслідків злочину: криміналістичний аспект. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С.278-287.
3. Рожик Є.М. Місце негативних обставин у системі наслідків злочину. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 4 (25). Т. 3. 2018. С.129-132.
4. Рожик Є.М. Співвідношення способу вчинення злочину та наслідків злочину. *Право і суспільство*. 2020. № 6. Т. 2. С. 200-207.
5. Рожик Є.М. Особа злочинця та наслідки злочину: криміналістичний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2020. № 48. С. 83-87.

Список публікацій здобувача, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Рожик Є. М. Наслідки злочину як об'єкт дослідження у розслідуванні кримінальних правопорушень. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 425-427.

7. Рожик Є. М. Негативні обставини в структурі наслідків злочину. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). У 3 т. Т. 3. Одеса : Гельветика, 2020. С. 377-378.
8. Рожик Є. М. Класифікація наслідків злочину у криміналістиці. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Львів, 14–15 лютого 2020 р.) Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С.90-92.
9. Рожик Є. М. Зміст способу вчинення злочину на наслідків злочинів: криміналістичний аналіз. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17–18 січня 2020 р.) Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 61-63.
10. Рожик Є. М. Співвідношення обстановки та наслідків злочину. *Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку* : матеріали міжнар. наук.практ. конф. (м. Харків, 6–7 березня 2020 р.) Харків : ГО «Східноукраїнська наукова юридична організація», 2020. С. 78-80.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні теоретичні й практичні положення та висновки дисертаційного дослідження були обговорені на засіданнях кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія», а також оприлюднені на міжнародних і всеукраїнських наукових, науково-практичних конференціях, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 14-15 лютого 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Харків, 17-18 січня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку» (м. Харків, 6-7 березня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 р.).

Додаток Б

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В
ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ
Хмельницьке районне управління поліції
 вул. Пушкіна, 15, м. Хмельницький, 29000

Вих. № 86/5432/НІ/20 від 01.04.19.

ДОВІДКА
про впровадження у діяльність
результатів дисертаційного дослідження
Рожика Євгенія Миколайовича на тему:
«Наслідки злочину як об'єкт криміналістичного аналізу»

Результати дисертації аспіранта кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» Є.М. Рожика на тему: «Наслідки злочину як об'єкт криміналістичного аналізу», підготовленої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 - право, які опубліковані в наукових статтях та матеріалах міжнародних конференцій, мають практичну значимість та належне обґрунтування.

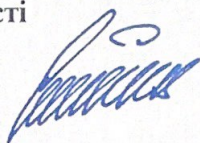
Зокрема, вище мають на увазі такі опубліковані праці Рожика Є.М.:

1. Рожик Є.М. Поняття та сутність наслідків злочину у криміналістиці. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 4. С.133-139.
2. Рожик Є.М. Класифікація наслідків злочину: криміналістичний аспект. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С.278-288.
3. Рожик Є.М. Місце негативних обставин у системі наслідків злочину. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 4 (25) том 3, 2018. С.129-132.
4. Рожик Є. М. Негативні обставини в структурі наслідків злочину. Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). Одеса: Гельветика, 2020. Т. 3. С. 377-378.
5. Рожик Є.М. Класифікація наслідків злочину у криміналістиці. *Право як ефективний суспільний регулятор*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 14–15 лютого 2020 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. – С.90-93.
6. Рожик Є.М. Зміст способу вчинення злочину на наслідки злочинів: криміналістичний аналіз. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 17–18 січня 2020 р. Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. – С. 61-64.
7. Рожик Є.М. Співвідношення обстановки та наслідків злочину. *Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 6–7 березня 2020 р. Харків: ГО «Східноукраїнська наукова юридична організація», 2020. – С. 78-80.

У дисертаційному дослідженні містяться обґрунтовані наукові висновки щодо поняття і сутності наслідків злочину з позиції науки криміналістики. Цінним для правозастосування є отримані наукові положення щодо класифікації наслідків злочинів, а також місця негативних наслідків злочинів при розслідування різних видів чи груп злочинів. Крім того, отримані Рожиком Є.М. напрацювання можуть бути використанні при підготовці узагальнень практики у сфері розслідування та протидії злочинам.

Враховуючи викладене вище, після ознайомлення з результатами дисертаційного дослідження Є.М. Рожика на тему: «Наслідки злочину як об'єкт криміналістичного аналізу» можна дійти висновку, що напрацювання автора заслуговують на практичне застосування у діяльності Хмельницького районного управління поліції ГУНП в Хмельницькій області щодо реалізації державної політики у сферах розслідування та протидії злочинам в Україні.

**Заступник начальника Хмельницького
районного управління поліції –
начальник слідчого відділу
ГУНП в Хмельницькій області
полковник поліції**

Олександр СОБКО

Прокуратура України
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ПРОКУРАТУРА
ВОЛОЧИСЬКА ОКРУЖНА ПРОКУРАТУРА

вул. Слави, 8, м. Волочиськ, 31200

факс: 4-00-80

02.04.21 № 51-342 Вх/21

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження у діяльність
результатів дисертаційного дослідження
Рожика Євгенія Миколайовича на тему:
«Наслідки злочину як об'єкт криміналістичного аналізу»

Результати дисертації аспіранта кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» Є.М. Рожика на тему: «Наслідки злочину як об'єкт криміналістичного аналізу», підготовленої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 - право, які опубліковані у наукових статтях та матеріалах міжнародних конференцій, мають практичну значимість та належне обґрунтування. Зокрема, вище маються на увазі такі опубліковані праці Рожика Є.М.:

1. Рожик Є.М. Поняття та сутність наслідків злочину у криміналістиці. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 4. С.133-139.
2. Рожик Є.М. Класифікація наслідків злочину: криміналістичний аспект. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С.278-288
3. Рожик Є.М. Місце негативних обставин у системі наслідків злочину. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 4 (25) том 3, 2018. С.129-132.
4. Рожик Є. М. Негативні обставини в структурі наслідків злочину. *Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)*. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 377-378.

5. Рожик Є.М. Класифікація наслідків злочину у криміналістиці. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 14–15 лютого 2020 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. – С.90-93.

6. Рожик Є.М. Зміст способу вчинення злочину на наслідки злочинів: криміналістичний аналіз. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 17–18 січня 2020 р. Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. – С. 61-64.

7. Рожик Є.М. Співвідношення обстановки та наслідків злочину. *Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 6–7 березня 2020 р. Харків : ГО «Східноукраїнська наукова юридична організація», 2020. – С. 78-80.

У дисертаційному дослідженні містяться обґрунтовані наукові висновки щодо поняття і сутності наслідків злочину з позиції науки криміналістики. Цінним для правозастосування є отримані наукові положення щодо класифікації наслідків злочинів, а також місця негативних наслідків злочинів при розслідування різних видів чи груп злочинів. Крім того, отримані Рожиком Є.М. напрацювання можуть бути використанні при підвищенні кваліфікації юристами, підготовці узагальнень практики у сфері розслідування та протидії злочинам.

Враховуючи викладене вище, після ознайомлення з результатами дисертаційного дослідження Є.М. Рожика на тему: «Наслідки злочину як об'єкт криміналістичного аналізу» можна дійти висновку, що напрацювання автора заслуговують на практичне застосування у діяльності Волочиської окружної прокуратури щодо реалізації державної політики у сферах розслідування та протидії злочинам в Україні.

Керівник окружної прокуратури

С.Стецюк

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ
КВАЛІФІКАЦІЙНО-ДИСЦИПЛІНАРНА
КОМІСІЯ АДВОКАТУРИ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

UKRAINIAN NATIONAL
BAR ASSOCIATION
QUALIFICATION AND DISCIPLINARY
COMMISSION OF THE BAR OF
KHMELNYTSKY REGION

29017, м. Хмельницький, вул. Зарічанська 5/3, оф. 801
телефон: +38 (0382) 70-24-01
email: v.pryadun@vkdka.org, веб-сайт: www.vkdka.org

of. 801, 5/3 Zarichanska Street, Khmelnytsky, 29017 Ukraine
phone: +38 (0382) 70-24-01
email: v.pryadun@vkdka.org, web-site: www.vkdka.org

Вих. № 40/1/17-21
від 30 березня 2021 року

ДОВІДКА

про впровадження у діяльність
результатів дисертаційного дослідження
Рожика Євгенія Миколайовича на тему:

«Наслідки злочину як об'єкт криміналістичного аналізу»

Результати дисертації аспіранта кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» Є.М. Рожика на тему: «Наслідки злочину як об'єкт криміналістичного аналізу», підготовленої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 - право, які опубліковані у наукових статтях та матеріалах міжнародних конференцій, мають практичну значимість та належне обґрунтування. Зокрема, вище мають на увазі такі опубліковані праці Рожика Є.М.:

1. Рожик Є.М. Поняття та сутність наслідків злочину у криміналістиці. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 4. С.133-139.
2. Рожик Є.М. Класифікація наслідків злочину: криміналістичний аспект. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С.278-288
3. Рожик Є.М. Місце негативних обставин у системі наслідків злочину. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 4 (25) том 3, 2018. С.129-132.
4. Рожик Є. М. Негативні обставини в структурі наслідків злочину. *Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)*. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 377-378.
5. Рожик Є.М. Класифікація наслідків злочину у криміналістиці. *Право як ефективний суспільний регулятор : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 14–15 лютого 2020 р.* Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. – С.90-93.

6. Рожик Є.М. Зміст способу вчинення злочину на наслідки злочинів: криміналістичний аналіз. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 17–18 січня 2020 р. Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. – С. 61-64.

7. Рожик Є.М. Співвідношення обстановки та наслідків злочину. *Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 6–7 березня 2020 р. Харків : ГО «Східноукраїнська наукова юридична організація», 2020. – С. 78-80.

У дисертаційному дослідженні містяться обґрунтовані наукові висновки щодо поняття і сутності наслідків злочину з позиції науки криміналістики. Цінним для правозастосування є отримані наукові положення щодо класифікації наслідків злочинів, а також місця негативних наслідків злочинів при розслідування різних видів чи груп злочинів. Крім того, отримані Рожиком Є.М. напрацювання можуть бути використанні при організації та проведенні кваліфікаційних іспитів для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні.

Враховуючи викладене вище, після ознайомлення з результатами дисертаційного дослідження Є.М. Рожика на тему: «Наслідки злочину як об'єкт криміналістичного аналізу» можна дійти висновку, що напрацювання автора заслуговують на практичне застосування у діяльності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Хмельницької області під час організації та проведенні кваліфікаційних іспитів для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні.

Голова Кваліфікаційно-дисциплінарної
Комісії адвокатури Хмельницької області

В.Б. Прядун

Додаток В**«ЗАТВЕРДЖУЮ»**

Проректор з навчальної роботи

Національного університету

«Одеська юридична академія»

доктор юридичних наук,

професор Галина УЛЬЯНОВА

« 10 » 20 21 р.**АКТ**

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта
Національного університету «Одеська юридична академія» Рожика Євгена
Миколайовича на тему «Наслідки злочину як об'єкт криміналістичного
аналізу», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 «Право» у навчальний процес Національного
університету «Одеська юридична академія»**

Комісія у складі: завідувача кафедри криміналістики, доктора юридичних наук, професора, член-кореспондента НАПрН України В.В. Тішенка, доцента кафедри криміналістики, кандидата юридичних наук, доцента В.А. Динту, доцента кафедри криміналістики, кандидата юридичних наук, доцента Д.М. Цехана склала цей акт з приводу того, що результати дослідження, викладені у наукових публікаціях за результатами дисертаційного дослідження Рожика Євгена Миколайовича на тему «Наслідки злочину як об'єкт криміналістичного аналізу» використовуються в навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчальних курсів «Криміналістика», «Методика і тактика розслідування злочинів», «Основи слідчої діяльності» та в науково-дослідній роботі студентів та аспірантів. Необхідність використання вказаних матеріалів у навчальному процесі зумовлюються тим, що в умовах динамічного розвитку науки сучасна криміналістична теорія та практика розслідування злочинів потребує нових підходів. У зв'язку з наслідки злочину розглядаються як структурний елемент

криміналістичної характеристики злочинів.

У навчальному процесі рекомендовано використання здобувачами матеріалів дисертаційного дослідження Є.М. Рожика, під час підготовки до практичних занять, а саме:

1. Рожик Є.М. Поняття та сутність наслідків злочину у криміналістиці. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 4. С.133-139.
2. Рожик Є.М. Класифікація наслідків злочину: криміналістичний аспект. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С.278-288
3. Рожик Є.М. Місце негативних обставин у системі наслідків злочину. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 4 (25) том 3, 2018. С.129-132.
4. Рожик Є.М. Співвідношення способу вчинення злочину та наслідків злочину. *Право і суспільство*. 2020. № 6. Том 2. С. 200-207.
5. Рожик Є.М. Особа злочинця та наслідки злочину: криміналістичний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2020. № 48. С. 83-87.
6. Рожик Є. М. Негативні обставини як наслідки злочину. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 443-445.
7. Рожик Є. М. Негативні обставини в структурі наслідків злочину. Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 377-378.
8. Рожик Є.М. Класифікація наслідків злочину у криміналістиці. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 14–15 лютого 2020 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. – С.90-93.
9. Рожик Є.М. Зміст способу вчинення злочину на наслідків злочинів: криміналістичний аналіз. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжнародної науково-практичної

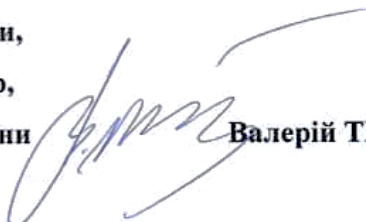
конференції, м. Харків, 17–18 січня 2020 р. Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. – С. 61-64.

10. Рожик Є.М. Співвідношення обстановки та наслідків злочину. *Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 6–7 березня 2020 р. Харків : ГО «Східноукраїнська наукова юридична організація», 2020. – С. 78-80.

Крім цього, результати дисертаційного дослідження Є.М. Рожика використовуються при визначенні напрямів наукових пошуків і тем, дисертацій викладачів, аспірантів кафедри криміналістики та кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія».

Члени комісії:

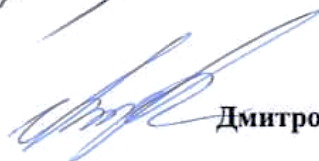
Завідувач кафедри криміналістики,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

 Валерій ТИЩЕНКО

Доцент кафедри криміналістики,
кандидат юридичних наук, доцент

 Валерія ДИНТУ

Доцент кафедри криміналістики,
кандидат юридичних наук, доцент

 Дмитро ЦЕХАН